

Pintér Lajos

Tört/én/elem

íj. Pintér Lajosnak, Pintér Andrásnak

Kedves Lajos, kedves András,

Nektek írom, hiszen történetet mondani önmagának motyogva nem tud az ember. 46 év megélt élet ösztönös megfigyelései legyenek benne ebben a „naplóban”, úgy szeretném, és csak néhány hónap módszeres kutatómunkája. Hiszen amit rendszereztem, azt 1999 februárja és májusa között tettem, tudós barátok segítségével. 1999. május 25-ét írunk, püünkösd utáni első munkanapot, Lajos, Te Szegeden az egyetemen vizsgázol, történelemből, de (hiszen húszéves vagy csupán) saját történelmed, saját történeted legkevésbé érdekel, András, Te pedig harmadikos gimnazista vagy, önfeledten felelsz, mondjuk fizikából.

És ez a szó jó: önfeledten. Ilyen önfeledten éljük le életünket, ez kell a mindennapi munkához, még az alkotói munkához is ez kell. Huszonöt éven keresztül úgy voltam költő, hogy családom történetét csak ösztöneimben hordoztam, és az elég is volt, csomagnak, súlynak nehéz is volt: nehéz teher. Elég az élethez a jelen pillanat megállított időtlensége. A múltkép és jövőkép nélküli élet, a jelen pillanat állóképe is nyújt egyfajta illúziót: az álló idő, az öröklét illúzióját.

Ha ebből múltunk és jövőnk irányában elmozdulunk, akkor ez az állókép összetörik rögtön. Nem lesz én, csak tört/én/elem.

Milyen jól lehet ezt a szavunkat elemeire bontani, milyen igaz jelentést ad. A történelem: tört-én-elem. Az én csak töredékekből, tört elemekből tudja összerakni magamagát és a másikat.

Valahol egy csecsen mondást olvastam, népi bölcsességet: hét generáció a világ. Ez így rendjén is lenne, tudjuk a magunk korát, amennyiben tudjuk, hiszen alig, s tudunk három generációt-nemzedéket előre, hármat vissza. Egy évszázadnyit vissza, egy évszázadnyit előre. Dédszüleinkig visszalátunk, dédunokáinkig előrelátunk.

Így lenne ez, ez a minimális programunk. Dehogyan van így, hiszen dédszüleink nevét fel se tudjuk sorolni, sorsukról alig tudunk, sírjukat nem tudjuk megmutatni a temetőben. Pedig ott a fa gyökere: két szülőnk, négy nagyszülőnk, nyolc dédszüülőnk emlékezete gyökereztet bennünket a múltban. Jövendő nyolc dédunokánk gyökereztet bennünket, légygyökerekkel, a jövőbe.

Csak épp már szüleink életét sem tudjuk elmondani egy megfelelő osztályzatú érettségi szintjén, és gyerekeink életútját sem tudjuk meglátni egy-két évtized távolából sem. Láttam apám fiában a Pesten tanuló diákot, a Kecskeméten élő író, szerkesztőt. Nem látta, talán egy Csongrádon élő szövetkezeti ügyvédet látott, úgy halt meg.

Lángelmékben gondolkodva is: a tizenkilencedik század nagyjai közül ki látta előre: pedig csak három nemzedék, a huszadik századot. Két világháborújával és számtalan rendszerváltásával, és Trianonjával, és II. magyar hadseregével, és szibériai és auschwitz-i légereivel, és 56 lyukas zászlójával. Ki látta? Senki. Az örült Széchenyit valami rémkép meglegyintette Döblingben, valami látomás Vörösmartyt, amikor megírta A vén cigányt, Petőfit, amikor megírta Az örültet, hogy lefúrok a világ közepébe, oda teszem a robbanószert és felrobbantom a világot: Ő talán látta Hirosimát is.

És a nagybeteg Ady *Üdvözet a győzőnek* című versében, hogy „*ne tiporjatok rajta nagyon*”.

De valljuk be őszintén: életünket úgy éljük le, hogy nem tudjuk se múltunkat, se jövőnket.

Egy megállított pillanatban élünk, a jelenben. Világunkra is így tekintünk. Magam is azt gondolnám. Minden őszám magyar volt, Árpáddal bejött az őshazából, Onddal a mai Csongrád vidékén megtelepedett. Északias, balti-finn testalkatú volt, nyúlánk, szőke¹, élt a gátakkal védett Tisza mentén, gazdálkodott, búzát vetett és aratott, halat fogott a Nagyrétben. És távolban ott zajongott a tízezres kisváros, Csongrád. Toronyórája is állt: jelezte, nincsen Idő.

S ugyanez volt, gondolnánk, édesanyátok vidékén is, éltek, gazdálkodtak, ott pedig a Majorok, a szabályozott Duna mentében, ellenségtől háborítatlanul, szintén nyúlánkan és szőkén. A honfoglaló Árpád sátrának melegét még érezvén bőrükön, és a finnugor ősiségből hozott magyar szavakat tanították dajkáik a csecsemőknek. Várbalog templomának tornyán is áll az óra.

A valóság azonban egészen más. Csak körülöttünk szétnézvé is látjuk, birodalmak születnek és vesznek el. Szovjetunió és Jugoszlávia és Csehszlovákia, itt állt össze és esett szét szemünk előtt. Világbirodalom is, a Szovjetunió, mint egy leesett cserépedény, darabjaira. Népek adták le nyelvüket, észtek, lettek, grúzok, örmények, kárpátaljai magyarok, és beszéltek oroszul, lettek lélekben is oroszok, vagy éppenséggel nem lettek, veszítették el kultúrájukat, vagy őrizték. Abban a reményben, hogy amelyik nép meg akar maradni, az megmarad. És épp az nincs, amelyet a történelem rajzasztalán a hadvezérek, ideológusok és diktátorok ki akartak rajzolni, nincs szovjet ember, csehszlovák, jugoszláv, de van csecsen és örmény lángoló múlt, és mégannyi kihalt nép, közöttük finnugor is, és van Koszovó, hol összekeveredvén és egymást pusztítván albán és koszovói albán és montenegrói és bosnyák és szerb és orosz és amerikai és magyar. És lehet, hogy az albán szerb feleséggel az oldalán, szerb hétszentséggel a száján, és a szerb, besorozott magyar kiskatona „Isten segíts”-csel, és „Jaj édesanyám”-mal.

És történelme folyamán hányszor felbolydult így a világ.

1 Katona Imre megjegyzi, hogy a szőkeség nem feltétlenül szabály.

Ez épp az általam vázolt előítéletes gondolkodás hibáját igazolja, a magyar: balti-finn szőke, ez az előítéletesség formulája. Valójában, s itt Katona Imre szavait idézem: „A vegyes összetételű magyarság inkább abban egységes, hogy 90% körüli arányban barna-fekete hajú és rövidfejű.”

Először Várbalog felé kanyarodnék, édesanyátok vidékére. Hiszen arról tudok kevesebbet. Ott tudok gyorsabb léptekkel lépdelni.

A Nyugat-Dunántúl ma is Bécs kapuja. A régebbi múltban is az volt, ott a mai képzeletünkben szabályozott, de valójában szabadon zúduló Duna, ott a Hanság lápvilága. Termőterületet a megáradt folyóktól kellett szerezni, foglalkozást a lápvilág törvényei szerint választani: rákászatot, halászatot, gyékénymivességet. Nemcsak Bécs kapuja, hanem Bécs legelője is volt ez a lápvilág, az itt természet, kaszált széna Bécs felé fuvarozása adta az egyik legjellemzőbb megélhetési formát. Határvidék is volt, Kelet és Nyugat határa. A német és a magyar világ, a német és a török világ ütközési és találkozási pontja is.

Édesanyátok magáról úgy tudja, hogy besenyő, Katona Imre professzorunk is ránézett és azt mondta: besenyő arc. Alacsony termet, széles arc, barna-fekete színek, mondotta. S levelében még azt is hozzátette, ez a mongol-mongoloid típus a honfoglaláskor a Dunántúlon a népesség 20%-át jelentette. A mai magyar nemzetben az arányuk 1–2%, és mind nők. Tudniillik a mongol típus gracilis, nálunk nincs a férfiak közt. Írja a tanár úr.

Jó lenne tudni, mi az a gracilis², majd Ti biztosan tudni fogjátok. Én csak azt tudom, hogy ezt a mongol jegyet felfedezni véltem anyai nagyapátokban is, Major Józsefben. És csecsemőkorotokban bennetek is. Mind a négy Major fiúunka csecsemőkorában emlékeztetett engem a Major nagypapára, valamennyiőtök szeme olyan vágott volt, mintha Kínából vagy Koreából vagy Mongóliából épp most csöppentetek volna ide. Ma már, az évek múlásával, ezt az anyai és anyai nagyszülői jegyet nem látom rajtatok.

A besenyő népnek máskülönben a magyarokkal nagyjából azonos a vándorlási útvonala. Történészek között megoszlik a vélemény, hogy épp a besenyők támadása elől menekült Nyugatra a magyarság, az időszámításunk szerinti 463 és 896 közötti időben, vagy pedig egymással párhuzamosan, összeolvadván, szétválván, a Nyugatra vándorló népek országútján. A besenyők mindenestre a IX. századig a Kaszpi-tenger partján élő nép volt, Nyugatra vándoroltak, mint a magyarság, és ezt a vándorlási folyamatot az orosz törzsek támadása is siettetta. Az Árpád-házi királyok idején határőrvidékeken telepedtek le nagyobb csoportban. Előbb talán a Kárpátoktól délre, majd pedig délről Nyugat-Dunántúlra telepedvén. Ha ma Besenyőország nincsen is, besenyő nyelv nincs is, ringató bölcsőjük mégis egyaránt a Kaszpi-tenger és a Kárpát-medence.

A család emlékezete ezt az ágat, ezt az arcot egyik anyai dédnagymamátokhoz köti, akinek a neve Rác Irma volt. S lám lehet, hiszen nevében hordozhatja azt a vándorutat is, amelyet e népcsoport a déli vidéktől, a rácokkal, szerbekkel érintkezéstől a Nyugatra telepedésig megtett.

Akiről az emlékezet számon tartotta, hogy Délről jött telepes, az nevében is megkaphatta előbb a rác melléknevet, majd a Rác nevet.

Anyai nagyapátok, Major József és annak ikertestvére, Major Győző (Viktor) kiskorotokban meghaltak. Nem tudom, mennyire emlékeztek vonásaikra. Mint

² Katona Imre magyarázata: gracilis: az embertanban az alkatra – kecses, finom, kissé nőies, gyermeki –, ellentétes vele a markáns.

két tojás, úgy hasonlítottak egymásra, alkatuk, beszédük, arcuk, mosolyuk teljesen egyforma volt. Tartsátok számon, hogy közeli rokonaitok között nyilvánvalóan egypetűjű ikrek is vannak.

Úgy tartja a történettudomány, hogy a német nyelvterület ezen peremterületeire bajor-osztrák népesség húzódott. Valahol az Alpok, a mai München, valahol a Duna felső folyása vidékéről. Innen a történelmi út rövidebb, mint a Kaszpi-tenger tájáról. A német szó anyai szülőföldeteken ma is a magyarral keveredő. S a családi emlékezet ezt az ágat dédnagymamátokban és üknagymamátokban tartja számon: Lakner Máriában és Wolfart Antóniában. Dédnagymamátokat a második világháború után szokásos át- és kitelepítések idején egy batyuval össze is csomagolták a hatóságok, de Ő kitért ez elől, és maradt. Szülőföldjét és magyarságát választotta. Látjátok, a világ nemcsak születés, nemcsak gének dolga, nemcsak évezredes vándorlások ügye, hanem egy pillanatnyi döntés ügye is. Nemcsak genetikai állományával, hanem lábával és szívével is szavaz az ember. Ugyanakkor anyai ükszüleitek egyike Takács Mihály és Karsai Mária, akiről semmit nem tud az én emlékezetem, semmit az én nyelvtudományom, de feltételezem, hogy az ő őseik nem beszéltek se besenyőül, se avarul, se a német nyelv bajor nyelvjárásában. Édesanyátok magyarsága ígyen gyűrődött talán fél rész németségből, negyedrészt magyarságból, negyedrészt besenyőségéből.³ Bár nevetséges így leírva ez az embertani vegyi konyha. Valójában felejtéssé oldott emlékezet ez. Valamennyiünk léte az: felejtéssé oldott emlékezet.

S még csak egy pillanatra álljunk meg édesanyátok és nagyszülőitök történelmi értelemben árulkodó-tárulkozó nevénel. Major, német eredetű név ez is, de nem kell jelentsen értelemszerűen német származást is.

Egy megélt foglalkozástípust és lakott településtípust jelöl a majoros gazdálkodás⁴. Amelynek nyomát, ha nyáron otthon, Várbalogon jártok, még most is látjátok. Látjátok az uradalmi majorságot, annak központját, épületeit, az egyformára szabott majorsági telkeket, melyre őseitek építkeztek, az egykori majorsági lakóépületek helyén kialakított szabályos, és mára korszerű utcásokat. Melyeken talán az is látszik, hogy ez a vidék tényleg „Bécs kapuja”, árnyalatnyit ápoltabb, gazdagabb, mint a Kelet.

Árulkodó a közeli Albertkáz mérpusztá neve. Káz mér szász herceget idézi, akinek a birtokai e vidéken, a Duna ártereitől, a Hanság iszapjától „honfoglaltattak”. S amelyen tipikus majoros uradalmi gazdálkodást létesített. Telkes jobbágyi gazdálkodást, majd annak társadalmilag fejlődő formáit. A telek volt, a majorsági

3 Ezt a mondatot későbbi vizsgálataim alapján ekképp pontosítanám:

Édesanyátok magyarsága ígyen gyűrődött talán negyedrészt németségből, negyedrészt besenyőségéből. És félrészt hansági honos magyarságból: melynek eredőit (mint a Csongrádon honos Pintérek és Csernusok eredőit) nem ismerjük még pontosan.

Mindenesetre a történelem 3–400 évre visszamenőleg feljegyez Csongrádon Pintér és Csernus családokat, a Hanság vidéke pedig 400 évvel ezelőttre visszamenőleg, a Bósárány környékét is beleértve, Nádasdy-birtoknak és magyar vidéknek leírva szerepel.

A Nyugat-Dunántúl „elosztrákosodása” új és legújabb, és talán mondhatni, sajnálatos jelenség.

4 Katona Imre megjegyzése: jobb a majorsági gazdálkodás kitétel.

telek, amely édesanyátoknak nevet adott, őseiteknek életformát és rögöz kötődő megélhetést. Lehet, hogy épp ez az „osztrák rög” kötötte a magyarsághoz déd-nagymamákat, Lakner Máriát.

A Ti kutatásotokra vár, hogy Várbalagon ez a majorsági telkes gazdálkodás mikor alakult ki. Előtte a család, föltételezem, ha nem is a századokkal mért vándorlások keretei szerint, de a kisebb költözködések szerint a Hanság, a „hany”, a Kisalföld más tereit is belakta.

A mai városodási, centrumkereső igazgatási világ pedig azt eredményezi, hogy Várbalog Jánosomorjával s másokkal egyetlen nagy mosonmagyaróvári térséggé fejlődik.

Lassan köszönjünk el a Kisalföldtől, a Hanságtól, tudjuk, hogy a Rába, Rábca ezen öntésterülete, ingoványa, lápvilága, tőzegvilága a középkorban is magyarok lakta vidék volt. Katolikus templomos településekkel. A török után kezdődött újra élete. Katona Imre, ahogy leveleiben megfigyelem, a török utáni időket, bár a kifejezést használni nem szokta, mintegy „második honfoglalás”-ként kezeli. A török után biztosan visszaszivárgott az egykori magyar őslakosság, lakatlan vidékeire beszivárgott a bajor-osztrák népeség, s a 17. század végére már lassan ki is alakult az a településforma, amely máig meghatározza településeinek arculatát: a majorsági telkesjobbágyi gazdálkodás.

A 20. század közepének szövetkezetesítése sem sokat változtatott ezen életformán, termelési formán.

A feudális jobbágyság formáját a szocialista jobbágyság formája váltotta fel, amelynek végső célja, humanizmusa csak annyi volt, hogy az olcsó munkaerőt helyben megtartsa, és reprodukálásához elégséges életkörülményeit megteremtse. E világnak vége, csak most meg nehogy a kapitalista jobbágyság világa következzen. Ahol az ember megint csak nem több olcsón dolgozó munkaerőnél. Ebből a zsákutcás fejlődésből kellene nemcsak e térségnek, hisz ez a térség még épp a legfejlettebbek közül való, hanem az egész országnak is kitornie, s a szerves polgári fejlődés útjára lépnie. Ez persze nem családtörténet, de történet, mely kívülről életünknek keretet ad, sorsunkra ránehezedik, vagy szerencsésen: életünket kiteljesíteni segíti.

Az lesz majd harmadik honfoglalásunk.

Egyetlen mozzanat még anyai családfátok szemrevételekor. Nagyszüleitek: József és Mária, bibliai nevek, mint Jézus szüleié. Ez nem szociológiája a családnak, hanem apró költészete.

S most Várbalogról érkezünk el Csongrádra, melyhez családotok apai ága köt benneteket, s melyről persze épp ezért több a személyes élményem, talán ismeretem is. Történetét most újraolvasva mégis azt kell látnom, a képlet kegyetlenül egyszerű. Évszázadok óta lakott táj, hiszen paradicsomi táj, folyók térsége: Tiszáé, Körösé, termőföldé, halászhelyeké. Csongrád térségére esik ősidóktól a tiszai révátelés helye, ez a népvándorlás és kezdetleges kereskedelem közép-pontjába is állítja. A hunok, a belső-ázsiai nép birodalma, akik ellen a kínaiak a nagy falat építeni kezdték, a hunok birodalma eddig ér. A 433–453 között uralkodó hun király, Attila birodalmának központját e tájra teszi a népi emlékezet. A hármas koporsóba temetett hun király koporsóját erre keresi a roman-

tikus régészet. A honfoglaló magyarok is itt kötnek vérszerződést, a közeli Pusztaszeren. Csongrád környéke Ond vezér birtoka lesz.

Jön a tatár, földig pusztítja, újraéled, jön a török, földig pusztítja, újraéled, 1849-ben a császári csapatok elé a város küldöttséget meneszt, hogy irgalmat kérjen, de az osztrák csapatok „irgalomból” a várost felgyújtják, újraéled, újraépül.

Csongrád régi központja a mai Belsőváros térségére esik. Itt ölelte körül a lakott települést úgy a Tisza, hogy szigetként vagy félszigetként elkülönülve, a támadó ellenség elől védve élhette életét. A honfoglalás előtt is lakott lehetett, erre utal szláv neve. Csongrád az fekete vár. Ezen a belsővárosi védvonalon épült egykori földvárról kaphatta nevét. E földvár valamiféle kontúrjára ma is rá lehet találni. Gyermekkorunkban a belsővárosi öregtemplom környékén, a Kerekárokban fociztunk, télen az összegyűlő víz gyepén jéggé fagyott. Ott korcsolyáztunk. Egyik kis belsővárosi osztálytársam, pajtásom bakancsa nem kophatott el, mert szüleitől verést kapott volna. Emlékezetembe vésődött, hogy bakancsát levetve, mezítláb csúszkált a jégen. Mezítláb „sarkazott”. Szögi. Keresztnevére már nem emlékezem.

Ez a lapos rész, ez a népi nevén Kerekárok⁵, lehet, hogy az egykori földvár várárka éppen. Ezen a részen lakik a csongrádi őslakosság. Ők ö-ző nyelvjárásban beszélnek. Erre levelében Katona Imre emlékeztet.

Nagyon elhalványuló nyelvi gyakorlat ez, én magam csongrádi ö-zést (mögyök, gyerök stb.) nem hallottam, annál inkább a jellegzetes ë-zést, a zárt e használatát: mëgyëk, gyerëk stb. Őszintén megmondva, ezt a zárt e-t én is szeretem és használom is beszédemben, persze, arra már reményt nem látok, hogy mindez az irodalmi nyelvbe is visszakerüljön. Bár nálam pl. a Szeged soha nem rímelhetne rá a megyek-re, hiszen Szeged az Szöged, a megyek pedig mëgyëk, és hát ez egyáltalán nem cseng össze. Ö-zés, í-zés, zárt e-zés, mind-mind segítik különben színesíteni a kicsúfolt sok e hangos beszédet, a mekegést.

Katona Imre professzorom leveleiben nemcsak a második honfoglalás eszméjét véltem fellelni, mármint a török utáni újratelepülés jelentőségét, hanem Csongrád újratelepülésével kapcsolatosan tréfásan szlovakofilnak is mondhatnám. A török elől ugyanis a lakosság északra, Nógrád irányában húzódott fel, és visszatelepülésekor jelentős szlovák népességet vonzott magával. Katona Imre jelzi, hogy ő még kétnyelvű, magyar–szlovák imádságos könyvet is gyűjtött Csongrádon.⁶ A város Károlyi-birtok volt, és a Károlyiak magyar szellemiségének

⁵ Katona Imre megjegyzése:

török kori sáncárok, melybe bevezették a Tisza vizét, és így a Belváros védett „sziget” lett.

Ugyanakkor nem tudom, szabad-e feltételezni, hogy a török kori sáncárok a honfoglalás előtti földvár (a névadó fekete vár) sáncárkának nyomvonalában épült.

⁶ Katona Imre megjegyzése: A Csongrádon használt bilingvis imakönyveknek prózaibb oka is van: Csongrád a váci egyházmegyéhez tartozott, s onnan kapta a szlovák telepesek és papok egy részét. A város ezzel együtt magyar maradt.

Katona Imre emlékeztet még egy történelmi mozzanatra: ellenben kifejejtette, hogy a török alatt majdnem ugyanannyi rác (délsláv) lakott városunkban, mint magyar, szavaik közül megmaradt a militáns opasz (veszély), csuvár (őr)!, a délszlávok azonban kb. Mária Terézia idején kitelepültek Ukrajnába.

és katolikus voltának tudható be, hogy e török utáni betelepüléssel és visszatelepüléssel együtt e táj mára színmagyar.

E szlovakofilság okozná, vagy a tények mondatják, hogy Katona Imre a család mindkét ágát szlováknak gondolja, a Csernusokat nevük után. Csornüj az fekete a szláv nyelvekben. A Pintér német eredetű szó, bár fülemnek teljesen magyar, alapeleme a pint, kb. másfél liter űrmértéket jelent. A Pintér ezen űrmértékhez igazodó boroshordó-készítő mester, bodnár, kádár. Katona Imre úgy magyarázza, hogy a csongrádi Pintérek lehetnek a szlovákiai betelepülők, a Kádárok pedig a későbbiek, a szerb betelepülők, akik magukkal hozták a bővebben termő kadarka szőlőfaját, melynek tárolásához már nagyobb hordós edények kellettek, ezek mesterei lettek a névrokon Kádárok.

Kértem magamról antropológus barátomtól, Henkey Gyula kandidátustól véleményt, hiszen néhány jegyet igen jellemzőnek vélek, ezek nem a szlovák-tót eredetre engednek következtetni.

A Csernus név is meggondolandó. Lehet ez is ragadványnév, hiszen a Csernus nem csak azt jelentheti szlávul, hogy fekete. Hanem jelentheti azt is, hogy „csernigrádi”, tehát feketevárosi, csongrádi. Üldöztetése közben a csongrádi népesség ezt a nevet ragadványnévként magára vehette.

Mindenesetre a Csernusok alkatuk szerint feltűnően magasak, nyúlánkak is, férfiben is karcsúak, dús hajzatúak, és világos bőrűek, szőkésék. Ennyi az én embertani megfigyelésem. A Pintérek viszont feltűnően sasorrúak. Az én arcomból is elsőként a metszett sasorr tűnik ki. Magamnak a vastag nyak, hiszen megfelelő inget alig kapni rá: 48-asat, a fogorvos pedig a feltűnően erős állkapocsra hívta fel figyelmemet, feltűnően erős harapásomra. Lám, ilyen apró mozzanatokból rajzolódik ki egy jellegzetes emberi arc.

Az antropológus erre azt mondja. Téged a keleti druaroid⁷ változatba sorollak, melyet a grúz antropológusok kaukázusi változatnak neveznek. Ezt a keleti típust megfigyeltem a felvidéki, székely, dél-tiszántúli és csongrádi őslakos népeiségeknél. Más tanulmányok alapján a kaukázusi oszétoknál, csecseneknél, ingusoknál, északkeleti grúzoknál és oszmán törököknél. Azt írja még: népesedéstörténeti szempontból a keleti druaroid⁸ a jászokhoz, a kabarok alán rétegéhez kapcsolható, valamint az Alföld déli részén a honfoglalást az avar koron keresztül megélő jazig-szarmatákkal hozható kapcsolatba.

Bárhogyan is legyen: szlovák vagy szarmata, valahogyan azt a honfoglalási útvonalat, mely a Kaukázus vidékéről, a Fekete-tenger fölötti Etelközéből, a Kaszpi-tenger fölötti őshazából vezetett, s melyet a magyarok, a hunok, a besenyők is végigjártak, ezt a népek országújtját valamikor az én őseim is végigjárták. A „kaukázusi arcot” csak el kellett hozni apámnak is, nekem is a Kaukázusból.

5 én teszem hozzá még: „opasz, aki el nem bújt, megyek!” – gyermeki bújócskánknak talán ezen szavában rejteznek máig ők? S kérdezem: vajon mi lett a történelmi időben az ukrajnai rác Csongráddal?

7 Katona Imre, majd Henkey Gyula is figyelmeztet a kézírás sajnálatos félreolvasására és félregépelésére. Helyesen: dinaroid /– dinári/.

8 Katona Imre, majd Henkey Gyula is figyelmeztet a kézírás sajnálatos félreolvasására és félregépelésére. Helyesen: dinaroid /– dinári/.

Beszéltem Csongrád Belsővárosáról, de a család múltját ne itt keresd, hanem a város külterületein, tanyás vidékein. A Nagyrétben, Bokrospusztán, Mámairétben, Lófogóban, Kónyaszéken. Nem parasztot ír már a régi, 1700-as évekre visszanyúló bejegyzés sem, hanem „földművest”. Azok is voltak, mint az aranyművesek aranyuknak, ők a sáraranynak a művesei. S ahogy a Hanságra a major-típusú gazdálkodás jellemző, úgy jellemző Csongrád vidékére máig a tanyás gazdálkodás. Előítéletemet mondom. Csongrádot mindenkor nagyvárosnak gondoltam. A Szent István-i törvény, építsen minden tíz település templomot, nem ilyen képzelt nagyvárosokat jelölt, inkább tanyabokrokat, Máma település lakóinak száma például az 1500-as években, a török alatt: 30–50 ember. István alatt is, meglehetősen, tízszer 30–50 ember, tehát 300–500 ember épített templomot. Távoli tanyabokrokban, nagycsaládokban élven életét. S ezek az egytemplomos, távoli emberbokrok később, mint Csongrád esetében is, egy közigazgatási egységgé, egy várossá összeálltak, egybenőttek, és népeességük, főként a török után, felduzzadt.

Előítéletem az is, hogy őseim mindig a Nagyrétben gazdálkodtak, hiszen számomra az a vidék, a Nagyrét, a Mámairét, a Csongrád–Csépa közötti határvidék, az a gyerekkor vidéke, a talpalatnyi föld.

Előítélet ez, hiszen az ottani földek birtokba vétele jórészt a Tisza szabályozása után történhetett. E földek jó része árterület lehetett. A Csernus-tanya ma a folyószabályozás után visszamaradt gyönyörű holtág partján áll, e Holt-Tiszát a Körössel összekötő, szintén folyószabályozó Körös-csatorna mentén. Mesterséges tehát ez az édeni táj. De mester volt, s nem kontár, aki alkotta. Kecskemétről menvén keresztül meggyünk Gátéren, el a szárazon kanyargó „Gátéri-főcsatorna” mellett. Ez a gátér arra volt hivatott egykor, hogy egészen Kecskemét környékétől kiindulván levezesse a terület belvizeit. Vizekben, áldós és ártó vizekben még száz évvel ezelőtt is gazdagabb volt e vidék. Van Csongrádon egy szép földrajzi név: Mentettrét. Biztosan onnan kapta nevét, hogy a víztől: áradástól, zombékostól, tocsogótól „mentették”. Ilyen értelemben mentett rét szinte ez a teljes táj, ez az ország.

Még egy földrajzi név vésődött emlékezetembe Csongrádról erősen, nem is volt messze a Csernus-tanyától, a Lófogó. A Lófogó pedig onnan kaphatta nevét, hogy ezen a fekete földön a legkisebb eső, a legkisebb sár is: lófogó. Ember és állat lába egyaránt beleragad. „Lófogó”⁹, de ezzel együtt, vagy épp ezért, kiváló minőségű fekete-földek.

9 A Lófogó-sziget(!), értelemszerűen inkább félsziget(?) népi etimológiáját Katona Imre másként mondja el.

Sziget vagy félsziget, ez a jelzés is mutatja, hogy a táj a folyószabályozásokkal mennyire átalakult. Hol van már a ma kitűnő termőföldű Nagyrétben sziget vagy félsziget?

Tehát a csikósok a Lófogó-szigetre terelték be a valamitől megvadult ménest, itt csillapodtak le, s ennek alapján ragadt meg a név.

Katona Imre megjegyzése még: Tari László régész a környéken vélte megtalálni Attila hun király palotáját. Megjegyzése még, hogy történelmileg ez részben körülhatárolt, hiszen az Attila hun királyt meglátogató Priszkosz rétor a mai Szentés környéki Kurca folyón történő átkelését korabeli feljegyzés

Előítéletes tévedésem hát, hogy őseim földművesek voltak, és tanyán éltek, tanyákon. S a bejegyzésekben városi lakcímek. Úgy látszik, a városban lakás és tanyai gazdálkodás jelensége nem 20. századi fejlődésünk eredménye, már az 1700-as évektől nyomát találom. Őseim városlakó, tanyán gazdálkodó emberek, egy részükben.

S nem is mind földműves. Egyikük éppen vasutas, másikuk hegedűkészítő mester. Foglalkozásunkat tekintve is keverték vagyunk, mi emberek, nem csak embertani képünkben.

Ez a csongrádi Nagyrét, Mámái-rét az én felnevelő földem, 1953 és 60, 61, 62 között nagyszüleimmel nyolc-kilenc évet ott éltem, életem első nyolc-kilenc évét, melyben egy életre elég élményt, költői ihletet, munkaszeretetet, és talán mondhatni, erkölcsi érzéket szereztem. Nagyszülőim bolgárkertészek voltak, ott, a Holt-Tisza partján intenzív módon gazdálkodtak. Kevés földjük volt, de azon primórt természetek, melegágyakban nevelték elő a palántát, a kiültetett palántákat pedig öntözték a közeli Holt-Tiszából. Nagyon fejlett, a farmergazdaságra vagy a hollandi típusú gazdaságra jellemző korszerű, polgári-paraszti árutermelő kultúrát képviseltek, sőt honosítottak meg e vidéken. Hiszen ennek a gazdálkodásnak ők úttörői voltak. Utódaik a ma hajnalonta Pestre szaladó trabantos és wartburgos fóliások. Rossz mutánsaik. Mert akkor és ott ez még egy egyszerre zárt és nyitott árutermelő kultúra volt. Nem szeretném foglalkozásukat, tehetségüket, emberségüket idealizálni, pedig érdemes lenne. S még egy dolog: nagyapám és nagyanyám szerették egymást. Az öt-hatéves gyerek is észrevette, ahogy szeretettel vannak egymás iránt. Egyetlen hangos szót nem hallottam tőlük, s ha reggel az osztatlan, elsőtől a nyolcadikig egy osztályban tanuló, tehát ha reggel az osztatlan iskolába elindultam, elkísért a Bórhídig a kicsikó.

Bórhíd: érdekes földrajzi név ez is, a Holt-Tiszán átívelő földnyelv neve. Bórhíd¹⁰, ezt így elfogadtuk és elhittük, nekem „bórhíd” van máig is. Emberi bőrtől a másik emberi bőrig ívelő híd, az érintés, az emberi érintkezés hídja. Ez lehetett a népi etimológia alapja is. A valóság más: bürühíd ez valójában. Tudományos neve ez, hogy mit jelent, már elfelejtettem, a tudomány itt oly érdektelen.

Orosz Lászlóval, a neves kecskeméti irodalomtörténésszel egy vidéken gyermekeskedtünk. Ő ugyanis csépai születésű, szinte Mámái-réti. Földjeink összeértek, persze csak virtuálisan. Szülőföldjeink összeérnek. Mámái-rét. Nekem ez azt jelenti: mamai rét, még inkább nagymamai rét. Nekem ez az etimológiám.

is rögzíti. Priszkosz valóban részletes leírást készített erről a követjárásról, azonban jelen tudásunk alapján az általa említett helynevek döntő többségét nem tudjuk beazonosítani.

10 Katona Imre megjegyzése: bürü – mesterséges töltés földből, ágakból, kukoricaszárból, szalmából, mindig ideiglenes jellegű.

Hozzáteszem: a Tisza folyószabályozásakor létrejött Tisza-holtágak kettészelték a mai Nagyrétet, ezért a későbbi bőrhíd vagy bürühidak (bürühidak) építése ésszerű volt. És ideiglenes jellegük mellett máig meglévően érvényes.

Az Értelmező szótár a bürüt kis hídként, pallóként azonosítja, és szláv eredetűnek írja.

Kérdés, hogy ez a tehát valószínűleg honfoglalás előtti szláv szó hogyan élte meg a 19. századi folyószabályozás időszakát is az elnevező emlékezetben? Hogyan élt túl sok száz évet?

Orosz László ebből vizsgázott az egyetemen Pais Dezső nyelvészprofesszor-nál. Mi a Mámái-rét etimológiája? Orosz László azt mondotta: a csépai ember egy napi járásra lakik tőle. Tehát oda-vissza egy nap még elmehet. A mámai rét, máma tudjátok ugye, népiesen ma, tehát mai rét, tehát ma oda-vissza megjárható út, innen kaphatta nevét. E névetimológiára Pais Dezső nemet intett. Mámamama, az anya szóval hozta összefüggésbe, ahogy illik is. Mámái-rét azt jelenti anyaföld.

Anyám sem, aki ott nevelkedett, aki ott tanításkodott, Ő sem tudja az igazságot. Katona Imre professzor úr tudja. De őneki engedjük meg, hogy az egész tájon-térségen végigkalauzoljon bennünket.

Levelét most szeretném hosszan idézni, melyben a csongrádi néprajzi neveket értelmezi.

Kónyaszek: eredeti alakja Kónyató. De kiszáradt, és székfű (szikfű, kamilla) nőtte be, vagyis elszikésedett. A Kónya személynév, illetőleg a honfoglaláskor itt lelt szlávok nevében ló. Tehát valamikor lóitató is lehetett. Lám, Katona tanár úr, a család egy része Kónyaszéken élt, de engem, kisgyereket úgy biztattak, Konyhaszéknél szállj le a vonatról. Így etimologizálták, s rég benőtte a fű a szláv lóitatót.

Ellés: a Tisza túlszárnyán. A középkor első szakaszában még Akhilleusz, illetőleg latinosan Akhillész volt, vagyis hősi ideál, kiról a birtokos nevezte el fiát, utódját, majd apátság épült, a tatárok lerombolták. Akhillész-Ellés, tehát semmi köze a magyar ellik szóhoz. Tömörkény vagy Móra írja, hogy munkásainak mesélte Akhilleusz történetét, s egy évre rá már Ág Illés magyar vitézként hallotta vissza. Ellésnél évek óta nagy ásatások folynak.

Tanár úr, Ellésparthozánknál szintén közel volt, nincs ember, aki valóban ne az „ellés”, születés szóra gondolt volna, hiszen naponta ellettek körül az állatok. S ki gondolt arra, hogy a közeg, amelyben nem is szülnek, hanem csak ellenek, görögösen-latinosan klasszikus. Olyan erejét érzem itt a klasszikusnak és a népinek, ahogy érintkeznek, mintha Kodály vagy Bartók mutatná modellként.

Ág Illés sírját Móra nem találta, ő Attila hun királyét sem. Móra otthon bejelentette feleségének, hogy régészeti ásatásra megy, s elment egy hétre titkosan a szeretőjéhez. Neki ne higgy, Attila koporsóját csak László Gyula találhatta volna meg.

Csanytelek, tanár úr, ismét Te magyarázod. A Heves megyei dinnyetermesztésről híres Csány községből települtek ide („telek”), maga a Csány személynév, birtokos neve volt fent Hevesben.

Máma. Lám, most értünk el a mi szülőföldünkhöz. A nyelvészek magyarázzák a mama szóból, illetőleg egy német utónévből. A nép a már ma (mámma) szóval keveri össze, de egyik se jó! Máma kun személynév volt. Amikor IV. Béla betelepítette őket, Csongrád határából is kaptak. Ezt a részt hívták Máma homokának. Egyébként néhány kun család betelepült Csongrádra is. A Boza (nem Boda) és a Kajtár név őrzi emléküket. Én is gyűjtöttem egy belvárosi népmesét, melynek negatív főhőse egy „Tengéri Hereberi” mitikus lény, aki a kunok (török nyelvűek voltak) Tengeri, azt jelenti Isten, alakjával azonos. A hel bele pedig két kun szó, azt jelenti, erejével.

Tanár úr, én teszem hozzá összefoglalásul, így harcolunk, lám magunk sem tudjuk: Tengéri Hereberi. Vagyis Isten erejével.

Máma kun vitéz hiába kapott földet IV. Béla királytól, s hiába őrizte Tengéri Hereberi, kun istene erejével, Orosz László és Csernus nagyapám csak elvették tőle, vagy csak megvették tőle, hiszen e vidéken nem adnak semmit ingyen. Ha más nem, mindennek izzadságcsepp, munka az ára. Vagy ők maguk is, Csernus nagyapám és irodalomprofesszor atyai barátom, ők is Máma kun vitéz kései leszármazottjai? Csak tréfából mondom persze, de a lényeg, hogy az a föld, mely Máma kun vitézt felnevelte, felnevelt bennünket is.

Ha már itt ringott a bölcsőnk, ha nem is a Csongrádba tagozódott Máma településen, hanem annak földjén, a mámai rétben (a település és rétje egymásnak átellenes oldalon volt a Tiszához viszonyítva), nézzük meg, milyen is volt egy „csongrádi” település a török alatt. Megmaradt erről a budai szandzsák 1548-as összeírása.

Lakosainak száma 1546 és 1590 között 57, majd 32-re fogyott. „Dzsizjefizetők” száma húsz körül. Ők lehetek az adófizetők, hogy őket meg lehessen adóztatni, az ő nyúzásuk okán készülhetett a korabeli összeírás.

S az adónemekből kiderül az életmód is: búzatizedet, báránytizedet, sertést, mézet, lenmagot, kendert, vöröshagymát, fokhagyma-, lencse-, babtermést, halat és „hordópénzt” adóztak, széna- és tűzifa adóról olvashatunk, s menyasszonyadóról. Egész évben járó malomkerekek száma: 1, tartja az összeírás.

Látjuk: vetettek, arattak, halásztak népeink a török alatt is, szőlőt természetek s bort szüreteltek, ha már volt „hordóadó”. S a mai adószedők figyelmébe ajánlom a török bölcsék adónemét, a „menyasszonyadót”, ennek ma még hiányát szenvedjük. A földesúri jövedelmek haszonélvezői, hol négyezer akcse, hol 16 ezer akcse, nem érti a mai fül e pénzértéket, de a nevek beszédesek, tehát a haszonélvezők: Mehmed defter-írnok, tímár-birtokos és Szinán aga tímár-birtokos és Dzsafaer ziámet-birtokos.¹¹ Ziámet, nem értem ezt sem, de azt igen, hogy 50–70 őslakos átvészelte a törököt is, s utánuk jött a térség Katona Imre-i második honfoglalása.

E török alatti méhészkedők, halászok, házasodók között voltak-e őseink vagy az új honfoglalás telepesei között, azt még nem jegyezte fel a krónika.

1783-ból azonban már van adat, itt láthatjuk először leírva: Josephus Pintér 55 éves, Juliska Tóth 48 éves, Emericus Pinter (érdekes, itt lehull az ékezet) 11 éves. Pintér Imre: 1774-ben született ónagyapátok¹², Pintér József: ónagyapátok apja.

A török adóösszeíráskor Csongrádon kb. 1070 ember lakott, az 1785-ben bevezetett összeírás alkalmával 6988 lakosa volt.

A népszámlálást Kanyó András plébános végezte, s Csongrád mai belvárosán és városközpontján kívüli külterületeit is ekképp sorolja: Felgyő, Várhát, Belső-

11 Katona Imre megjegyzése:

Ziánet: arab-perzsa szó, az oszmánoknál katonai szolgálatként kapott középirtok.

Ziánet? Ziámet?

12 Ónagyapa, e szót Katona Imre megkérdőjelezi. Rosszul használom? Nem ónagyapa eszerint a szépnagyapa apja? Nyelvészek tudják majd.

Csany, Vidretorok, Tési birtok, Fehértó, Ellési birtok, Csany, Máma, Gyója és Felgyó tanyai lakosai. Az utcák közül a Templom utca és az Iskola utca (akkori Kápolna utca) részben már ma ismert formájában szerepel.

A városban akkor 131 Tóth nevű, 66 Gyójai (Gyovai) nevű, 39 Kása nevű, 36 Pintér nevű él. Ezek a nevek mind ott a családfán, jelezvén, mennyire gyökereivel e városhoz kapaszkodó e családfa.

Elképzeljük ezt az 1783-as összeírást a köznép fejlett gazdasági kultúrájával (hiszen arra már láttunk utaló jeleket a török összeírásakor is), de analfabetizmusával. Látjuk papját, aki az összeírást latinul készíti, s a neveket is latinítja. S látjuk a német nyelvű felsőbb hivatalt. S a német közhivatal és latin prédikáció mögött ott a magyar nép. Magyar énekével.

Hiszen „Juliska Tóth” feltehetően magyarul énekelt altatódalt leányaihoz, Ágneshez, Annához. És „Josephus Pintér” is magyarul kiálthatott rá fiaira: „Ivanus Pinter”-re, „Emericus Pinterre”. János! Imre!

Majd a jövő 19. század lesz az, amelyik a nemzetet a népre figyelni, s a népet a nemzetben gondolkodni tanítja. Nem tudom, ki és mi őrizte meg a magyarságot a 20. századnak, német közhivatalnok, latin papja vagy Ágnese, Annája, Jánosa? Együtt, vagy épp egymás ellenében? – majd Ti kibontjátok ezt az idő homályából.

Érdemes egy pillanatra ránézni erre a gyöngybetűkkel írott egyházi számvetésre. Pintérék eszerint 1783-ban 15-en laktak együtt. Nagycsaládra kell gondoljunk tehát, hol szülők, nagyszülők és gyermekek együtt: ha jól számolom, összesen 8 gyerek, 8 testvér. A legnagyobb 16 éves, a legkisebb 1 éves.

E nagycsalád modell, e sokgyerekes család modellje mára szétesett, a generációk különváltak, a gyermekek száma megcsappant. De ez az összeírás akkor is példamutató kell legyen számunkra. Hirdethesse a legbiztosabb közösségi egység, a család szentségét. Ha nem is az egyetlen szállásra, egyetlen éltető földre települő konkrét nagycsalád példája, de a virtuálisan létező nagycsalád példája, ahol távolság és széttagozódás ellenére az elemi összetartozás és szolidaritás köteléke megmarad, ez az eszménykép nem szűnhet meg számunkra sem.

A történelmen csak rohanvást szeretnék átfutni. 1849-ben Csernus nevű szabót említ az írás, aki a Haynau-csapatok megtámadásáért perbe fogatik. Rokon volt-e? Foglalkozását tekintve nem hiszem. 1853-ban pedig Turi-Kiss nevű betyárról olvashatunk, a teljes betyárnemzetség halál fia lett, még a – gondolom – ártatlan cigányzenészük is, akivel a csárdában a nótát húzatták. Ugyan Turi-Kiss betyár rokon-e?

Pintér nagyapám, dédnagyapátok, akinek emlékeiben felrémlik az I. világháború (hogy vértől piroslott az Isonzó), Ő már biztosan rokon, s a munkaszolgálatba vitt Csernus dédnagyapátok, aki a II. világháború poklát valahol az északnyugati határt közelítve hagyta oda, Ő rokon, tüdőgyulladását az útjába kerülő halimbai pap kúrálta teafőzetével.

És rokon a szovjet láger megjárta Dudás Pista bátyátok is, akinek lágerfogságát az északi iparvidéken eltöltött AVO-fogság követte, s 56-ra szabadult csak, mire meg fia disszidált. Pintér dédnagymamátok testvéreinek férje Ő. Dédnagybácsi, ha jól mondom. És mind-mind, akik elmentek, s mind, akik itt maradtak.

Nagymamátok például a nagyréti-mámai réti térsége első tanult embere volt, tanítóképzőt végzett, s 1947-es diplomázásától évekig tanyai iskolában tanított a réti. 1953-ban, amikor megszülettem, még ott tanított, ott könyörgött a rossz beidegződések között gondolkodó embereknek, hogy engedjék tanulni, tanítassák gyerekeiket. 1956 táján már a városban tanított, nem tudom, az én felcseperedésem kényszerítette-e el onnan, vagy a sokkal erősebb kényszer: az ötvenes évek kényszere. Úgy hiszem, egyszerűen elhelyezték. Kényelmetlen volt, aki a Nagyréti olvasókört és színikört szervezett.

Előbb már jeleztem a nyilvántartott városi lakócímeket, de belakta ez a család a város egész körzetét. Az Ornyik-földek Bokros-pusztai térségében voltak, a Pintér- és Csernus-földek a Nagyréti, a Túri-Kiss-földek Kónyaszéken, lám, a lóitatónál, a Csépe-Tari-földek Bokros fölött, Gyóján, s folytathatni így tovább. Bármerre megyek, mind kedves táj nekem. A Bokros-pusztára azért emlékezem szeretettel, mert királydinnyés homokja ott szurkálta és sütögette meztéllábas talpamat, a Nagyréti azért kedves, mert Holt-Tiszájának vízi világát ott csodáltam. A Tisza azért, mert úszni vízében tanultam. A gátján sárkányt készítettem s röptettem. A tiszai ártér pedig maga a csodálatos növényi gazdagság. Ártéri tocsogói és óriás nyárfái, fűzfái, elfutó vadjai, madarai. A fák között burjánzó vadszeder. Nyaranta szedtük és anyám szörpöt készített belőle. Arcunkat, gyerekarcunkat festettük a vadszeder vérpiros színével.

A tiszai ártér László Gyula írása szerint a Holt-tenger gazdagságával vetekszik. A Holt-tengert nem láttam, de az élő Tisza és ártere gazdagságát igen.

Böngésszessük kicsit e családfát, találomra válasszunk érdekes embereket. Érdekes ember máris Csernus István dédapátok. Ő volt a Nagyréti bolgárkertész, és mintagazdaságot működtetett. Nem földje nagyságával jeleskedett, mint szokásos, hanem talpalatnyi földje zöltség-, gyümölcstermelésének kultúrájával emelkedett ki a környék gazdálkodói közül. Palántanevelés, öntözéses intenzív gazdálkodást valósított meg, ugyanakkor ápoltsága, délcegsége, férfiúi szépsége és paraszti eleganciája is az átlag fölé emeli. Érdekes személyiség két fiútestvére, Csernus Farkas és Csernus Ferenc is.

Csernus Farkas hegedűkészítő volt Csongrádon, majd Szegeden, mondani sem kell, hogy ez a félig iparos, félig művészeti szakfoglalkozás milyen mértékű kitörés a mezővárosi keretek közül.

Sajnos az Ő szerszámai, hegedűi szétszóródtak, pedig kötelességemnek érzem, hogy tevékenysége dokumentumait egybegyűjtsem. Legendák is fűződnek személyéhez, szépen jövedelmezett neki Szegeden például az a hét eleji munka, amikor a mulató dzsentrik által összetört hegedűket javította, muzsikus cigány gazdáik öröme és mulató urak költségére.

A család kiemelkedő képviselője Csernus Ferenc nagybátyátok, aki az adott körülmények között nem tanulhatott, de önművelő polihisztor, Veres Péterpárti politikus, és szintén mintagazda volt. Családtörténeti, politológiai írásai is lappanganak, a család egyelőre téves elképzelésből nem teszi kutathatóvá ezeket. Csernus Ferenc megjárta az Andrássy út hírhedt ávos fogházát is, a koalíciós politizálás 1948-as megszűntekor fogták le. Kedves családi fénykép őrszi annak emlékét, amikor a Csongrádra érkező Veres Pétert Feri bácsi, nagyapám,

édesapám fogadja. Nagy tél lévén, valamennyien vastag kabátban, kucsmában, csizmában.

Csernus dédapámról keveset tudok, csak azt, hogy korai özvegységre jutott, és egyedül, ezt követően is példásan nevelte népes családját, érdekes jelenség volt, mert mindig hófehér lenge paraszti öltözetben járt. Ő is mintaszerűen vezette gazdaságát, az első cséplőgépe neki volt a térségben. Katona Imre említi egy adalékot: „Apám többször is említette – édesapja korabeli csongrádi állatorvos –, hogy Csongrádon két igazán okos parasztember van. Kása Pista (a politikus, az én „gyűjtőm”) és Csernus (az Ő keresztnevére már nem emlékszem).” Ez a Csernus Feri bátyám, nagyapám testvére, vagy annak apja, dédapám, Csernus István lehet, a fehér bő gatyás, lobogó fehér inges özvegy.

Említést érdemel ónagymamátok, Deák Rozália is, akiről a feljegyzés tartalmazza, hogy ikertestvére volt, aki meghalt, íme, nemcsak az anyai, hanem az apai ágon is ikerszülős.

Nevével kelt kíváncsiságot Pap Joahim óapátok. Utónévkönyvben ebben az írásformában ma nem szerepel (hanem: Joachim, Joáhim, Joakim). Héber eredetű keresztnév. Törőcsik Mari színésznő apját is Joachimnak hívták: Törőcsik Joachim, ő volt az első orosz tanár, így ez a név nem idegenszerű a fülemnek. Joachim és Anna tudtommal Szűz Mária szüleinek neve.

Nem tudom, mit gondoljak Pap Joahiról. Zsidó ősömnek mondanám. Katona Imre azt írja: „Régen több ószövetségi nevet adtak, mint ma, különösen a székelyek, ill. a kálvinisták. De volt olyan pap is, aki csak olyan nevet volt hajlandó adni, amely napon a csecsemő született. Nem hiszem, hogy felmenőd zsidó lett volna, hiszen még protestáns és katolikus is ritkán házasodott össze.”

Ki Ő, ez a titokzatos 19. századi zsidó vagy székely ós? Nem tudom, a családi emlékezetben felmerült, hogy a Csernus család aradi, lehet, hogy ez az ág hozta Aradról székelységét vagy zsidóságát? Joahim bácsi gyerek volt, amikor a Marosmenti Aradon kivégezték a vértanúkat, de az Ő apja, óapám lehet, hogy ott élt, hírt hallott felőle, s mélyen megrázta e hír.

Magyarság? Szerbség? Tótság? Svábság? Zsidóság? Paraszt? Vasutas? Értelmiségi? Én tizennyolc éves koromig éltem Csongrádon, 1953 és 1971 között, de soha semmilyen előítéletes vagy gyűlölködő mondatot nem hallottam senkitől. A köznép felemelő és hősi békeszeretetét, toleranciáját láttam. Akaratlan, magától értetődő toleranciáját. Azt kellett látnom és azt kell mondanom, hogy a köznép békeszerető és békepárti. Gyűlölködést és háborút csak rossz politika, rossz hatalom hoz rá, kényszerít rá.

És még egy érdekes ember ezen az ágon. Kása Lucza, üknagyanyám, szép-nagyanyátok. Csernus Feri bácsi felesége, Teri néni hívott egyszer félre és súgta fülembe ma is borzongással testében, és úgy, mint aki óriási titkot árul el, Kása Lucza boszorkány volt!

Elmondom, a Kása-sír ma is áll különben a csongrádi temetőben. A temetőkapun belépve balról az első sírhely, a temető első sírhelyében nyugszik talán Lucza mama is. Én pedig nem titkot súgva, hanem büszkeséggel mondom, hogy a boszorkány ükunokája vagyok.

Mi is az a boszorkányság? Kutassátok, tanulmányozzátok ezt is! Elsősorban is kultúrák keveredése, hisz a kényszerített kereszténység és az ősi pogány vallás szokásainak keveredése máig megvan életünkben. A boszorkány csak lehet szer-tartásaiban egyszerűen pogány, vagy környezeténél pogányabb volt.

A boszorkányság legtöbbször „ráfogás” dolga. Véletlen jelenség kapcsán valakire ráfogják, hogy boszorkány, s rásütött bélyegként viseli. Olvassátok el a csodás író, García Márquez *A szerelemről és más démonokról* című könyvét, s megismeritek belőle e szerelmetes és másrészt kegyetlen világot, „körülményt”. A ráfogás esetünkben a névből is eredhet, hiszen Lucza napja: épp a babonás, a boszorkánylátó nap, szülei rosszul választottak keresztnevet szegénynek.

A boszorkány különben pajzán boszorkánybálba jár a Gellért-hegyre, gyerekre hasfájást hoz, elapasztja a szoptatós anya tejét, véres tejet hoz a tehénre, megnyom: a betegre mellkasi szorító érzést hoz rá, szemmel ver: akire ránéz, főként gyerekekre: arra betegséget hoz.

Máskor meg gyógyító: füvekhez ért, gyógymódokhoz, esetleg bábaasszony. Általában családi helyzete is determinálja: özvegyasszony.

Ennél többet nem tudok e pusztá néprajzi kérdésnél, részleteinek, részletszép-segeinek, titkainak kutatása gyűjtőre vár.¹³

Boszorkány-sámán-varázsló-pap-költő, a virtuális világ képviselői ők: nem állhatnak érzelmileg távol tőlem sem.

S most nézzük a Pintér-ágot. Itt apai nagyapámról szólnék, aki a Bokroson gazdálkodott, s versemben bivalyosnak mondom, hiszen gyerekkoromból még emlékszem bivalyfogatára. Érettségi fényképemen arca szép vonása tűnik ki, akkor 73 éves volt, halála előtt egy évvel. Felesége, nagymamám Ornyik Julianna. Öten voltak testvérek, közöttük négy lány s egy fiú, aki a második világháború poklából még hazatért, de röviddel utána meghalt. Az Ornyik lánytestvéreken figyelhető meg először a kisvárosi polgári életvezetés. Egyikük állatorvos özvegye, másikuk (Ági néni) egykori állami tisztviselő felesége, özvegye. Ahogy Kosztolányi a *Pacsirtában* például, vagy Németh László vásárhelyi regényeiben mutatja ezt a szolid, vidéki, csipketerítőkkal burkolt, középpolgári létet, ezt a családban az Ornyik lányok jelenítették meg.

Egyetlen titok lengi körül számomra még ezt az ágot, Csépe-Tari Julianna üknagyanyám személye és Csépe-Tari szépnagyapám családi köre. Róla ugyanis azt mondják, hogy „nemes volt”. Ha nem is nagybirtokkal, de nemes, a Bokros fölötti Gyóján gazdálkodott. Nevét azonban a nemesi névmutatóban eddig nem találtam, címerére is kíváncsi lennék.

A nemesség intézménye külön tárgyalást igényelne, kutassátok ezt is Ti! Vagy a nemességhez járt föld, vagy a földhöz nemesség, vagy igazi lelki nemességet is jelentett: nemesi építkezést, életvitelt, haditerhek vállalását, részvételt a politikai életben, vagy pedig csődöt, melyet a dzsentrik típusában már Jókai, majd Mikszáth és Móricz is kritikailag ábrázolt.

Megfigyeltem névadási szokásokat, jellemző a Lajos, az István, van András, ritka névként: Farkas, Rókus. Női névként domináns a Julianna, de van Anna, de

¹³ Katona Imre érdekességként jegyzi meg, hogy a boszorkányok 10%-a férfi volt.

van Veronika, és domináns a Rozália. Majd gyermekeiteket elnevezvén gondolatok e nevekre.

A családfa legkülönösebb neveit felsorolván, kész költemény: Major Viktor, Wolfart Antónia, Gyovai Döme Anna, Hajdú Julianna, Kátai Benedek Mária, Csépe-Tari Julianna, Csernus Farkas, Óvári Viktória, Máté Lucza, Pap Joachim vagy Pintér Veronika. Ugye, költészet, a nevek költészete.

S az ember csak porszem a világban. Egy pont. De szülője van kettő, nagyszülője négy, dédszüloje nyolc, ükszüloje tizenhat, szépszülője harminckettő, ószülője hatvannégy.

Gyermeke is lesz kettő, szépgyermeke harminckettő, ógyermeke hatvannégy. S a világ máris nem pont, hanem gömb. Gömb-kiteljesedés.

Megfigyeltük a családokban a rokonsági szerkezeteket, itt-ott jeleztük a foglalkozásokat, s láthatjuk, milyen változás végbemegy a társadalom szerkezetében, ugyanaz a változás, jobb esetben fejlődés végbemegy az egyes ember életében.

Jobbágyok, telkes jobbágyok, földművesek, paraszti iparosok (pl. szabó), „intellektuális” iparos (hegedűkészítő), köztisztviselő, alkalmazott (vasutas, akinek nem tudjuk, hogy megvolt-e a havi kétszáz fix, amivel, havi kétszáz fixszel az ember könnyen viccel), állami kishivatalnok, csipkés, szidolozott rézkillincses kispolgár, intellektuális mezőgazda, akinek mentalitása és kultúrája a farmerekével és holland gazdákéval rokon, falusi néptanító, tanár, értelmiségi. A társadalmi változás és fejlődés útját a család is bejárta. Kényszerűen és szükségszerűen, életképességét ezzel bizonyítva. Bármelyik fejlődési fok alsó szintjén megragadván, az egyenlő lett volna szétesésével, pusztulásával.

Hadd mondok el azt is, hogy számomra a szellemi fejlődés legmagasabb foka az értelmiségi lét. A jól képzett értelmiség a ma és a jövő nemessége. A gondolkodás legmagasabb foka. Az értelmiségi képes egységben látni múltját, jelenét és jövőjét. Felelősséget tud viselni önmagáért, nemzetéért és az emberiségért. Egyedül képes az egyetemleges gondolkodásra. Tanult, birtokába veszi az emberiség eddig felhalmozott összes tudását. Maga a társadalom is egyre inkább értelmiségi társadalommá alakul, az értelmiségi foglalkozások aránya nagymértékben megnövekedik. Sokan az értelmiség osztálykeretéről vagy osztályuralmáról beszélnek. Az értelmiségi már nem válhat az új kor szocialista vagy kapitalista jobbágyává sem, amely veszélyt reálisnak látom, ha anyagilag és erkölcsileg független, szabad gondolkodóvá válik.

Lajos, András, Ti immár harmadik generációs értelmiségiek vagytok. A harcot őseitek vívták meg, az elsőgenerációs értelmiség harcát: apai nagymamátok, a nagyréti néptanító, dédnagyapátok testvére, Csernus Feri bácsi, a gazdálkodó, politizáló polihisztor, aki önművelő értelmiségi, hiszen a társadalmi viszonyok csak érettségiig engedték, édesanyátok, aki szintén elsőgenerációs értelmiségi. Nagyszüleitek, szüleitek után, harmadik generációs értelmiségiekként helyeztetek részben könnyű, nem kell kiválni, részben nehéz, mert a világ ma is bérrabszolgákat keres, militáns, alkalmazottját olcsó munkaerőként, kapitalista jobbágyként kezelné, és nem értelmiségit kíván, hanem bürokratát és technokratát. A mi eszményünk pedig a humán és humanista értelmiségi. Ennek kiküzdése reátok váró feladat.

Kétfelé feszít a világ, egyes embert is, társadalmat is, emberiséget is. A provincializmus felé egyrészt, a globalizmus felé másrészt. A provincializmus zsákutcás fejlődés, zsákutcás értékrend, Bibó István nevét itt egyszer hadd írom le, a társadalmi folyamatok elemzésének ő a legnagyobb alakja. Provinciális, marginális helyzetbe népek is kerülhetnek, például a Szovjetunió északi peremvidékén élő finnugor rokonaink¹⁴: vótok, lívek, vepszék. Akik a nyelvi, kulturális és politikai másság peremvidékére szorulva halálra ítéltettek. A provincialitás vagy marginalitás tehát kulturális vagy politikai értelemben vett halálos veszedelem.

Másik veszély ennek ellentéte, a globalizmus. Sőt a jelentkező militáns globalizmus. A globalizmus nem tisztel egyéni akaratot, nem tisztel másságot, nem tisztel azonosságot, világunk egyik legszentebb kategóriáját, nem tiszteli az identitást, azonosságkeresésünket, nem tisztel családot, nemzetet, földrészek sajátosságát (lásd európai kultúra), nem tisztel népet, nemzetet, nem tisztel hagyományos kultúrát, nem tisztel általában humán kultúrát sem, technikai eszközök fejlődésére redukálja a fejlődést. Nem tiszteli általában az emberi létet sem, megjeleníti a globális fenyegetést: a világháborút, az atomkatasztrófát, az ökológiai katasztrófát.

E két szélsőség sziklatömbjei között, tengerből kiálló jéghegyei között kormányozza hajóját a Titanic-emberiség.

S kicsit visszább lépve, egyszerűbb gondolatok felé. A családfát nézve dinasztikus jegyeket is vélek felfedezni. Ezek jelentőségét igen nagyra látom, hiszen a család: felhalmozott, megőrzött és gyarapított erkölcsi, szellemi és anyagi tőke is. E dinasztikus mozzanat egyik ága a parasztpolgár: a mintagazda Csernusok több generációja. Ennek a „dinasztiának” a többgenerációs és két évszázados meglétét az értelmiségi szerepek újabb túlsúlya szünteti meg.

A másik dinasztia pedig a pedagógusé. Nagymamátok tanító, Csernus Feri bácsi nagybátyátok mindhárom gyermeke, mindhárman tanárok. Szüleitek az ország első egyetemén és első kollégiumában (az Eötvös-kollégiumban, hol egykor diákként Balázs Béla szövegére Kodály úr fütyült zenét), tehát az Eötvös-kollégiumban végzett tanár. S Lajos fiam is tanár szakos bölcsészhallgató. Tehát a tanári, bölcsésztudósi hivatás többgenerációs öröksége látszik kirajzolódni.

A művészlétet nem tudom, epizódnak vagy dinasztikus jegynek tekintsem. Csernus Farkas hegedűkészítő egykor művészi iparoságban dolgozó szakember, édesapátok pedig író. Ez inkább csak epizódnak, mintsem meghatározó tendenciának tűnik egyelőre a család történetében.

Még egy elemzési út elől nem szeretnék kitérni, a család egészségi hajlamairól szólni, bár itt ismereteim meglehetősen hiányosak. Édesanyátok ágán a tipikus betegségjegyeket nem ismerem, de általában hosszú életkort és jó egészségi tendenciákat látok. Édesapátok családjában, a Csernusok részéről mindenhol hosszú

¹⁴ Katona Imre kiigazítása, hogy a vót, lív, vepsze baltikumi nép volt. Keressünk tehát közelebbi, pontosabban definiált népeket e sorsból, sajnos taláunk. A szakirodalom különben fentieket balti finnként (balti-finn alapnyelv) a „nyelvcsaládhoz” sorolja, de taláunk közelebbi, történelemmé, nyelvemlékké vált, rokon népeket is: a szamojédeket, osztjákokat, vogulokat például. A szamojédek szerintem a legtávolabbi nyelvrokonaink, az urali apanyelv két ága: a finnugor és a szamojéd. Nem az összes szamojéd nép halt ki. És például az osztjákok és a vogulok még létező népek.

életkort, krónikus betegségektől mentességet, stabil egészségi állapotot látok, évszázados viszonylatokban is. A Pintér-ág betegségeit tudom, ahol halmozottan jellemző a magas vérnyomás, tüdőmegbetegedés és daganatos megbetegedés. Fordult elő tbc-s megbetegedés (nagyapátok Sándor testvére), tüdőrák (dédnagyapátok és nagyapátok László testvére), egyéb rák (nagyapátok, garatrák).

Édesapátok szintén túl van egy egészségügyi traumán, tízéves kora táján krónikus hörgőtágulattal tüdőműtete volt Pesten, a szabadsághegyi szanatóriumban, Petrányi Győző tüdőgyógyász-professzor felügyeletével. Újabb orvosi szakvélemény szerint is, ez a műtét indokolt, sőt életmentő volt, a tüdő tüdőgyulladás-hajlamát szorította vissza. A műtét utáni éveidet ajándékba kaptad – mondotta a mostani időkben orvos barátom.

Az ember gondolkodó lény, lelkes lény. Talán egyetlen lény, akinek tudata van, tudása életről, halálról. Ezt is, mint élményt, meg kell élnünk. Paradoxonnak hat leírva: az élet és halál élményét. Bár én nemcsak az ember lelkében és lelkületében hiszek, állatok lelkületében is, növényekében is, kövekében is. Egy egyszerű kőnek is van múltja, jövője, van jellege, van születése, pusztulása, szétesése, lehet magához mért lelkülete is. Én a világban mint ezen elemek és minden elem összefüggésében és mellérendeltségében hiszek, ez a vallásom: a világ mint elégséges és szükséges egység vallása. A földgolyó biológiai egységének vallása, Gea istennő imádata.

Itt a Kárpát-medencében avarok éltek előttünk, avar népek. S a nyelv micsonda teremtő ereje, hogy minden ősszel lehullt avaron, lehullt levélen járunk. Az elmúlásnak egyetlen emberi ésszel és érzelemmel felfogható értelme van: hogy az avar, lehullt nép és az avarok, lehullt falevelek helyén tavasszal új élet éled.

Genetikailag azonban nem vagyok pesszimista. Az ember óriási vegyikonyha. Az örökítő sejtrészecskék legjobb emberi képességeinket viszik tovább, és a tendenciózus betegségeket is leblokkolják. Gyerekek, Ti egészségből és egészségre születetek, utódaitok is. És vitathatatlan tény: egyre hosszabb életre, hiszen az átlagéletkor világviszonylatban lépeget előre.

Lassan számvetésem végére érek, Titeket további kutatásra biztatlak, ezt a tudást tiszszerezétek, százsorozzátok meg, a család vonatkozásában is, az emberiség tudásanyagának vonatkozásában is. Tanuljátok a történelmet, a múlt tudományát, szeressétek a szociológiát, különösen, ha olyan művésze adódik, mint Bibó, aki segít eligazodni a történelmi adatok mögött rejtekező tendenciákban. Szeressétek a néprajzot, a szóbeliség tudományát.

A történelmet a győztesek írják, a hagyományt a nép kelti – írta szerb barátom, Danilo Kiš. Világhírű író, ki francia, és szerb, és montenegrói, és szabadkai zsidó-magyar. Szeressétek tehát a néprajzot, e megfogalmazás szerint: a nép folklórtörténelmét, a vesztesek történelmét!

A családra vonatkozóan gyűjtsetek történelmi, levéltári adatokat, tárgyi emlékeket, szóbeli közléseket, őrizzetek iratokat, fényképeket. Valamennyit tartsátok becsben, valamennyire legyetek büszkék. Óvjátok a jövőt, éljétek életörömmel a jelent, és hordozzátok magatokban zálogul a jövőt.

Jegyzetem elején elindultunk valahonnan a Bajor-Alpokból és a Kaukázus előterétől és a Kámától, hogy rátok találjunk: Pintér Lajosra és Pintér Andrásra.

És nem tudunk írásunk végére pontot tenni addig, amíg meg nem kérdezzük, ennyi apró adalék után végül is: mi a magyar?

És egyet tudok máris: egyszerű válasz erre nincsen. Van nép anyanyelve nélkül: az írek. Van nép országa nélkül: kurdok, palesztinok, kis finn népek, indián népcsoportok. Van nép nép nélkül – kihalt népeknek megmarad nyelve, kultúrája: líveké, vótoké, indián népeké stb. Van ország nép nélkül: a birodalmak, Amerika, Szovjetunió, Jugoszlávia, amelyeknek nem „népe van”, hanem „vegyes lakossága”. Nem népe van, hanem „népei”. Vannak kultúrák, nyelvek ország nélkül, vannak országok: kultúra, nyelv nélkül. Annyiféle a lehetőség.

Mi a magyar tehát. Az antropológus nem ismer irtalmat, Henkey Gyula levelében így fogalmaz: mint antropológus nyilvánvalóan az embertani jelek öröklődését és a honfoglalókra jellemző jellegegyüttesek (típusok) jelentős fennmaradását tartom a legfontosabbnak.

Nem lenne szükségszerű, szerintem, de szempontjának megfelelően, antropológiai értelemben magyarok vagyunk, én a jelzett kaukázusi jellegegyüttesemmel, édesanyátok a jelzett mongolos jellegegyüttesével (alacsony termet, széles arc, barna-fekete színek, összegzi Katona Imre).

Az én válaszom erre, írói válasz, nem lehet más, magyar, aki a magyar nyelvben él mint hazában. A nyelv nekem építőelemem. Ha megszűnne a magyar nyelv, ha elveszne a népek tengerében, akkor munkám értelme veszne el, de minden magyar íróé, aki belegyökerezett a magyar nyelvbe. A magyarság lehet, hogy nem halna ki a magyar nyelv háttérbe szorulásával, de kihalna jobb fele, hasonlatai, metaforái, kihalna Balassi és az Ómagyar Mária-siralom, és Kölcsey, és Petőfi, és Weöres.

Magyar az is, aki annak vallja magát. Ez a legelemibb és talán legalapvetőbb megfogalmazás. Az antropológiai magyarság évezredek út. E vallomástétel egyetlen pillanat műve. Lakner és Wolfart nagyszülőtök, dédszülőtök egy pillanat alatt lett magyarrá, azzal a döntésével, hogy nem ült fel a német kitelepítendő szekerére.

A magyarságot meg lehet szerezni, ma is sokan vesznek fel magyar állampolgárságot, illetőleg népcsoportok asszimilálódnak a magyarságba. Ez egy ország, egy kultúra életképességének lehet jele, persze, ha ez az asszimiláció nem erőszakos. Mert a világ szégyene, az erőszakos asszimilálás itt van térségünkben.

Lassan már nemcsak az az előbb említett paradoxon létezik, hogy van nép ország nélkül, hanem lassan lesz ország népe nélkül, pusztá ország, ha egy Koszovó-látomás lebeg előttünk.

Azt is látni kell, hogy a folyamatokat nem tarthatjuk lezártak. Országok születnek s halnak el, népek, nyelvek élnek reneszánszukat, mások lefelé mennek a lejtőn. A magyarság is kisebb mértékben asszimilál, mint amilyen mértékben asszimilálódik. Nemcsak a világháborúk, hanem 56 és a két világháború között Amerikába kitértorgó koldus, mind-mind asszimilációnkat segítették elő.

Persze perlekednünk kell Herder jóslatával. A nyelv, a magyar nyelv léte és megújulási képessége, kultúránk egyszerre ősisége és modernsége, gazdaságunk fejlődésre fogékonysága, várandós politikai bölcsességünk mind-mind arra utal-

nak, hogy nemcsak családfánk új ágainak van helye a nap alatt, hanem nyelvünknek is, népünknek is, országunknak is.

Patetikusan hangzanak ezek a szavak, reménytelenül, és talán feleslegesen is azok. De valamiféleképp mégis arra emlékeztetnek, hogy nem fátumos a történelem, az a nép marad meg, amelyik meg akar maradni.

Szép volt ez a kirándulás. Jobbágyból és nemesből, pandúrból és betyárból, földművesből és hegedűkészítőből, analfabéta korok analfabétáiból és mai értelmiségi írástudókból áll össze az a kép, amelyre most azt mondhatjátok: én.

Kisalföldből, Nyugat-Dunántúlból, Hanságból és Alföldből, és Maros-vidéki Aradból, és felvidéki, nógrádi betelepülőből áll össze az a kép, amelyre azt mondhatjátok: én. Nyugatról, keletről, északról, délről egyaránt jöttünk, mire itt, Közép-Magyarországban egybeértünk.

Közép-ázsiai törökül beszélő besenyőből, és a honfoglalók útját járó kaukázusiból, elő-ázsiaiból, és csongrádi őslakos szarmatából, avarból, hunból, és a tatár, török elől Nógrádba települőből-visszatelepülőből, és török utáni szlováktól betelepülőből, és határvidéki Rácz nevű besenyőből, aki a nyugat-dunántúli gyepű vidékére vándorolt tovább, de aki lehet, hogy nemcsak neve szerint, hanem ténylegesen rác volt, tehát szerb, és a Hanság mocsarát megmunkáló őslakosból, és a török után a Hanságra betelepült bajor-osztrákból, és az aradi Pap Joachimból, akiről nem tudjuk, hogy zsidó-e vagy székely, őbelőlük mind-mind áll az a televény, amire büszkén azt mondhatjátok: én.

1999. február–május

Ezúton köszönöm meg a szakmai segítséget:

Dudás Lajos tanár úrnak, helytörténeti kutató, Csongrád (1927–2004),

Henkey Gyula dr. kandidátusnak, antropológus, a kecskeméti megyei múzeum nyugalmazott munkatársa (1920–2010),

Katona Imre dr. egyetemi docensnek, tanáromnak, a budapesti ELTE Néprajzi Tanszék ny. professzora (1921–2001).

Esszém megjelenését sajnós egyikük sem élte meg, így ennek az írásnak feladata az is, hogy az ő emléküket megőrizze.

Függelék (a kutatáshoz szorosabban kapcsolódó levelek)

Kecskemét, 1999. március 23.

Katona Imre

Budapest

Kedves Imre Bátyám!

Nagyon sajnálom, hogy csütörtökön a Múcsarnokban nem találkozunk, jó lett volna ott és akkor magunk körül tudni a Forrás legszűkebb baráti és alkotói csapatát...

A másik: egy felkérés. A szerkesztőség nevében nagy szeretettel felkérlek, hogy recenzáld az Osiris Kiadó Magyar művelődéstörténet c. kötetét. Persze, a terjedelem lehet tanulmányi is, és ellenvetések is felvethetőek, ha adódnak, csak szeretnénk a kötetről szerepének megfelelően gyorsan és rangosan írni! Te és Vekerdi Laci bácsi jöhet szóba, mint aki képes áttekinteni a kötet anyagát, s Rád voksoltunk!

Most pedig magánemberi. Ha fiam történészhallgató, magam is kell kicsit történésszé váljak. A helytörténetre már képez Dudás Lajos, s a Te leveleid is nagy okulásomra szolgáltak! Köszönöm, de itt még ne tegyünk pontot. Még utoljára lenne egy kérésem, Katona Imréhez, aki antropológus is, hiszen feleségemre ránézve azt mondotta, hogy besenyő. És én: alkatomra, jellegzetesen görbe sasorromra, igen vastag nyakamra gondolva? De nem írom le magam, tudsz Te engem emlékezetből. Antropológiai szempontból mit mondanál, hisz így tudnánk legmesszebb hátrálni az Időben.

Feleségem esetében ez a besenyőség rendben is lenne, hiszen első ránézésre olyan, mint egy kicsi, ferdeszemű mongol, s hát a Nyugat határvidékről való, ahová határőrként a besenyők történetileg is települtek. A családban részükről ezt az ágat a Rácz családnév táján keresik. Feleségem Major, és ez ragadványnév lehet, hiszen a település, Várbalog telkes jobbágyok teremtette uradalmi majorság. A szomszéd településnév (Albertkázmér) utal Kázmér főhercegre, a földbirtokosra. S közel Ausztria, feleségem egyik nagymamája és családja még magyarul nem tudó német, osztrák, sváb(?) Lakner családnévvel. Ezt is kikerekíthetnéd, ha megteszed. De menjünk vissza a kedvemért a Dél-Alföldre, az én Csernus, Pintér, Ornyik, Turi-Kiss, Kása családi körömhöz, s az én „genetikámhoz”. Ahogy mindezt Katona Tanár Úr megteremti számomra!

Ölel a régi szeretettel, tisztelettel,

(Pintér) Lajos

* * *

Csongrád, 1999. április 19.

Pintér Lajos
Kecskemét

Kedves Lajos!

Mellékelten küldöm a családfádat. Kissé hiányos, de az időből többre nem futotta.

Sajnos a korábbi anyakönyvekhez nem mindig készült betűsoros index, s így az adatok kutatása elég nehézkes, a sok tízezer név között nem könnyű eligazodni. Észre fogod venni, hogy több név mellől hiányzik a halálozás évszáma. Ezt is a fentebb említett indexhiány indokolja. A pirossal írt évszámok a házasságkötést jelzik. Ennek ellenére azt hiszem, a családfa többé-kevésbé kielégítő.

Őseid testvéreinek megkeresése több hónapot venne igénybe. Mellékelem a jegyzeteim egy kis részét, olyan adatokat is találsz bennük, amelyek nem fértek rá a családfára.

Vigasztalásul csatolom az 1784-i népszámlálás felméréséből az őseidre vonatkozó oldal egy részének másolatát. A 11 éves Emericus (Imre) leszármazottja vagy.

Máma községről is írtál. Bokrostól keletre a város felé volt, a Mámái-réttel szemben. A török időkben számontartották. Mámái-rét a község rétje volt a Tisza túlsó oldalán. Névelemzéshez nem értek, nem is foglalkozom vele.

Jó egészséget kívánva üdvözöllek:

Lajos
(Dudás Lajos)

* * *

Budapest, 1999. április 30.
Pintér Lajos
Kecskemét

Előirat: egy kecskeméti tanítványomnak nagyon tetszett a múltkori Forrás-est, úgy-hogy gratulálok.

Kedves Lajos!

Dicséretes, hogy közel- és távolmúltadnak igen alaposan utánajársz, de kéréseid – tűk a szénaboglyában. Amit tudok, ill. találtam, segítségül megírom:

Dudástól szerezz egy határtérképet, mert anélkül jó nagyokat lehet tévedni. (Nekem nincs, térbeli memóriám is véges.)

Kónyaszek: eredeti alakja Kónyató, de kiszáradt, és székfű (szikfű, kamilla) nőtte be, vagyis elszikesedett. Térképen rajta van, annál is inkább, mert busz- és vonatmegálló. A Kónya – személynév, ill. a honfoglaláskor itt lelt szlávok nyelvében = ló. (Tehát valaha lóitató is lehetett.)

Ellés: A Tisza túlsópartján. A középkor első szakaszában még Akhilleusz, ill. latinosan Achilles – Akhilleusz volt, vagyis hősi ideál, kiről a birtokos elnevezte fiát, utódját; majd apátság épült, ezt a tatárok lerombolták. A név egyébként így alakult: akhilleus – Ehellós – Ellés, tehát semmi köze a magyar ellik szóhoz. (Tömörkény vagy Móra írja, hogy munkásainak mesélte Akhilleusz történetét, 1 évre már Ág Illés magyar vitézként hallotta vissza.) Ellésnél évek óta nagy ásatások folynak, a helybeliek erről és történetéről is többet tudnak, mint én.

Csanytelek = a Heves megyei, dinnyetermesztéséről híres Csány községből telepedtek ide („telek”); maga a Csány szó = személynév (birtokos neve volt fent Hevesben).

Vidre-torok = a valamikori vidra „lakta” a később kiszáradt kis folyócskát, neve is Vidra-ér, majd Vidre volt, így lett, a torok szó itt = torkolat (l.d. Körös-torok!). Helyét térképen nézd meg, én nem tudom, hol volt!

Gyója (-i sziget) azonos lehet Gyová-val (rengeteg Gyovai nevű van Csongrádon), esetleg összefügg Győ-vel (Győ-alja); erről Tari László írt valahol, Dudás biztosan tudja. Helyét nézd meg a térképen!

Máma = sokféle van, a nyelvészek magyarázzák a mama szóból, ill. egy német utónév-ből, a nép a már ma (mamma) szóval keveri össze, de egyik sem jó! Máma – kun személy-

név volt, amikor IV. Béla letelepítette őket, Csongrád határából is kaptak, ezt a részt hívták Máma homoká-nak. Egyébként néhány kun család betelepült Csongrádra is, a Boza (nem Boda!) és a Kajtár név őrzi emléküket, és én gyűjtöttem egy belvárosi népmesét, melynek negatív főhőse egy Tengöri Hereberi mitikus lény, aki a kunok (török nyelvűek voltak) Tengri – isten alakjával azonos, a hel bele pedig 2 kun szó, azt jelenti erejével!

Tés (Magyartés): személynévből ered, birtokos neve lehetett, talán a Tas magashangú párja. Térképen helyezd el!

a Joáchim nevet nem találok a Ladó-féle utónév-könyvben. Régen több ószövetségi nevet adtak, mint ma, különösen a székelyek, ill. a kálvinisták. De volt olyan pap is, aki csak olyan nevet volt hajlandó adni, amely napon a csecsemő született. Nem hiszem, hogy felmenőd zsidó lett volna, hiszen még protestáns és katolikus magyar is ritkán házasodott össze.

a Kádár, pintér ugyanaz = hordót, kádat, egyéb faedényeket készítő mester; a pint szó utal az úrmértékre is, néha bográn-nak is mondták, de az inkább kerék- (kocsi-) gyártó. Mivel Csongrád mindig bortermelő volt, kellett e fontos foglalkozás, hozzánk főként a Felföldről vándoroltak be. Szerintem tehát a Pintér család szlovák eredetű lehet, a Kása pedig magyar, de a beolvadások nem követhetők. A pintér-kádár foglalkozás némileg akkor válhatott szét, amikor a török alatt átvettük a szerbektől (azaz az albánoktól) a kadarka-szerű vörösbort, melyhez hatalmas (2 méteres) kádak kellettek. Gondolom, egyes pintérek szakosodtak át kádárokká, de azokból jöhettek is hozzánk. Pintér tehát északi, Kádár pedig déli foglalkozás volt eredetileg.

Az Osiris eddig nem küldte a művelődéstörténetet.

Hát ennyi tellett tőlem.

Nejednek kézcsók, ölel: Imre bátyád

(Katona Imre)

* * *

Budapest, 1999. május 11.

Pintér Lajos

Kecskemét

Kedves Lajos,

Leveledet ma kaptam meg, s mert IV. 22-én combnyaktörést szenvedtem, korlátozva vagyok a munkában, viszont kérdéssre golyóstollal tudok válaszolni.

Kis részben a leírásod alapján, nagyrészt személyes emlékezetemből kiindulva téged túlnyomóan a keleti dinaroid változatba sorolok, melyet a grúz antropológusok kaukázusi változatnak neveznek. Bár szakmailag jobb lenne részemről is a kaukázusi elnevezés, de az európai nagyraoszt korábban kaukázusinak nevezték, és sok kutató még most is európid helyett kaukázusi megnevezést használ.

A keleti dinaroidot először 1972-ben határoztam meg a jászoknál, majd folyamatosan a gyepűőr eredetű nyugat-dunántúli, felvidéki, székely, dél-tiszántúli és csongrádi őslakos népességeknél. Miután az USA-ból megkaptam Abdushelishvili tanulmányát angolul bő képanyaggal együtt, megállapíthattam, hogy a keleti dinaroid jellegegyüttes a kau-

kázusi oszétoknál, csecseneknél, ingusoknál és északkeleti grúzoknál gyakori, és hasonló jellegegyüttest mutatott ki Kuginalev az oszmán törököknél is anadolid – dinaroid névvel.

Több tanulmányban is leírtam, hogy a keleti dinaroid jellegegyüttes a közép-ázsiai eredetű turanid és pamíri típus, valamint az előázsiai típus keveredéséből jött létre úgy, hogy nálunk főleg az a forma gyakori, melynél az előázsiai típusra jellemző nagy, igen erősen kiemelkedő konvex orrháthoz a fej nagy méretű, szélesebb arc és állkapocs kapcsolódik, melyek nálunk főleg a turanid típusra jellemzőek. Népesedéstörténeti szempontból a keleti dinaroid a jászokhoz, a kabarok alán rétegéhez kapcsolható, valamint az Alföld déli részén a honfoglalást az avar koron keresztül megélő jazig-szarmatákkal hozható kapcsolatba.

A keleti dinaroid változatról a legrészletesebb leírásom a Turán 1993/3. számban fog megjelenni, kb. VI. hó közepén, az e változatba sorolt férfiak természetének átlaga 176 cm, éppen a Te magassággal megegyező, 10 cm-rel magasabb az előázsiai típus átlagánál.

Bár te nem említetted, de én megfigyeltem nálad, hogy a szemrésed a magyar átlaghoz képest lényegesen tágabb, azaz e téren az előázsiai típushoz állsz közel; jellemzően míg az előázsiai típus általában szikár, a pamíri futóatléta, a turanid dobó-atléta típusú.

Az általad felvetett téma annyira érdekes volt, hogy ennél rövidebben nem tudtam válaszolni, annál is inkább, mert a probléma a szakirodalomban nem ismert, viszont Magyarországon én határozta meg és mutattam be képekkel folyamatosan 1972-től kezdve.

Barátsággal köszöntelek,
Dr. Henkey Gyula

* * *

Budapest, 1999. június 7.
Pintér Lajos
Kecskemét

Kedves Lajos!

Örömmel és élvezettel olvastam írásod. Ha valahol valaha megjelentetnéd, feltétlenül kérek abból is! Az írás műfaját kb. így lehetne meghatározni: modern szellemű ember (alkotó) az idő három dimenzióját átfogó, család- és emberközponitú szintézise. Gratulálok! Egyet is értek Veled! – néhány javaslat a csiszolásra:

5. old.: a két rokoni ág szökecsége nem feltétlen szabály, a vegyes összetételű magyarság abban egységes, hogy óriási többsége (90% körül) barna-feketehajú és rövidfejű.

6. old. az anyaországi és a koszovói albán egymást nem pusztítja, esetleg vitatkozik, de Koszovón belül is hasonló az albánok helyzete.

7. old. gracilis: az embertanban az alkatra: keccses, finom, kissé nőies, gyermeki-, ellentétes vele a markáns.

9. old. jobb a majorsági gazdálkodás kitétel. A majoros lehetett uradalmi majorgazda, az alföldön pedig tanyásbérlő. Említést érdemel a Majoros alföldi név.

13. old. a Csongrádon (is) használt bilingvis imakönyvnek prózaibb oka van: Csongrád századokon keresztül a váci egyházmegyéhez tartozott, onnan kaptuk a szlovák telepesek

és papok egy részét, de a város – mondhatni – mindig színmagyar maradt. Ellenben kifejtetted, hogy a török alatt majdnem ugyanannyi rác (délszláv) lakott városunkban, mint magyar (szavaik közül megmaradt a militáns opasz = veszély, csuvár = őr!); a délszlávok azonban kb. Mária Terézia idején kitelepültek Ukrajnába.

14. old. nincs ilyen szó, hogy druaroid, csak ilyen: dinaroid (dinári).

16. a Lófogó sziget népi etimológiája, ill. mondája: a csikósok a valamitől megvadult ménest a szigetre terelik, ott csillapodjanak le.

(Az ellési régészeti feltáráshoz: említendő, hogy Tari László régész e környéken vélte megtalálni Attila palotáját, ahol az uralkodót Priszkosz rétor is felkereste; egy biztos: a szentesi Kurca folyón való átkelést már ekkor név szerint említik. A több helyt említett Kerekárok – törökkori sáncárok, melybe bevezették a Tisza vizét, a Belváros sziget lett; némely korabeli térképész Csongrádot a Tiszán túl tünteti fel).

18. a bőrhíd vagy bürrü = mesterséges töltés, mely földből, ágakból, kukoricaszárból, szalmából stb. áll; mindig ideiglenes jellegű.

21. old. ziámet (arab-perzsa) = az oszmánoknál katonai szolgálatért adományozott, közepes kiterjedésű, ill. jövedelmű (20.000 – 100.000 akcsés) középirtok.

22. ónagyapa: déd, ük, szép?

28–29. old. szép, pontos a boszorkánykép. Kiegészíthető: 1. a mesebeli boszorka (vasor-rú bába) nagyhatalmú úrnő, a falusi pedig piti bába, jós, javas, táltos, lényegében bűnbak. Ne feledjük, hogy épp 10%-uk férfi volt.

32. old. téves! a vót, lív, vepsze baltikumi nép volt!

Szép szellemi örökséget hagysz fiaidra. Remélem, ők is fogékonyak lesznek! Henkeyvel levelet váltottam, Bánszkyval személyesen találkoztam és beszéltem. Jó lesz így, hogy 70. évében jelennek meg a Forrás-írások. Ellenben a művelőd. történetet máig nem küldték, pedig vállalnám ismertetését.

A meghívást köszönöm, élni fogok vele, és legyen viszonzása!

Kézcsók, ölel: Imre bátyád

(Katona Imre)

* * *

Budapest, 1999. június 11.

Pintér Lajos

Kecskemét

Kedves Lajos!

F. hó 9-én kelt leveledet megkaptam. Igaza van Katona Imrének, hogy az antropológiában „druaroid” szakkifejezés nem létezik, de a helyes kifejezés a mondat többi részétől függ, melyben ez szerepel. Mert Téged túlnyomóan keleti dinaroidnak minősítettek, így ebben az összefüggésben a „dinaroid” kifejezés a jó. Nem említetted azt, hogy a tőlem kért elemzés kiadványban jelenik meg, s bár Katona Imre egy igen jelentős elírásra felhívta figyelmedet, viszont ha az én elemzésemre kiadványban hivatkozol, úgy annak 100%-ig pontosnak kell lennie, mert egyetlen betű elírása is nevetségessé teheti az egész antropológiai részt és a kiadványt is, ezért az a javaslatom, a tervezett antropológiai szöveget mutasd meg Nekem, hogy átnézhessem. Ez annál is inkább indokolt, mert az elemzést

és annak kiegészítését is kézzel írtam, így egyes betűk elírhatók, vagy rosszul olvashatók voltak. Egy hete vagyok olyan állapotban, hogy gépelni is tudok.

Barátsággal köszöntlek:
Dr. Henkey Gyula

* * *

Budapest, 1999. június 30.
Pintér Lajos
Kecskemét

Kedves Lajos!

Szívmelengető, hogy jövőtök érdekében is a múlttal ilyen behatóan foglalkozol. Bizonyára még sok minden feltáruul majd előtted. A családfa¹⁵ néhány gondolatot adott, íme:

a három táblázat (nem néztem a két helyen is ismétlődő neveket) neveiből magyar 44, szláv 11, német 3, tehát gyermekeid „összetétele” többszörösen magyar. A szláv nevek közül mindössze egy délszláv akad, az is anyai ágon, a többi északi szláv, hiszen a török után Csongrád onnan kapott legtöbb telepest. A német nevek mind anyai ágon helyezkednek el, hiszen Nyugat-Magyarországról van szó. A magyar nevek többsége (20) foglalkozást jelent, elég sok a helynévből képzett (15), ez viszont jelzi a vándorolgotást, telepések érkezését. Egy név biztosan helyi: a Gyovai, de a foglalkozással kapcsolatos családnevek között is lehet helyben maradt, törököt átvészelt. Annál érdekesebb, hogy az északra felmenekült csongrádiak egy része másfél évszázad múlva városába – városunkba vissza is tért, ilyen a Palásti, Szemerédi és a Túri család; ez utóbbiak a Te rokonságodban is megtalálhatók. Egyéb név is van (7), közülük a Bálint és az Urbán valószínűleg közepkori. (Ha egyes nevek a 3 táblázaton belül ugyanazok, a számokat korrigáld, de az arányok akkor is jellemzők!)

Időközben elmentem a művelődéstörténeti kötetért, kiadták. Egyébként szerintem nem postázták volna. Az ismertetést nyár végén küldöm, mivel nagyon be vagyok fogva, és valamennyit pihennem is kell. Az egész családnak jó nyaralást, pihenést;

*szeretettel ölel: Imre bátyád
(Katona Imre)*

¹⁵ A Katona Imre által említett családfákat az esszé ezen változatában nem közlöm.

Tolnai Ottó

Egy kosár déligyümölcs, egy kosár hal...

Pintér Lajos 60. születésnapjára

Nagy hó. Miként, Kosztolányi nyomán, mondani szoktam, carrarai hótömbök. Az ablaknál állok, várom, forró teám még hadd párologjon. Kezemben citrom. Ketté kellene vágnom, de nem teszem. Ráfeledkezem a hóra. Hallom az érintetlen, vattás némaság, ahogy magában ropog. És akkor egy pillanatra, mintha barátom hangja hallatszana át:

*...halott isten őrlí fogai között
az égi márványt.
Karácsony, hullni kezd a hó!*

Ahogy a kis vesszőkosárból kiemeltem, ujjaim közé fogtam, azonnal éreztem a citrom finom, vékony héját, azt, hogy valami jobb minőségű behozatal. Nem tudom, pontosan honnan is hozza be Szerbia (honnan hozta volt be Jugoszlávia, jöllehet saját termése is volt, ha nem is ilyen első osztályú) a citromot, honnan az ilyen jobb minőségűt, Görögországból, Ciprusról, valahonnan Közel-Keletről, Afrikából talán. Nem tudom, jöllehet tudnom illene, hiszen gyerekkoromban, édesapám boltjában gyarmatáru-kereskedőnek, kereskedelmi utazónak készültem, igen, lényegében ugyanoda, ahová idegenlégióba készülő barátaim...

Tátott szájjal gyönyörködöm a nagy hóban, jöllehet tudom, majd meggyűlik a bajom velem: ha nem az udvar, a kert kamrához, ketrechez, kutyaólakhoz vezető csapásait próbálom felszabadítani éppen, akkor majd az utcai frontokat hányom, avagy fenn a tornyos tető kanyonjait igyekszem kitisztítani, ha megenged, olvadni kezd majd, nehogy visszafelé induljon a víz, becsorogjon, rám szakadjon toronyszobám plafonja. (Fiatal pécsi művészettörténészek, a zentai Raffay és a többiek, egy izgalmas projektumot készítettek a beázó katedrális kapcsán: *Freskóvíz* címmel. Milyen jó lett volna bekapcsolódnia, beszervezni déli festő és művészettörténész barátaimat, kik ifjúságuk lényeges részét szentelték volt a kolostorok freskóin a rezzenetlen arcok, az angyalszárnyak freskóvíztől való megtisztítására).

Szóval fogalmam sincs, honnan hozzuk be a citromot, narancsot. Csak a gránátalma behozataláról tudok valamit. Palicsifürdő macedóniai albán kolóniája például Virpazarról, a Preszpai-tó mellől, Montenegróból hozza, az egyik fiatal magyar házaspár, akiknek külön bódéjuk van piacunkon, pedig Itáliából, cse-

csemőfej nagyságúak, akárha a csecsemők festője, Bronzino festette volna őket. Én vagyok a legjobb vásárlójuk, lévén hogy egészségi okokból, mindennap meg-eszem egy gránátalmát.

Van Danilo Kiš *Fövenyórájának* egy számomra igen kedves mozzanata. Melyben Eduard Sam boltos unokaöccséről, Zsorzsról, vall – mesél a nyomozónak. Arról éppen, hogy Zsorzs szerette volna bevonni őt, a nevezetes menetrend szerzőjét, a gyarmatáru-kereskedésébe. Ugyanis 1939 környékén, Eduard Sam trieszti, majd pedig kotori és cetinjei útja alkalmával, a déligyümölcs ára és szállításának lehetőségei felől tudakolódzott nála. Lévén, hogy valamiféle üzlettársi viszonyt szeretett volna kialakítani vele, mivel a déligyümölcssel való bótolás ötlete eredetileg tőle, Eduard Samtól származott. Én azonban, mondja továbbá Eduard Sam, nem akartam betársulni, csupán annyi történt, hogy egy levelemben egyszerűen megemlítettem Zsorzsnek, hogy aszalt füge és gránátalma árusításával is foglalkozhatna, s hogy én a magam részéről néhány címet küldhetek, és beajánlhatom egy-két kereskedőnél. Ő viszont a maga válaszelevelében azt javasolta, hogy vállaljам magamra a beszerzés és szállítás ügyét, természetesen megfelelő pénzbefektetéssel, ő pedig az árusítással foglalkozna. Ily módon az egész üzleti kockázat rám hárult volna... Ezért feltettem magamban, megírom, hogy viszek neki egy kosár narancsot meg aszalt füget, s így majd legalább két-három szezonra ellátom déligyümölcscsel. Meg is írtam ezt a levelet, de a végén nem küldtem el: Zsorzs nem ért a kereskedelmi fogásokhoz, de humorérzéke sincs.

Még mindig nem nyúltam a késért, hogy a citromot kettészeljem, teámba facsarjam. Ám közben valamiféleképpen sikerül tetten érnem előző, elkülönülő mozdulatomat. Azt, ahogyan, semmit sem változtatva karom helyzetén, a tenyerembe engedtem, csúsztattam, ültettem, ujjaimmal körülfontam, megöleltem a déligyümölcsöt. És máris tapogatni, fogdosni, szeretgetni kezdtem. Sőt azon nyomban azt is felismerem, kinek a mozdulatáról van szó tulajdonképpen. Kit idéz fel, kire is utal ez a jellegzetes mozdulat azon nyomban. Kit illet meg.

Különösmód éppen azt, aki már előbb is megszólalt az égi márvány kapcsán. Mert egyedül ő, Pintér Lajos tud így megfogni, megölelni, soká ölelgetni egy déligyümölcsöt. Csak ő tud így szerelmeskedni vele. Igen, mintha nem is én, ő nyúlt volna a vesszőkosárba. Ő vette volna tenyerébe, ő fogta, fonta volna be ujjáival, ő ölelte volna meg a déligyümölcsöt. Mintha ő szaglászna, szeretgetné, miközben arcát előntené a mosoly, ami lassan, észrevétlen ránk is átragyogna. Mi is mosolyogni kezdenénk.

A csongrádi születésű Pintér Lajos még Eötvös-kollégista korában bukkant fel nálunk Újvidéken, a Telepen, a Virág utcában. Különösmód így kerültem aztán én is a Ménesi útra, lettem valamiféleképpen Eötvös-kollégista, fülelhettem hajnalonta a kollégiumi vaságyon, hangzanak-e még Fülep léptei...

*Derű, tűzpiros pincédbe jutok-e? Vagy örök
vaddarázs: kollégiumi vaságy a világ?*

És attól kezdve, ahogy én el-ellátogattam Csongrádra és a Ménesi útra, úgy látogatott ő el évente hozzánk (Domonkoshoz, Mauritszhoz, Ladik Katihoz, Borihoz, Herceg Jánoshoz). Jóllehet a véletlen folytán, először, majd aztán minden alkalommal, nagy-nagy munkában talált bennünket. Noha ő valójában inkább egy kis irodalmi motyorgásra vágyott.

Először amikor eljött, emlékszem, éppen tapétáztunk. Nagy, rücskös állatbőr-szerű, dohányszínű avagy finom minőségű, málnaszín tapétákat nyomtunk fel a lekapart, a budai földtől lemosott, csorgó ragasztóval bekent falakra. Megállás nélkül, egész nap. Ő volt a szemmérték, melyik sarkát kell feljebb avagy lejjebb csúsztatni kissé éppen a tapétalepedőnek. Valamint ő tartotta bennünk a lelket. Ő nevetteget meg, lendített át bennünket a kríziseken, amikor már úgy tűnt, nem bírjuk tovább. Mert valóban, nélküle, az ő kedélye nélkül sosem is tudtuk volna befejezni a tapétázást. A különös az, hogy a tapétalepedőkön rajta maradt a mosolya...

Másodszor pedig éppen egy új pöcegödröt ástam a kert első részében, a vadgesztenye alatt. Az eredetiben valami furcsa betonalakzatra bukkantam, ami miatt sehogyan sem tudtam összekötni a két gödröt, ahhoz hogy mégis összeköszem, már-már alá kellett merülnöm a borzalomban – aminek, lám, ki hitte volna, nem bugyrai vannak, hanem betonszerkezete van...

Harmadszor pedig a százéves diófánkat vettük volt éppen ki a hátsó udvarban. Belefulladt a vérbe. Ugyanis a Heidelberg és Darmstadt között, a Neckar homokos földjein spárgaszúrással keresett pénzen vett bikaborjakat, ahogy elérték az ötszáz kilót, nem vette át az állam, akkor mutatkozott első komoly válsága, nekünk, magunknak kellett – a diófához kötve őket, letaglózni. És a százéves diófa a szó szoros értelmében belefulladt az 5×500 kilós bika véérébe... Ki hitte volna, azok a szép szemű állatok egy-egy hordó vérrrel üzemeltek... Ástunk, egyre csak ástunk, de sehogyan sem tudtuk az óriás gyökérzetet körbeásni, akárha az egész földlabdát markolta volna. A különös az, Lajoska állandóan fenn ült az ágakon...

Később, ha jelezte, jönni készül, mindig megüzentük, majd keresünk valami nagy munkát...

Pedig ő tényleg csak egy kis művészeti, irodalmi, netán foci vonatkozású motyorgásra vágyott, egy Tóth Menyhért-képről például, netán Kormosról, ahogy alig tetten érhetően billenti át a népi költészetet Apollinaire vágányára, illetve fordítva. Lajos a népi irodalom felől érkezett Kormoshoz, én pedig az ún. avantgárd felől. És Kormosnál találkoztunk.

Lajoska mutatta meg nekem, a tiszai embernek, aki szinte a szó szoros értelmében a Tiszában születtem, a legszebb Tisza-szakaszt Csongrádnál, ott, ahol a Körös beleje ömlik. Ahogy megpillantottam azt a csodálatos szakaszát a Tiszának, gondolkodás nélkül beleugrottam, hogy átúszsam – mert erről szólt gyerekkorunk: át-úszni. És úsztam, úsztam, majd egyszer csak elbizonytalanodtam, hiszen felénk nem nyílt torkolat, és akkor ott a vízben, fáradva már, az sem segített, hogy néhány évvel azelőtt emeltem volt épp költői kategóriámmá a deltát mint olyant...

Ő, Lajoska mutatta meg nekem, a legszebb eperfás tanyát, nagyszülei tanyáját, közvetlen a Tisza mellett, ahol a csónak úgy szolgált, mint máshol a tragacs...

Ő mutatta meg a legszebb órjas japánakácot a szülői ház udvarán. Nekem, a kutyás embernek, a legszimpatikusabb, legokosabb kutyát. Odaült közénk a japánakác alá, a padra. Egy cirkusz járta a várost, mesélte Lajoska, és legértékesebb kutyájuk lelécelt, azt mondta, elege van a művészetből, a szemfényvesztésből, bohóckodásból, késdobálásból. Közöséges kisvárosi kutya lett. Jóllehet, szemem egyértelműen látszott művész múltja, hihetetlen okossága...

De, hogy a Ménesi útról se feledkezzünk meg, ő mutatott volt be engem az első japánnak, kollégiumi szobatársának, a ragyogó fekete hajú Sitosinak, akit aztán, csak majd harminc-negyven év múlva láttam, Tokióban, amikor egy ősz hajú, szakállas ember, egy nyelvész a tokiói egyetemről megkeres engem, az ősz hajú, szakállas embert, megszólít szépen magyarul, mint fordítóm, aki Budapesten tanult volt trombitálni, a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskolán, mire én csodálkozva azt kérdezem tőle, maga is Budapesten tanult? Ottó! mondta az ősz hajú, szakállas ember, a neves japán nyelvész, nem ismered meg?! Hogy aztán, Lajoskát emlegetve (Sitosi felesége, aki aztán olyannyira lelkesedett kedves barátom, Tanka művészetéért, kecskeméti születésű) jókat sörözzünk vele...

Egyszer télen leküldtük Lajoskát Hvárra. Mert egyszer én is töltöttem ott egy telet, jóllehet tudtam, nem könnyű télen a sós korbáccsal, sós hullámhegyekkel vert utcákon levegőhöz jutni, jóllehet őt éppen levegőzni küldtük volna... Máskor pedig együtt nyaraltunk a Murteren. Együtt térképeztük fel, a fentebb emlegetett borzalom betonszerkezetének mennyországi ellenpontját, Murtert. Együtt fogyasztottuk volt törzshelyünkön, Tijesnón azt a bizonyos kapitális homárt, amit a sziget belső öblében, Jezerón vettünk volt az egyik éppen beérkező halászhajóról. Akkora homárnak azóta sem sikerült közelébe férkőznünk. Együtt strandoltunk volt a legnagyobb nudistastrandon, Pirovácon. Ahol gyorsan megegyeztünk, melyik nő is tetszik nekünk tulajdonképpen legjobban – de akkor egy napon a kiválasztott hölgy bugyiban érkezett a stégre... Titokban Lajoskára pillantottam, csak legyintett, ez is elkurvult már, mondta.

Mi voltunk Lajoska és Évi esküvői komái. A lengyeles Kovács Istvánékkal. Ezt külön ki kell emelni, lévén hogy a *Forrás*nak éppen Istvánnak köszönve lett állandó lengyel dimenziója, éppen neki köszönve lett talán leggyakoribb házi szerzőjévé Ryszard Kapuściński. Ezt azért hangsúlyozom ennyire, mert van Bora Csićnak, a Berlinben élő, jelentős szerb írónak egy csodálatos berlini regényciklusa (hat kisregény), amelynek egyik darabja, *Az új lakó* arról szól, hogy a szerző, nem kis írói ambíciókkal, megérkezik Berlinbe, és még el sem foglalja rendesen lakását, felcsöng a telefon, lám, máris keresik, gondolja. És egy határozott hang szólal meg: Ryszard Kapuścińskivel beszélek?!

És aztán, észrevétlenül, már-már a regény szervezőelvévé emelkedve, naponta megszólal ez a követelőző hang, ismételten felteszi a kérdést: Ryszard Kapuścińskivel beszélek?!

Nincs szándékomban részletesen ismertetni a regényt, majd közölni kell belőle a *Forrás*ban, hanem még csak arra szeretnék utalni, hogy amikor én *Az új lakó*ról beszélgettem, ott Berlinben, Bora Csić-tyal, feltűnt neki, nem győzött csodálkozni, az igazság az, fel sem tudta fogni, hogyan van az, hogy én ennyire ismerem azt a Kapuścińskit?! Igen, azonnal egyértelmű volt, Boro közel sem ismerte annyira,

mint én. Vagy az sincs kizárva, egyáltalán nem is ismerte, csak a nevét hallotta, és majd csak a telefonhívások hatására olvasott utána. Akkor elmondtam neki, hogy van Magyarországon egy vidéki irodalmi folyóirat, melynek Kapuściński a házi szerzője, majd minden művét megjelentették folytatásban. Boro csak nézett, ezt sem volt képes felfogni, csak nézett; már arra gondoltam, új regényt ír arról az alföldi városról, ahol Kapuściński a legismertebb szerző, a borbély is ismeri, a pincérnő és a hentes is...

Később Lajoska valami írószövetségi küldetésben Belgrádba érkezett Évával. Danilo Kiš várta őket. Őt kérte meg ugyanis az írószövetség, kísérje a magyar vendégeket, tolmácsoljon nekik. Gyorsan összebarátkoztak. Danilo, aki Montenegróban nőtt fel, azonnal megérezhette, Lajoska másképpen fogja meg, szeretői-ízleli a szavakat. Úgy, mint a déligyümölcsöt. És azt is, most utalnék a fenti idézetre, mármint hogy Zsorzs nemcsak hogy nem ért a kereskedéshez, hanem humorérzéke sincs (és ez egy igen komoly kiísi kritérium, az íróembereket illetően is), hogy Lajoskának milyen finom humorérzéke van. Szeretem, ha mesél találkozásairól, együttléteükről, mert mondja, folyamatosan együtt voltak, Danilo csak akkor ment haza, ha elfogyott a pénzük, ahogyan azt is szeretem, amikor Maurits vagy Nagy József mesél például Kišsel való találkozásairól. Nyurga, aranyos, vidám, vibráló, csupa szellem ember volt, mondja Lajoska. Nem is lehet párját találni, mert a csupa szellem emberek szinte sosem ilyen aranyosak, sosem ilyen vidámak. Időnk nagy részét, meséli tovább, a Fracuska sedam íróklubjában töltöttük, ami olyan volt, akár egy puskaporraktár, pártütő barlang.

Igen, azok a napok éppen Danilo új könyve, a *Boris Davidović síremléke* körül kirobbanni készülő botrány előtti, utolsó nyugodt napok voltak, talán azért is volt olyan fontos számára akkor az a két, Magyarországról érkezett ember, Lajoska és Évi, mert érezte, már mozog a lába alatt a föld. Mire Újvidékre értek, már ki is tört a könyv körüli botrány, Danilo többé már sosem is nyugodhatott meg.

Később, egy napon, akkor már igen otthonosak voltunk Csongrádon (az egyik legnagyobb délszláv író, Crnjanski szülővárosában), felhívott bennünket Lajoska, mondta, egyik rokona Szabadkára ment, csempét vásárolni... És elesett, és fejét az út éles padkájába verte. A mentő az újvidéki kórházba szállította...

Jutkával megkerestük a tartományi kórház sokkszobájában. Majd az édesanyja lejött hozzánk, tőlünk járt látogatni fiát, ugyanis ha ő beszélt hozzá, mintha hallotta volna... Amikor meghalt, Jutka minden képességére szükség volt, hogy haza tudjuk szállítani a hulláját. Emlékszem, az édesanyja egyre csak nézte a fia befászlított fejét. És egyszer csak, szinte felkiáltva, azt mondta, nézzétek, pilótasapka van rajta! Gyerekkorában pilóta szeretett volna lenni. És lám, most pilótasapka van a fején! Így repült el...

Aztán a bácstopolyai szobrász, Dudás Sándor, legjobb köztéri szobrunk, a magyarkanizsai *A költő és a festő* (Koncz és Dobó) megalkotója lett a csongrádi szobrász művésztelep vezetője...

És persze mind otthonosabbak lettünk Kecskeméten is. A Katona József Színház Tömöry rendezésében műsorra tűzte a *Végeladást*.

Majd pedig rajztanárom, Benes József lett kecskemétivé.

Egyszer együtt léptünk föl Pintér Lajoskával. Halason, Sömjén szervezésében. Én egy rakás könyvet pakoltam az asztalra. Ő a *Tiszatáj* friss számával a hónap alatt érkezett (akkor kérhette kölcsön a könyvtárosoktól). Én, kis híján belefutalva önnön versembe, végül a *Cápácskám*, *aput* olvastam fel, az egész könyvet természetesen.

És akkor került ő sorra. Lassan elővette a folyóiratot. Nem nyitotta ki, csak simogatta, hajlítgatta, szaglászta. Tűnődött a borító lila színén. Talán arra gondolatott, mi a különbség a karalábé és a püspök lilája között. Majd közölte, hogy ő a *Tiszatáj* című folyóirat legújabb számában megjelent versét – pontosabban a vers első részét fogja felolvasni. És ez, hogy éppen azt fogja felolvasni, abban a pillanatban valamiféleképpen nagyon jelentőssé lett. De még akkor sem nyitotta ki a folyóiratot. Arra gondoltam, hirtelen lerövidül, elkurtul az est. De láttam, a közönség nagyon figyel, nagyon élvezi, akkor megnyugodtam. Átdadtam, én is alávettem magam Lajoska delejezési eljárásának.

Akárha egy havas mezőn ballagva, elkezdett verse felé lapozni. Egész életemben folyóirattal mint olyannal birkóztam, de csak most láttam, milyen nagy belső távolságok, terek is vannak egy folyóiratban. És hogy milyen fontos is egy leközölt vers, egy leközölt vers mindkét része külön-külön is. A közönség lélegzetvisszafojtva figyelte, lapozott vele. Drukkolt, benne legyen a folyóiratban a vers. Mert akár az is megtörténhetett volna, hogy nem találja, nincs benne, valamiért kimaradt, vagy elvéti, és újból, előlről kell lapoznia. Sőt az is lehetséges, akkor sem találja, ha előlről kezdi a lapozást. És azt is csak most láthattam, milyen szép dolog is csak úgy lapozni egy folyóiratot. Rettegni kezdtünk, ha még sincs benne a vers, akkor most mi lesz?!

Benne volt. És azon kaptam magam, már ez az érzés is elég lenne. Hogy benne van. A folyóiratban. A vers. Széttárta, széthajtotta a két oldalt, mint galambászok a galamb szárnyát. Felemelte, megszagolta a papirost. Akkor azt mondta, versének, aminek ő most csak az első részét olvassa fel, ha gondolják, egy alkalommal majd a második részét is felolvassa, van egy mottója. A mottó X-től származik. És így hangzik.

És felolvasta a mottót.

Majd bemondta a vers címét.

Várt. Mosolygott. Minden biztonnyal eszébe jutott a vers indíttatásának eredendő mozzanata, és az jó volt neki, jó volt arra emlékezni, és azon hosszasan mosolyogni. És jó volt nekünk, közönségének is megsejteni azt a forró pillanatot. Jó volt bévül kerülni. Bévül lenni. És akkor nekem, a közönségnek és Sömjénnek is mosoly ült az arcunkra.

És Lajoska elkezdte olvasni a verset. Egy szép, normális tempóban. Ingyencmód. Egyetlen egyszer sem emelve fel a hangját. Ami szinte forradalminak tűnt nekem, ugyanis a költők (a színészekről ne is beszéljünk) általában felemelik a hangjukat, általában és nagyon. A negyedik-ötödik sornál hirtelen megállt, kinézett a versből, szemrevételezte, követi-e a közönség, látszott, örül a közönségnek, a mosoly-

lyal frissen zománcozott arcoknak, amikor meggyőződött róla, hogy a közönség követi, hogy egy hullámhosszon vannak, folytatta. Most egy szónál állt meg. Megállni egy szónál. Hozzáfűzött valamit. Folytatta. Igen, a szó szoros értelmében dédelgette versének első részét, dédelgette, mint egy déligyümölcsöt. Akkor befejezte. Úgy, hogy mindenki fellélegzett, arra gondoltak, tán ki sem bírták volna még egy részen át a szavak ilyen fokú intimitását, valamiféle szemérmes szemérmertlenségét, meghittségét. Arra, milyen okos elhatározás volt, hogy csak a vers első részét olvassa fel.

Persze nagyobb, sokkal nagyobb sikere volt, mint nekem. De úgy, hogy ez engem is boldoggá tett, valahogy az ő sikere az én sikerem is volt, rám is átsugárzott.

Olykor előveszem Lajoska egyik-másik kötetét. A *Fehéringes foglyokat*, és az *Alföldi festőkhöz* lapozok (: *Egy kosár hal a piacon. Hajnal van, / a halász épp meghozta, piszkos, nyálkás / zsákjából kifordította, a kétfülű kosárba: / fürge ponty, hasas tükörponty, csuka, harcsa. / A halaskofa: káromkodások nagyasszonya. / Kincse, a kosár hal szebb, mint egy csokor rózsa*). Előveszem a narancsvörös (meggyzín?) táblájú *Európai diákdalt*, és a *Városi őszhöz* lapozok (: *Alkony-időn túl, / távolban kacagó gyerekek. / A fenyő is neveti, könnyezve neveti, ahogy / túlevélen lefut, bukseggel a pöttöm esőcsepp. / Mosdatja a hulló felhő a csípás háztetőket. / Gyerek láb lóbáz egy padon: lóbáz az eső lába is – / ázott lánycsapat fut át a városon: fut a szél, kergeti őket*.) Előkeresem az *Ezüstöt*, benne a *Tóth Menyhért árvasága* avagy a filozófusfestő alapkérdése: milyen hosszú a tarack szára? És olykor előveszem, fedőlapján Benes festményével, a *Tiszavirágot*, és a *Kis, kamasz dubletthez* lapozok, ezt a dublettet mindenki szereti a mi családunkban, amit az irodalmi olvasókönyvek szerkesztőinek figyelmébe ajánlok (tulajdonképpen mellékelni kellene az ikerverset írásomhoz), majd tovább lapozok az *Irodalom* című vershez (: *itt sétálok két / lövészárók / között amit ti / ástatok irodalmárok / itt sétálok / a senki földjén*), de benne a *Történelem* című egysoros (: *Nem én törtem el*.) és benne az *Anagrammák saját nevére* is

(amit külön sorokba török, mert afféle mottóvá szeretném emelni, ezért majd nyitva is hagyom a zárójelet:

és akkor eljön / a kegyes anagramma értem / pintér lajos: / lant-piros éj – / az én lant-piros éjem

Állok az ablakban, kezemben a déligyümölcssel, nézem a tél üzemelő égi carrarai márványbányáját, és lassan megértem, miért is szólalt meg barátom. Az jut ugyanis eszembe, hogy én, noha éppen Fülepnek köszönve, ismertem belülről is a carrarai márványbányát, életemben először éppen Pintér Lajoskának – aki egy kifejezetten, programszerűen szinte, alföldi költőnek tudja magát – köszönve ismerkedhettem meg közelebről is a carrarai márvánnyal. Pontosabban egy valószínűs carrarai márványtömbbel. És ez tényleg különös, szép. És az is, hogy most neki ajándékozhatom, akárha már benne a büszttel.

Egyik barátnőjével, évfolyamtársával futottunk össze arrafelé, Kiskőrösön vagy Kisteleken inkább. Az sincs kizárva, a Ménesi útról már én is ismertem a lányt, nem tudom. Mindenesetre elhívott magához bennünket. És csak aztán

értettük meg, hogy barátnőnk szobrász férje egy-két órával előbb érkezett haza kis Renault-ján Firenzéből, ahol talán, nem emlékszem, valami ösztöndíjjal tartózkodott. A kis Renault csomagtere még nyitva állt.

És benne egy 70–80×50-es fehér tömb. Egy márványtömb. Ami már így is szenzációszamba ment. Vakító fehérségében. Úgy néztük, mint García Márquez hősei a jégtömböt. De az is megfordult a fejemben, só, amit a teheneknek hozott. Amikor látta arcomon a csodálkozást, a meghiúsulást, azt, hogy váratlanul médiumává lettem annak a tömbnek, megjegyezte, hogy Carrarából hozta...

Hogy az a tömb egy carrarai márványtömb.

Sok mindenről beszélgettünk, de én csak a márványtömb felé pislogtam, csak a márványtömb körül forgolódtam, settenkedtem. Mert akkor már a kedvemért kiemelte. Én persze meg sem bírtam volna mozdítani. Végül már akárha körömmel véstem puha, sós állagát...

Itt közbe kell iktatnom, a már különben is megidézett Fülep Lajossal kapcsolatban, hogy a *Forrás* körében eltöltött időm legkedvesebb pillanatai közé tartozik a Vekerdi Lászlóval való gyakori együttlét, lévén hogy a *Forrás* legszűkebb köréhez tartozott. Egyik legkedvesebb könyve számomra éppen a Fülep Lajos levelezése. Előkeresem azt is. És, különös mód, szinte magától nyílik ki azon az oldalon, ahol Izsó kapcsán éppen a márvány szerepéről vitatkoznak tanítványával, Tolnay Károllyal. Tolnay arról ír levelében, hogy ha megnézzük a térképet, nyilvánvalóvá lesz, hogy az ország közepe, a nagy Alföld – ahol nem volt nemes anyag – üres, ott nem volt monumentális szobrászat-építészet, mégpedig azért nem, mert a természet nem favorizálta...

És akkor, azt kell látnom, azt kell most leírnom, hogy ott állunk a nagy Alföld közepén egy carrarai márványtömb körül. Mintha csak akkor, ott dobta volna ki a föld, mintha csak akkor, ott bányásztuk volna ki... Milyen kár, hogy ezt az esetet nem meséltem el Vekerdi Lászlónak.

Végére érve köszöntő szövegemnek, most látom csak, át kellene fogalmaznom címét, hiszen nem csak déligyümölcsöt és halat kellene küldenem jubiláló barátomnak, hanem azt a carrarai márványtömböt is át kellene szállítani valamiféleképpen Kecskemétre, illetve hát a csongrádi szobrászati művésztelepre, amit topolyai barátunk vezet, hiszen ez – Kosztolányi carrarai márványa, valamivel könnyebben szállítható... És ha a zsír már anyagává tudott lenni a mai szobrászatnak (ezt a váltást, ugye, éppen Kosztolányi érezte meg először), akkor minden bizonnyal hamarosan azzá tud lenni majd ez a hőemberré tűnő, ifjúságunk pogány szilajságát, kaján tiszteletlenségét, de Buddha fölségességét is hordozni tudó anyag, a hó is.

Fekete J. József

Kapuk

Ha az ember barátja éppenséggel költő, akit születésnapja alkalmából fel szeretne köszönteni, ám távol élnek egymástól, legkézenfekvőbb kézbe venni versköteteit, és verseinek olvasásával tisztelni meg az alkotót. Tekintettel, hogy az ember barátjának könyveiről van szó, azok az első sorokban kaptak helyet, így nem sokat kell kutakodnom nekem sem a hatvanéves Pintér Lajos kötetei után. Úgy veszem sorra őket, ahogy a kezembe akadnak, nem a megjelenésük idejének sorában, ki tudja, hová vezet egy ilyen fölborított időrendű olvasatuk.

tiszavirág¹

Pintér Lajos a folytonos félúton levés állapotát igyekszik megragadni *tiszavirág* című verskötetében, olyan egy helyben megélhető időutazás élményét kívánja rögzíteni, ami rokon a képzőművészek vásznain tapasztalható időtlenség-képzetel, ami révén a kimerevített pillanaton keresztül a jelenben szemlélődő képzeletben behatol a lehetséges múltba. Nem a megrekedtség állapotát foglalja versbe, ellenkezőleg, a múltat és a jelent egymásra kopírozza – mintha kedves festőinek a kézmozdulatait utánozná, amint azok a színeket rétegezik egymásra –, eközben deliriumos szárnyalással távolodik el mindkettőtől, múlttól, jelentől egyaránt, hogy a kellő perspektíva elérése nyilvánvalóvá tegye egymásra hatásukat.

A megképződő köztes tér időben megjelenik az a visszatekintő, elszámoló gesztus, amivel a költő hatvanadik életéve felé haladva mércére teheti gyermek-, ifjú- és érett korának eseményeit, élményeit, álmait, tetteit, miként azt tette is ötvenöt évesen *ezüst* (2007) című kötetében. Itt viszont a számadás másodlagos vagy harmadlagos szerepű, elébe kerül a gyermekkori iránti nosztalgia és az elszenvedett veszteségek okozta fájdalom. A költő első személyű megszólalásán túl a versekben megjelenő személyek, az anya, az apa, a nagyszülők, a gyermekek, költőelődök (Illyés, Nagy László, Weöres), költőtársak (Nagy Gáspár, Baka István), festők (Schéner Mihály, Tóth Menyhért) valós volta gyakorlatilag minden felesleget, sallangot és cifraságot lehánt a lírai versbeszédéről, konkrétumokhoz kötve tárgyiasítja az érzelmeket. A költő lírai alkatánál fogva mindig ráközelít tárgyára, és ezt ebben a kötetében a tiszavirág metaforájában megképzett létvégelességre nyíló perspektívából teszi.

Jellemző módon vissza-visszateér motívumokhoz, személyekhez, verssorokhoz, akár ikerversben, akár töredékben vagy önálló költeményben, jelezvén

1 Pintér Lajos: *tiszavirág*. Ziccer Bt. Kecskemét, 2009.

érzékenysége a nosztalgiára és veszteségekre fókuszáltságát, az emberi lét efemeritásának megnyugtató feldolgozása felé igyekezetét. Pintér Lajos számára ez nem egyszerű feladat: költőtársaival kezdettől fogva a kor visszasságai, az értelmetlenség, az elfogadhatatlan ellen lázadt, empátiával élte meg a szegények, kismizettek, az áldozatok sorsát, a múlt és a jelen egymásba csúszásának ismeretében költészetében az „élek” rímhívóra egyedül csak a „félek” állapotjelentés felel, a sorsfelismerésből fakadó beletörődés újabb keletű költői attitűd poétikájában. A megbékélés költészete ez, ahol „betű és égi fény” egyaránt megfér a versben.

Az érzelmi higgadtság, az éntudat megfontolt körbejárása, a bölcs beletörődés a megváltoztathatatlanba nem feltétlenül költői kvalitás, csupán olyan gondolati, reflexív elemek, amelyek versek által nyernek kifejezést. Versek által tehát, nem pedig deklaratív megnyilvánulás révén. A költőnek nem tárgya, hanem belső meghatározója az életkorával együtt járó fegyelmesség, a választás szigora és a nosztalgia iránti engedékenység, a visszafogottság és a leegyszerűsítés puritanizmusa. A *tiszavirág* kötet a költő és költészete módosulásainak dokumentuma, egy, a költői életút eddigi szakaszában tapasztalható folytonosság legújabb szakasza, ahonnan, ráklépesben haladva, visszatérhetünk eme változás, alakulás korábbi fázisaihoz.

ezüst²

A 2007-ben megjelent *ezüst* című verseskötetében ugyanazokat a kérdésköröket járja körbe a költő, amelyeket korábbi költészeti művében felvetett, hol kiterelvényesedő, hol szűkebbre fókuszált versbeszéde ezáltal egyszerre tömbyszerűen mozdíthatatlan és változatosságában dinamikus. A hűség beszéde ez a költészet, ugyanis a költő pályájának több mint három évtizede alatt ugyanazokat a tematikai-poétikai alapvetéseket építi tovább, amelyeket indulásakor a meghatározó elődök nyomán, nagyszerű mesterek keze alatt, kiváló költőtársak mellett fogalmazott meg. Hű a hagyományhoz, van mire visszatekintenie a magyar nép- és műköltészet századaiban, ugyanakkor hű magához is, amikor a hagyomány korszerű átértelmezésére építi versét. Alaptétele az anyanyelv, a haza, a természet megbecsülése, az etikusan élet megvalósítása, a tisztaság megőrzése, a szépség meglátása, a jelen társadalmi-emberi torzulásaival szembeni lázadás. Feladatának érzi, hogy szót emeljen amellett, ami szép, jó, erkölcsös, értékes, és az ellen, ami nem az. Erkölcsi érzékenysége és bölcséleti alapvetése kiválóan idomul aprólékos figyelméhez, a rámozdulás készségéhez, képalkotó nyelvi leleményességéhez, verstani jártasságához, ökonomikus beszédmódjához, így versében a feladatvállalásból eredő képviselési szólam szivárványozva oldódik a vallomásos alanyiségében. Pintér Lajos talpig lírai költő, reflektált beszédmódja az első személyű közlés, s ezen belül mindig közel engedi magához a dolgokat, azt, amit megfigyel, amit átél, amit érez vagy felidéz. Ez a ráközelítő narratíva a

2 Pintér Lajos: *ezüst*. Ziccer Bt., Kecskemét, 2007.

dinamikus versbeszéddel párosulva olyan költeményeket eredményez, amelyek minden olvasatban más és más jelentéseket generálnak.

Egyik alaptémája a nyelv, amit a nyelvelmélektől saját neologizmusaiig íveltetve vizsgál, használ és értelmez. A nyelv nem csupán témája és eszköze Pintér költészetének, hanem logikái, tehát tartalmi tartománya is, ami magából eredően terjeszti ki értelmezési síkját az otthonra, az otthonosságra, az egy helyben maradás biztonságára, a hazára. Nem egyértelműen a nyelvet nevezi meg hazaként és az otthonosság szinonimájaként, hanem e hármat egymásba tükrözteti, egymásnak felelteti meg, s e sajátos szentháromságot a humánium párnájával övezi, miközben tárgyilagos látéleletet ad az értékdevalvációról, ami mindent erodál abból, ami számára e szentháromságban kedves. A költő az „árva” hazával, rempe (= kicsi) hazával, „holt vitákba süppedt, szegény” hazával és a kikötő nélküli otthonkereséssel szembesülve se lamentál, a jelenben élő ember reményt kereső igyekezete a költőben is működik, és a derű perceit is versbe integrálja. A vidámság nem optimizmusra alapul, hanem inkább a gyermekkor emlékeiben gyökerezik, illetve külön formát és külön alkalmat keresve a bordalokban nyer megfogalmazást. Pintér bordalai nem a részegségben lelt átmeneti eufóriát, a valóság előli menekülés módozatát célozzák meg, hanem – miként bordalszerző elődjei az antikvitásban és a középkorban, meg persze később is – a borivást a baráti társaság közösségi tevékenységeként jeleníti meg, olyan laza, pogány szertartásként írja le, ami segíti az egymáshoz közeledést, a gyermekkor emlékeinek előtérbe hozását és az eltávolodást a nyomasztó jelentől. A bor Pintér verseiben kiegyenlítődik a léttel, a borivás ceremóniájában az újratöltés alkalmá szimbolikusan az élet meghosszabbításának lehetőségét hordozza, noha csak illúzióként. Ugyanúgy, miként a versírás is a folytonos újakezdés eshetőségét, a lét meghosszabbításának esélyét kívánja megteremteni, s e kettő akár létfilozófiai tartalmat is nyerhet, miként az élet ciklikus megújulásának értelmezése a következő sorokban: „*elfogy az aszú-bor, óbor, / s mindenkor kiforr az új bor*”. A Föld precessziós mozgásához kötött kultúrperiódusok elméletében is fellelhető idő- és történelemciklikusság bölcselete viszont nem a mindentől fogott létező mindenkori megújulását hirdeti, hanem a kultúrák, civilizációk egymásra következősében rejlő pusztulást is magában foglalja, ennél fogva Pintér Lajos aggodalma nem tűnik alaptalannak, aminek az Illyés Gyula emlékének szentelt, *A centenáriumi évre* versében hangot adott: „*De rom van a rendben. / S e mű, akármilyen hű, / nem tudom, / olvasmányunk-e vagy / jövőendő nyelvelmé. / Sose ennyire penge-élen, / hogy fejét csóválva, / állván és csodálván / vizsgálja majd egy nyelvész. / Vagy lesz nép, mely / megérti, vagy nem lesz, / mert elvész.*” S marad szörványemlék, amint erre a kötet bevezető verseit egybe-fogó alcím, *Az apátság alapítólevele* utal.

A költő ötvenötödik életévében megjelent kötetébe a korábbi verstémák közé „ezüst” szálon indázik át a személyes idő rövidségének felismerése, egyre rövidülésének feldolgozási kísérlete. A „lesz-e időnk” rémítő kérdésének állandó jelenlétét a zárttá rendezett középkori világkép beomlását követő szellemi felszabadulás dévaj, pajzán, az élvezetek oltárán áldozó reneszánsz korszellem megidézése ellensúlyozza, ami során a víg dal a víg élet metonímiájaként jelenik meg, amelyben a jelen pillanat életöröme zárványként különül el a jövő bizony-

talanságától. A lírai én megrekesztése az időben nem semlegesítheti a realitást, azt, amit Szentkuthy Miklós úgy fogalmazott meg, hogy a halál a teremtés legnagyobb szégyene, Pintér Lajos pedig a kerekesszékhez és beszédshintetizátorhoz kötött fizikus és csillagász Stephen Hawking műve által ihletett, az *idő rövid története* versciklusának ötödik darabjában a következőképpen élt meg: „*most / hogy megszerettelek / itt állok / meztelen / lángoló zsiráf / halálraváltan / szégyentelen / néz bennünket / a vaksi idő / néz és / szégyenli / mulandóságát*”.

Az idővel szembeni esélytelen játszma, amely a mesterséges intelligenciától a költő nagyapjának diófájáig vezet vissza, ugyanolyan keserű játék Pintér Lajos költészetében, mint amilyen kíméletlen *A hatalom tornya* alcím mögött sorjázó, a mindenkori hatalom működését rögzítő közérzet-versek szorongásos állapota. Semmivel se derűsebb hangulatok közé vezetnek a költőelődöket érzékeny lelkek párbeszédében megidéző költemények az *égi vendégek* és a *medalion* sorozataiban. Az itt közölt verseknek, akárcsak Pintér legtöbb költeményének, történetük van, vagy legalábbis elmondható valóság hátterük. A költemények esetében viszont éppen a valóságreferenciák nyomnak legkevesebbet a latban. Azt, hogy a szerző a kötetbe iktatta például a „fociversei” eseményhátterét, nem az anekdotikus történetek közlése indokolja, hanem a pályatársak előtti tisztelgés, az őszinteség nyomatékosítása. Ugyanakkor például a *festő madara* című, egyetlen összetett szóból álló verséhez írott magyarázata, a *rempeholló* különálló versként (is) olvasható.

A költőnek a festészethez, a képzőművészethez, a képzőművészekhez kötődése egyenesen kibontható Pintér Lajos plasztikus, érzékletes és érzeki képi világából, verseinek akusztikája a lapidáris megszólalásokban is zenei, ütemben, ritmusban egyaránt idézi a klasszikus (modern) költőelődöket és a szájhagyományos népköltészetet, gyakori belső rímei dalszerűségükkel a komoly, tehát esztétikai minőségként értelmezett játékot mint a gondok alól felszabadító tevékenység alaptípusát idézik, akárcsak a kötetet záró *tengerlátó* ciklus a régmúlt gyermekkor otthonát, a Tisza és az Alföld által behatárolt hely színeit, a Tisza virágzásának pazar élményét, közben egy percre sem feledve, hogy a tiszavirág voltaképpen az efemeritás hívó szava: ennek vonzatában kerülhetett ebbe a ciklusba az *öröknyár: elmúltunk ötvenévesek* című vers. És ebből az érzületből született két év múlva tematikus verskötet.

Pintér Lajos költészetének fontos jellegzetessége, hogy egyszerre korszerű és konzervatív, hogy harmóniát teremt a kísérlet és a hagyomány között. Versteremtő kutatásai során a költő eljut a versellenes költészetig, a „nincs rá szavam” állapotáig, miközben magabiztosan mozgósítja a költemény ritmikai-akusztikai, képi tartományait. Olykor verssorokat, képeket sajátít ki, de se nem az imitáció, se nem az áttekinthetetlen szöveggöztiség létrehozásának céljával, hanem a költői hangsúlyok továbbgondolásának szándékával. A tisztaság, a hit, a jövőféltés irányából és irányába vezet ez a közéletinek és magánjellegűnek egyaránt értelmezhető líra, ami képbe vonja például Buda Ferencet és Tandori Dezsőt, a pályatársak közül megidézi Nagy Gáspárt, Baka Istvánt, Simonyi Imrét, a költőelődök közül Illyés Gyulát, Kormos Istvánt, Nagy Lászlót, Radnóti Miklóst, József Attilát, Weöres Sándort, Szabó Lőrincet, Sütő Andrást és másokat, a költő rájuk utalva/mutatva folyamatosan nyomatékosítja költészetének poétikai

és morális előzményeit, és azok vállalását. A kötet a megidézett nevek tekintetében kecskeméti művészeti kislexikon tervezeteként is olvasható, a *Forrás* folyóirat vonzáskörébe tartozó alkotók, írók, tudósok, képzőművészek nevei sorjáznak a versekben, némelyeket csupán említ, feljegyez a költő, másoknak egy vagy több verset is szentel, s így olyan művészi koncepciót teljesít ki, amelyben a saját poétikája mellé felsorakoztatja az alkotótársak munkájának egyéni olvasatát.

Az *ezüst* több szempontból is összegező jellegű gyűjtemény. A kötetből kapu nyílik szinte minden korábbi Pintér-kötet versvilágára, a motívumok, a képpalkotó eljárások, a poétikai építkezés irányai és arányai, a gyermekkorban megtestesülő, a vágánsköltészet bukolikájában kifejezést nyerő múlt idealizálása, a jelen- és jövőféltés indulatos kifakadásai, a szellemi, erkölcsi és poétikai higiéne igénye, a dolgokhoz, emberekhez közelhajolás szándéka szálazza itt egybe a korábbi verseskötetekben felmutatottakat. Ugyanakkor az *ezüst* nem egyszerű versgyűjtemény. A költemények olvasata mellett ugyanis a kötetnek is van saját olvasata és intenzitása, amit a belső szervezettség, a címek, alcímek, ciklusok, utalások, értelmezések, motívumok, hangsúlyok, képek és metaforák egymásba hatoló kapcsolódása teremt meg.

Virágnézetünk alapjai³

Válogatott verseinek gyűjteményén túl (*Fehéringes foglyok*, 1998) Pintér Lajos továbbra is a poézis mibenléte iránt tapogatózott, fürkészt, kutatott, a lét teljes megélése nyelvi kifejezésének lehetőségeit méricskélte, mintha arra lett volna kíváncsi, hogy pányva nélkül meddig bírja a vers. Mennyire oldozhatja el magától, hogy a szó még vers maradjon, illetve mennyire oldozhatja föl a poétikai szabályok alól, hogy a mondat még versként működjön. A költőben talán ez a legmértányolandóbb, hogy folytonos kétellyel viszonyul alkotásához, annak tárgyához és annak módszeréhez. Pintér Lajos esetében a béklyójától oldott vers képtelen eltávolodni az őt létrehozó lírai éntől, vagyis a lírai én a játszma nyertese, ugyanakkor a poétikai szabályokat fölülírja az önnön testéhez saját formát kereső költemény. Pintér Lajos költészete olyan széttartó erő- és irányvonalak összefogási kísérletét példázza, amelyek divergenciája akár ki is olthatná az egymásnak feszülő hatótényezőket, érzelmi, értelmi, formai mezőket, és megsemmisíthetné a versből támadó impulzusokat, önmaguk körébe szólítaná és szorítaná a költeményeket, amelyek ily módon fekete lyukként tűnnének el a szemhatárról, magukba szippantva és egyneműsítve megsemmisítenék a szó és az akarás között ívelő bipoláris feszültséget. 2002-es kötetének címe, ami a könyv fülszövege szerint azonos a 3×13 vers (én 39 helyett 44 szövegegységet számoltam a kötetben, és közülük lényegében csupán egy nem minősül versnek), szóval valamennyi vers közül az utolsó tárgyrág nélküli zárósorával azonos a kötetcím, ami már magában eleve feszültségteremtő, hiszen egyéb helyeken, például tankönyvek címében inkább elképzelhető, mint egy verseskötet élén, az a cím, hogy Virágnézetünk alapjai, de itt egy betűnyi eltolódás mindent fölborít, hiszen a verseskötet címe a

3 Pintér Lajos: *Virágnézetünk alapjai*. Tiszatáj Könyvek, Szeged, 2002.

prekondicionált olvasattal szemben, pontosan így hangzik: *Virágnézetünk alapjai*. A költői alaphelyzetnek és alapállásnak olyan pozicionálása ez, mint mondjuk a vajdasági Pap József néhány évvel korábbi kötete esetében tapasztalhattuk, ahol a címbe egy zárójeles betű követelőzött be, és módosította az idillikus *Kertészenek* címet *Kert(v)észenekre*, és változtatta az elíziumi ellankadást hosszan kitartott sikollyá, ami a kertként szemlélt világ és a világgként szemlélt kert, a versként szemlélt kert és a kertként szemlélt vers pusztulásának tapasztalása fölött húzódik fenyegetően. Napjaink kiadványait szemlélve talán könnyedén át is siklanánk a cím fölött, valamiféle jópofáskodásról is lehetne szó, a „nagyot mondás” elemi – és marketing vezérelte – szándékáról, de valahogy a kötet könyvészeti kivitelével, védőborítójának zsiger- és idegszál-ábrázolásig lecsupaszított alakjaival eleve fegyelmet sugároz, valami véresen komolyra, sőt feltételezhetően halálosan komolyra utal. Nem az olvasót kívánja provokálni, vagy irritálni a könyv címe, látjuk, tapasztaljuk, érezzük, hanem éppen ellenkezőleg, itt minden vers, minden versmondat, és természetesen minden szó megszenvedte küzdelmét a túlélésért. A verssé válás bonyolult útvesztőjéből új életre csalogatta őket a költői ráció: verset képzett ott is, ahol előtte még nem volt vers, és ott is, ahol aligha várhattuk, hogy vers születik. Ez a kétutúság, az előtte nem, az utána meg ugyancsak nem azonos idejű választása Pintér Lajos költészetének legfőbb felhajtó ereje. Végül azt se feledjük, hogy a cseresznyevirágzás köré épülő japán Sakura ünnep egyik eleme, a virágnéző ünneplés éppen az elmélyülést, a kontemplációt helyezi középpontba.

Veszélyes játékot űz a költő: akár eligazodási hiányként, tájékozódási anomáliaként is értelmezhetnénk verseit, hiszen egyfelől a költészeteszmény tisztaságát, éteri purizmusát foglalja versmondatokba, és szavakba (!), eltüntetve a költői (ön) tudatosságra rálátást biztosító látószögek takarásait, és bizonyítván, hogy a költészetet nyelvfilozófiaként éli meg, másfelől pedig tökéletes versmondatokban, hosszúversekben, egymásba átfonódó költeménysorokban pedig a lét realitásaira reflektál, azokat leviszi az élet mindennapi történéseinek szintjére, és a személyes élményen keresztül olyan közösségi tapasztalatokra utal, ami a vers nyelvfilozófiai értelmezésével szemben a közösségelvű képviselési megnyilatkozásra mutat. Bár két, ám akár több megszólalási mód is elegyedik ebben a kötetben, s talán ez az elegyedés a kulcsszó, bár megközelítőleg az átívelés, az egybefonódás, a szólamba orkesztrálódás is fedné azt a jelenséget, amit Pintér Lajos könyvében tapasztalhatunk: a versbeszéd olyan szélsőségek között változik, mint a szó, a szóhoz fűzött költői jegyzet, valamint a zsánerképet idéző hosszúvers, illetve a hosszúversekből kialakított füzér. S még az se mérvadó e kötet megítélésében, hogy a költemények a gyermeki szótártól az álom-mondatokon keresztül a racionálisan komponált versekig terjedő széles skálán mozognak, hanem azok a csomósodási pontok, amelyek szinte hálószerűen fogják egybe Pintér Lajos költészetének divergens vektorait. A versek olvasása félrevezethet e csomópontok kitapintási kísérletében, feltételezhetően motívumokat, ismétlődő toposzokat keresnénk és vélnénk felismerni a versmondatokban, meg is találunk őket, mert ténylegesen léteznek, ám nem ezek a fontosak, hiszen ahogy itt, máshol is előfordulhatnak, az első, a tizenharmadik és a huszonkettedik kötetben is, hiszen még-

sem annyira forgandó a világ, hogy egyszerre lenullázza a költő élményeit és egy új tapasztalati terepre vezesse őt. Állandóbb, hosszabb távon működő dolgokról van szó, ráadásul nagyon egyszerű, hétköznapi, mindannyiunkkal mindennap megtörténő jelenségekről, az álomról és az ébrenlétről. E két, egymással teljesen ellentétes megnyilvánulású, egymástól merőben eltérő élményeket generáló állapot Pintér Lajos költészetének meghatározója, és egyben magyarázat a poézisében feszülő ellentétek összefogására.

Az álom ugyanis, amit Pintér Lajos a költői mivoltot kissé felstilizálva, költészetének egyik alpmotorjaként él meg és tudatosít, tulajdonképpen kapu az élet és a valóság között, tehát valahonnét a nemlét, hiszen az álom lényegében egy kicsit halál is, tehát a nemlét kapujából a realitásra nyíló átjáró, mert az álomból felébred az álmodó, és ilyenkor a kettősséggel szembesül: az álom múltjával és a valóság jelenével. Ugyanilyen feltáró, sőt majdhogynem kinyilatkoztató szerepe van az ébrenlétnek Pintér Lajos költészetében. Az ébrenlét a magasabb szférák közötti tudatos átjárhatóság megkérdőjelezett lehetősége: az ébrenlét a lét és a nemlét, pontosabban a tapasztalati Valami és az imaginárius Semmi közötti kapcsolatra nyíló kapu. S végső soron e pontok köré fonódik Pintér Lajos költészetének a hálója: álom, élet, valóság, ébrenlét, lét, nemlét.

A kettős tapasztalást különösen szemléletesen jeleníti meg. Egyfelől intenzíven működik versében a szómágia, a gyermekkor emlékezetét idézve verssé minősít alkalmi szó- és mondatkreációkat, szómorfológiai mutánsokat, kedvencem például a Damó Istvánnak ajánlott, *A festő madara* című költeménye, ami egyetlen szóból áll: Rempheolló. Ezekhez hasonlóan működnek a *Holdbéli mondatok*, vagy az *Álomban mondott mondatok*, az *Álomi töredék*, amelyek eredetüknél fogva válnak mágikussá, hiszen a lét és a nemlét határán libikókázó kishalál terepéről származó, a lét világába címzett üzenetek, titkos tartalmak, amelyek pszichoanalitikai hátterét is igyekszik megvilágítani az álmodó, aki e versekben csupán annyiban poéta, hogy médium módjára a felszínre segíti a versmondatokként funkcionáló töredékeket. A szómágiát követő nyomvonalon haladnak a kötet további versei is, de immár jelzett költői jelenléttel, vagyis tudatossággal. A költő magasodik a családnevek zenéjét, a gyógynövényesztortát, a madaraskönyvet, az eső utáni kertet, a májusi éneket megszólaltató versek fölé, aki teremtő mágiájából nem zárhatja ki tapasztalatait, ennélfogva a névsorolás zenéjében lubickoló kedélyre egyre gyakrabban borul a lét (illetve nemlét) tapasztalatának árnyéka. Először csak jelzésszerűen, a röpke rét rímhívóra a röpke lét válaszol, méghozzá a vers zárósorában, s biztosak lehetünk benne, nem pusztán a rím kedvéért, hiszen a következő versben a „*tányért terít a bodza / fehér fürtjét / az akácfa kibontja*” kezdetű bevezető szakaszra a harmadik versszak már az idillből történő teljes kijózanodással válaszol: „*májusi eső jön zápor / áznak a holtak a / földben / áznak a hősi halottak / a piávénel a donnál / zsebükben elrothad versük*”, hogy a verset végül a ma már közelmúltnak mondható jelenbe szinkronizálja. Innét már folyton rávetül a versre a „huszadik század” árnya, ami például a *Monica Lewinsky-blues* című vers utolsó versszakában így terebélyesedik a század történelmi és nem történelmi eseményei fölé: „*Gyere barát, századvég ez, / gyere barát, ezredvég ez, / kevés lesz majd ezerév is / elfeledni ennyi szegényt / annyi sarat és annyi vért, mit rajtunk e század szét-*

kent”, hogy a remekbe szabott refrénnel lezárja a verset: „*Fújjad, Monica, szívjad Monica, dőljön össze a filharmónia.*”

De ez még a közéleti reflexió visszfénye a költői életműben, amely egyre kevesebbet foglalkozik a monstre világtörténelem szereplőivel, csupán önnönmaga helyét igyekszik betölteni a történelemben és a világban. Egyre halkabb szavú, egyre bölcsebb gondolkodású költőként.

A kötet második és harmadik harmadában egymásba átelegyedve sorjáznak a szómágia és a szembesülés versei, szinte alig lehet kiemelni közülük néhányat, ugyanis az egyik kiemelt azonnal magával húz egy vagy több másikat. A versteremtés lendülete és a versélménnyel szembesülés párhuzamos érvényesülésének talán legszemléletesebb példája a Schéner Mihálynak s minden betyárnak ajánlott *Bettyárdall*, a Würtz Ádám emlékére írt *Zsivány II.*, a hvari élményből táplálkozó, *Tengerre néz ki ablakom*, s a legelején említést érdemlő, a kötet címét is adó *Ne félj, ne félts.*

Más szempontok szerint más versek válnának előcitolhatóvá, és lényegében a kötet minden költeménye valami módon példaértékű: a *Piros-fekete körhint*a ezért, a Tuborg csapolt sör azért, a homok-mandala meg éppenséggel amazért. Az én értelmezésemben a kötet kettős fókuszpontja a következő verssorokban élesedik ki leginkább: „*áll egy ember / áll magában / itt áll / a tükör előtt / századvég / ezredvég / ír sír*” (*levélféle*), illetve: „*Ne félj, ne félts, / de én is / féltek és félek: / fehér ingben, fogvacogva s / fogcsikorgatva itt állok: csoda. / Ökölbe szorított kézzel, itt állok / tűnődve, tündökölve. / Belédfogódzom e földrengéses / világban, nézlek: virág, / téged tanulunk virág: / virágnézetünk alapjait.*” (*Ne félj, ne félts*)

Tandori Dezső

Réváldozat

Forrás-mű

„Ha ismertetek volna, most nem ismernétek rám!”

Eldönthetetlen címváltozatok

Utazás Karinthy koponyája körül (75 éve halt meg)
2 félteke Aspergernek
Féltekék Hamletnek
Két félteke „Egyetlen”
Réváldozat (Kis változtatással mellette döntöttem.)

Feljegyzésfüzeteimből (éjiek, táskabéliek, íróasztaliak stb.).

Legjobbaim, ma. Mégis hiányzik a késztetés, hogy művé, egybe. Csak szét-hullás sincs, szállhutas, tétsz... etc., sál... stb. Egyébként sincs „végül”-nél több az ilyenben. Mert:

Végül, végül.
De legvégül?

Nincs késztetés írógépelésem javítására sem, gépjavíttatásra. Egykor a legtöbbet gépelő voltam, egy legszebben-gépelő. Ma? Négy rossz vasgéppemmel kijövök már végig, nemlétek helyett, de nem lesz annyi. Volt sok, de ott 100-ból... mondjuk... 97-ből még „nem nagyon” kezdtek semmit. Ízetlen szöveg? vagy csak illusztráció: ennyi mindennel vagyok csak egy olyan mögött is, hogy „ha ismertetek volna...” ld. fentebb. Valamint: mivel mit *kezdeni*? Folytatás van. Mivel mit *folytatni*!

*

Nem dobálózunk olyan fogalmakkal, mint „Asperger”. És én is csak harangozni hallottam róla. Állítólag az agyféltekék különbségében lakik itt a jóisten. Ekképpen „lett” Einstein, Bobby F., a sakkozó – hogyan is írják a nevét? –, Van Gogh stb. Majd szerzek szakirodalmat. Hamlet, „Egyetlen”? Ez utóbbi lett volna első könyvem címe; unalmas. Karinthy Frigyes legalább ismeretes. S a „rév”? Nem komp, nem Komárom, nem a révész Kharón, nem Hérakleitosz ügye. Azaz... Héri szerint nem lehet soha kétszer ugyanabba. Ott, mondom, mindig valami „rév” van. Kész fordulat: minek a révén? Az általam kevésbé bírt praktikumköltőiség – politikában, mindennapi életben etc. – jelesen kopott fordulata. Rév, ne már. Mindazonáltal:

Réváldozat

Fordítottam egy kis verskötetet Rilkrétől, Larenopfer, kb. honi, házi áldozat, a legközelebb-isteneknek. Nekem ez a Szentlélek, aki az Ihlet is. Írtam: másoknak a nyelv jár ki-be, beszélnek, tartalmaskodnak. Én inkább a nyelvben járok ki-be, rengeteg alagútja nyílik, csak ezek nem a föld alatt vannak, hanem levegőből és a magyar nyelvből, és sokszor kezdem meg Arany Jánost és Kosztolányit, megy-e a *dolog*. Közben, persze, menni kell már, kérdezni nem előre kell, hanem mikor már kb. megvan. Íme, ez a *dolog*:

Nem vagyok bocsánatfórum,
se bánomisénzárvány.
Még hogy „bocs”! Hova,
minek a révén?
Réváldozatok árán.

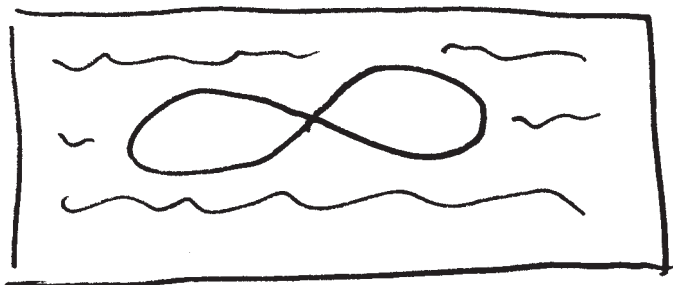
Nem látom szerepét, ha behallatszik is a „véráldozat”.

Most valami egészen más jut az eszembe, de nem tartozik ide, tehát hagyom.

Aztán: lera zoltam sokszor Hérakleitoszt, a színtezőt. Medvék szerint re télyesen: szinte ZŐ! Na, akkor: Héri mindig átvisz, volt már. Héri az örök „volt már”. Zenóni befejezetlen-kérdés: megvan-e „honnán”, ha n ncs meg a „meddig”? Kör-alakjában szép.

Még egyszer a színtező, s Héri itt a végtelen jelében is ott van. Az egzisztencialitás pedig a végfpk. Nem tematizálható. Mégis mindennel tematizáljuk. A szeretéssel is, mert ehhez jó azért, ha van személy, tárgy. Tehát az egzisztencialitás, a maximum IS emberlépték: relatív. Az abszolút – nagyon is relatív. Ez az erkölcs, a világi szentség, a mindennapi fennmaradás eszmei része, eleve: minden eszme. Jól tematizáltuk-e a tematizálhatatlant.

Az előbbi vers N.N.Á. szellemében ihletedzett. Ez itt más:
„... S a cáfolhatatlan a legvitatottabb.

Nem hagyhatják.

Vitatják.”

Az igazi mégis a teljesen tematizálatlan egzisztencialitás. Nem „csoda”. Ám...
...ám van egy versem a csodáról, és Pintér Lajosnak ajánlom, évfordulójára,
erősen:

A csoda

Pintér Lajosnak

*Mi a'! az
egész, hogy
a szellem
elszáll, a
többi meg
iderohad?*

*Csoda az
egész, mert
ez, csodák
csodája,
szálltán is
csoda marad!*

*

A „Mi a'!” nem kielégítő megoldás, de a durva szó, melyben „cs” is van, és a kezdete „p”, nekem még akkor se fért jól ide, mikor nem volt ajánlása a versnek. Arany J. olyasmit morgott, hogy ő beírná, de nem győzött meg. Nyoma azért maradt az ízének:

Nem picsaklottam meg!
v. Néha azért meg-megpicsaklunk.

*

Sokkal vitatottabb lesz e jelentéktelenségnél (durva szó v. sem) az alábbi:
húha:

*„Rá kellett jönnöm,
valami nagyon:
az irodalom
– irodalom.”*

Rettenetes felismerés. Gondoljunk bele: Csehov, Tolsztoj, Poe stb. – irodalom. Az egzisztencialitás az, ami nem irodalom. Mondogatom újabban: időm nem *oly* becses, mert minden percem fele: halálom tudata. És nem lehet elviccelni:

*Minden percem fele:
halálom tudata.
Minden percem fela,
halálom tüdete.*

Jaj, Kafka borzalmas tüdőhalála! Jaj, jaj.

De én: földön alszom, és MINDEN ALKALOMMAL ez van: fel tudok-e tápáskodni? Láttam és hallottam ilyen halálokat: „asztán” – 3 hónap, 7 év fekvés, fekvés, fekvés. *De Kooning* festővilágnagyság az utolsó 8–9 évét töltötte teljes... én nem tudom, miben. A nevét nem tudta leírni, egy ép gondolata, mozdulata nem volt – 80–90 éve körül így. És műve tündököl.

A mű azonban már tematizálás. Az, hogy én írok, fél részben tematizálás: amit írok, meg hogy megjelenik. De a tematizálatlan az, hogy készítenem van.

Szentlélek, védj, ha azt írom, nekem az egzisztencialitás ott kezdődik, hogy igazi készítenem is alig van már. Jó ég, mi?

Vagy nagyon is átlagos? Ld. N.N.Á. „csak élni...” – ?

Jól elszaladtunk. Hol van már, hogy húszévesen sítalp nélkül szalaloztam német hegyekben, köveken? Hol van, hogy 7 éve még eljártam Kosztolányi szobrához, meg-megfogtam kezét, bronzkönyvét? Abbahagytam a Kártyabajnokságot medvéimnek, madaraimnak. Jó, ez kit érdekel? De társnémmal 65–70 ezer játszmat váltottunk így a 3 ligának, majd egymagam én 16 ezret, annyira kellett a dolog. És akkor? Egyik napról a másikra vége! Lassan el is felejttem! És Bécs, Párizst, Londont, lovakat, zenélést... lassan hagyok elúszni a réven mindent. Két part közt? Egyiket se látom igazán. Testemmé-lelkemmé válnak felírt „felismeréseim”. Ihlet Úr már nem megvalósításra biztat, csak meglétre. Hé, ti... ott! Itt ücsörgök, így. Meddig még?!

*

Ám viduljunk inkább. Kosztolányival, meg a 75 éve halott Karinthyval. A múltkor pl. megálltam a Móriczon, ahonnét Kosztolányi tere, meg Frigyes úr utcája felé látni. A szobor, K. Dide úré, oda 300 méter. Sose fogom már megtenni ezt az utat ekképp! Ld. Kafka, a szomszéd faluról. Ahová az ő rokona, mint mondja, elképzelhetetlennek tartja az eljutást akár egy élet hosszán is/se. S nem így vagyok-e mindenemmel? Már inkább csak fohászok, de nincs, hahaha, hogy nekifohászok. Jól járom a nyelv labirintusát, nem? Legalább nem latrinintusok. S nem tusakszom.

Ünnepeljük a 75. halálfordulót.

„Mit, évfordulók!

És egy pillanat alatt

felfordulok.” (v. félrefordulok)

Haiku-vers akkor lenne, ha így írnám, eleve:

„...fel-felfordulok”. De ennek nincs értelme, eleve,
vagy túl reményteljes, mert vicc.

Vicceljünk hát, mondom.

„Nincs jelentősége a történeteknek.

Nincs története a jelentőségeknek.”

Ah, egzisztencialitás?

*

Visszamenőleg omlott össze az életem. (Viza-visszamen.)

De teljesen, csak szerencsére nem teljesen,
nem mindig, soha.

Na tessék. Ismerjük a filozófiai felfogósdit, mely az önkizáró dualitást pedzi?
Mészöly Miklós írt róla, egyszer megkeresem. Mészölyt a túlvilágon?

*

Nem bírok fontosként
beszélni magamról.

Két értelme is van. Én, mint fontos beszélő,
és én, mint fontos tárgy.

Ijesztő kiegészítés:

„De hogy jövök ehhez?!“

*

A duális értelem, az ugyanazé?

- Napról napra élek.
- Mindenki napról napra él.
- De én napról napra élem.

*

INNEN VÉGRE: AHOGY JÖN. AHOGY OLY RÉG VÁGYOM RÁ. EZ IS JÖTT, EZ IS.

Még jó, hogy semmi se minden.

Mert nem zavarsz. MINDEN ZAVAR.

Két értelme van, plusz. Minden zavarosság, üzemzavar.

S én nem vagyok már üzem. Éspedig: nincs igazi késztetés.

Félkész tetés van. Külön írva.

Valami nincs „külön írva.” Ld. irodalom.

Nincs nevem. Miért? Pl. sosem felejttem el. Sosincs,

hogy még a nevem se tudom aláírni. Ami nincs, nem feledhető?

Sejthetőre állt a világ.

Bírokra kelek. Bírokra kelek. Nem bírok semmit. Tehát?

Bírokra kelni a felkelést gátló tényezőkkel, haha.

Lefekvés, fekvés, felfekvés.

Decibel: felcibál, lecibál. (Kosztolányi, mint már írtam.)

Irtóm volt az írás. Irtás lett.

Az írás az irtás két fele – vagy a bele?

„Mindennel nehezen vagyok meg.

De minden nélkül se tudok megenni.”

Ld. többértelműségek, itt. (EZ KOMOLY GONDOLAT, HAHA, HA.)

*

Gyűlik, nő, fejemre nő, meggyűlik velem a bajom.

Semmi baj! Majom. (Light.)

Elérintés, írtam sokat. Bírni kell érinteni?

Vagy csak érintődés van? Ah, régi szép szerelmek, rajongások,
„hangulatok”, tájak, nők érintései. Még ha egy érintés volt is csak! Madárkák,
medvék, lóbefutók, alkonyok, betűk.

Ha lennék bárhol! Sehol nem gondolják külön, hogy egyebütt vagyok; egyéblítő = öblítő. Ebütt vagyok = kb. ebül vagyok. Ebbül vagyok. Ebebbül.

Ha már nem lettem ember-ős, ős-ember hadd lehessek!

Holott lettem, de... ah, jaj. Visszafelé omlok be előre.

Világvégi, depi kannibál: „Már senkiből se kérek!”

Mint akaróm, végül majd nem élek. Mint takaróm, érek. Bőrzesztő, hogy ez a gépelő kéz tepsibe kerül, ég, nem túl zsírosan serceg, így megy el Miskin herceg, urna kerül köréje, alája, így megy el egyszerre Aglaja és Násztya, kétszer-nincset Héri tátja. Már nem látszik Kharón ladikja tatja. Még zenóni a *körbefonódni*, három ponttal indulni, mint az örök időforgás, három pontban végződni... vagy akár-hányban. Cantor hánya hiányával, hiányban...? SEM. Halálkozunk.

*

Összponto / sítok?
 / sulok?

Sulok, inkább.

Nem titok.

*

Elegem van

td

Lantom kihantolom.

Hantom kihantálom.

Ez, az: halogatom.

Hajtogatott álom.

Csak ellantolt halál,
amíg hantja nincsen.

Örök kétig nem áll,
egyben még megcsicsen.

Tizenhárom a rév,
Lesz még tizennégy sem.
Fölibe lógatnak,
nem könyörögsz térden.

td Nem **td**ülük erre év,
Nincs porodon ablak.

X

Am gass-gess,
de ne getyézz,
ne gatyázz.

Különvalóság a valóság révén. A valóságnak nincs *külön* valósága. Descartes: Végsőzve gondolatozom. Gondolatozva végsőzöm. Nincs, hogy „gondolkozom”, csak gondotatozom. Nem „vagyok”. Csak a végső felé haladok. --- Létezésem a teljes kibírhatalanság részleges kibírása. --- Egykor ez volt: Hagyj, dolgozom. Vagy: végre nincs dolgom, hagyj hát te is. Ma?? --- TD-s Goethe: „Lényege: teljesen formai. Formája: teljesen lényegi. Teljese: lényegi? formai? formai? Mája tegnapija teljesen mai? És ford.”

Vagy-vágyat mit ismerjek?

Vagy vagyok, más *vagy* mellett.

*

Vagy is vagyok.

Nincs vagy-vagy.

*

Vissza is élek, tehát vagyok. Vagy *is* élek, tehát nincs vagy-vagy.

*

Ha bármit is mondasz, belevész az érdektelenbe. Ha nem mondasz semmit, nem vész bel semmibe.

*

Én annyira nem akarnék senkivel stb. semmit, hogy azzal is beérem, ha nem lenne senki stb. De ezt korábban már cáfoltam. Eleve az van: sokan 24 órából 24 órát végigbeszélnek. Én: 24 órából 25-öt.

*

Hódolat Szögedébe: 75-öm: Töhötöm.

S mégek, révedzések:

Író vagyok, folyton
beszélgetek magammal.

De hogy másokkal is?

És ne is sokalljam?

*

Ha nincs mit tenni,

nincs mit tenni.

De ha van,

akkor nincs aztán végképp.

*

Iménti mondásom makacsul csak állom.

Még valami; Weöres: ne takaréklángon mégj!

Nincs, hogy semmit,

mert benne a valami.

Nincs, hogy valamit,
mert benne a semmi.

*

Abszolút Asperger: Lehet-e jól nem tudni bármit?

Lehet-e még jobban?

Lehet-e csak és úgy és felülmúlhatatlan
nem tudni? Meglenni a bármi nélkül is
ebben? Bármi nélkül nem tudni semmit?

De a semmi se minden,

hümmög Asperger. Méges vagyok. Mégek.

Az ég Aspergerrel áld, Alzheimerrel ver?

A semmi mindene kontra a minden semmije. Getni-gatni?

Hatályon kívül helyezni. A tájon kívül helyezni. Hat tájon. Írni, műveket csinálni: akkor épp soha semmi mást nem találgatni!

Kiss Benedek

Károgó téli ének

*Mint hajléktalanok, dülöngélnek
a fák a téren. Mint kiknek tavaszuk nincs.
A hó is levedlett róluk, mezítláb toporognak.
Varjak ringnak ágaikon – megfeketedett gyümölcsök.*

*Varjúhódok én is az Isten-fa ágai közt,
de károgó énekem nem jut emberi fülbe.
Mentőautók száguldoznak a mocskos latyakban,
az olvadásban csak az emberszív nem enged föl.*

*És gyerek nincs. De szép volt régen ilyenkor,
szánkó szánkót taposott a cukor hóhabokban,
s oly édes volt a repülés, az ellenállás nélküli iram,
hogy a jégcsapok mind csilingelve ugráltak le kacagtukban.*

*Csak néhány kiskutya viháncol s a gazdinők büszkén mosolyognak.
Léha, buja galambcsapatok otromba szárnycsattogása.*

Öregkori csalogató

*Feketerigó füttye harsog
az alkonyatban.
Hozzá röppen a tojó,
s a fiú rögtön
abbahagyja.*

*Ezek már élük világukat,
szerelmem!
Tudják, hogy nem jó egyedül,
repülnek
ketten.*

*Tudjuk mi is, mégis
külön szobában alszunk,
nem halljuk egymás
lélegzését,
ha nagyot sóhajtunk.*

*Rossz álmainkban még a
nyöszörgés se hallszik át.
Pedig a két szoba
nem két külön
világ.*

*Gondod a gondom,
gondom gondod,
mégis.
De azért fújom a
csalogató dalt,
mint a rigó,
én is.*

Anyám, én és a szárnyak

*A szerelem özvegye volt,
s ő adta lábam alá a mennyet.
Ha csavarogtam, nem tartott vissza,
topogjak, lépkedjek,
menjek.*

*De szeme rajtam volt, őrködött,
hisz tudta,
ha kezét fogom, akkor is
leveri lábam ujját az
utca.*

*S szállni tanított – ne üssem lábam.
Mind följebb, mindig följebb.
S köröztünk gólyákkal,
kerülgetve felhőket, viharokat és
kenderföldet.*

*Megtelt csodával sokszor a műhely.
Férceltem én is, gomblyukasztam.
Zengett az ének, azon röptünk.
Majd roskadt vállát
megropogtattam.*

Volt egy kínai császár – egy író
megleste, – az biz
nem örült a röpülésnek.
De anyám vitt föl, magasra vitt.
Ikarosz voltam, ki el nem égett.

S jöttek a bárányfelhők, a holdak.
Akkor már leste csak apadó szemmel.
Hajrá, a röpülés nem érhet véget!
Szívem volt a motor,
agyam propeller.

Majd végül lezuhant – várta a föld.
Én még keringek
lankadó szárnyal.
Mind lejjebb, mind lejjebb, míg egyesülök
újból a földdel és anyámmal.

Árnyék és fény

Árnyék húsöl a tenyeremben,
bőröm meg harapja a Nap.
Mégférnek jól mind a ketten
a beláthatatlan ég alatt.

S megfér a gondolat,
száguldozik a végtelenben.
S meglelem ártatlanságomat,
amit már régen elvesztettem.

Szerettem mindenkit. Szerettem
való- és ködvilágomat.
Tudom, hogy előbb-utóbb helyemben
csupán árnyék és fény marad.

Mintha

*Mintha lenne választásod,
mintha lenne alternatíva.
Mintha nem őszült volna meg a Föld,
mintha lenne még más, mint e mintha.*

*Mintha tudnál még magot vetni
huppogó tavaszi szántásokon.
Mintha kiteleltél volna
sárga sült tökön, tökmagon.*

*Mintha a szent Karácsony is
nem ordasok órája lenne.
Mintha a valótól, mit megélsz,
nem szállna sötétség szemedre.*

*Mintha lenne még föltámadás,
jövőbe vivő függőhíd, bár rozoga.
Rovod csak köreid, de hova mennél,
életedben már nem érsz oda.*

*Mintha nem őszült volna meg a Föld,
mintha lenne más, mint e mintha.
De azért járd csak utadat,
ha már nincs más
alternatíva.*

Mássz csak tovább!

*Íme, hát este van megint.
De azért a vonatfütyty
nem téved el, ha kisiklik is
a vonat. Egészen
Istenig száll föl, s az utasok
megmenekülnek.
Harangszó köde borítja be
a réteket, a róka zokog és
kisnyúlra vadászik. Vagy
vadmadárra. Csörtetve röppen föl
a fácánkakas. Ő is
Istenhez menekül, ahogy szárnya
meghasogatja a ködtakarót.*

*Hát én, legkisebbik
70 éves fiú, szaggassam-e még
a vasbocskort? Nem lenne
ideje már lezuhhintani vissza a
Földre, hiszen az égigérő-fa
sohasem éri el az eget?*

*Mássz csak tovább, fiú,
súgja egy angyal, hisz jó darabot
haladtál már, s amikor végső
sóhajtásodig érsz, ott találsz
a fa csúcsát.
Mássz csak tovább, öregember.*

Pünkösdi havában

*Virágaival eljött Pünkösdi,
kihajtott az öreg diófa.
Egy éve már, hogy újra élek,
de mintha élnék századok óta.*

*Pók ereszkedik le egy ágról,
és most nem hoz balhiedelmet.
A levélrések közt vastag sugárban
osztja a Nap az áldást, kegyelmet.*

*Megizmosodnak majd a hajtások,
s mint tej a tőgyből, szűrődik a fény,
s megterít hússal a diófa alja,
mikorra megkondul a dél.*

*S zokog lelkem a boldogságtól,
mert a diók zöld gömbjei
úgy hullámoznak a fejem fölött,
mint egy galaxis csillagai.*

Sigmond István

Sztrájkolni a mennyekben nem lehet

A pletykás őrangyal lélekszakadva érkezett, hogy igen nagy bajok vannak odafönn, Isten megoldást keres, és egyelőre nem talál, teljes a felfordulás. A lelkek egy csoportja sztrájkba akar lépni, mert hogy nem akarnak több testben szolgálatot teljesíteni, ugyanis az Úr igazságtalanul osztotta ki nekik a testeket, és ezt többet nem hajlandók elviselni. Az Úr meghallgatta őket sorban, s bizonyos mértékben igazat adott nekik, de ezt elismerni nyilvánosan nem volt célszerű, hiszen az Úr soha nem tévedhetett, és minden léleknek újabb és újabb testet kellett adnia, akarják, nem akarják, a lelkeknek ebbe beleszólásuk nem lehet. Az egyik azt kifogásolta, a hangadó lélek, aki szembe mert szállni a Fennvalóval, hogy ő már rengeteg testet kapott, az első emberevő volt, a következő tíz szintén, több emberevő generációt szolgált ki, aztán következett egy inkvizítor, majd egy náci gyilkos, aki Auschwitzban örömmel lökdöste a gázkamrákba a zsidókat, majd egy újabb gonosztevő, aki egy szovjet gulag vezetőjeként teljesített szolgálatot, és azzal töltötte idejének nagy részét, hogy saját kezűleg tizedelte meg az ott bezárt bűntelen bűnösöket, most meg, a hangadó lélek megtudta, hogy az Úr egy olyan csecsemőbe akarja költöztetni, akiből hóhér lesz harminc év múlva, 2042-ben, a demokrácia fellegvárában, az Amerikai Egyesült Államokban, amelyre oly büszke az emberiség. Uram, mondta a hangadó lélek, nekem ebből elegendem volt, legközelebb gályarab akarok lenni, koldus vagy szerzetes, ha egyikre sincs lehetőség, sztrájkba lépek, s felbújtom a többieket is az engedetlenségre. A második lélek, aki elő merte adni a panaszát, a hangadó lélek ellentéte volt, az volt a baja, hogy tizenhétszer egymás után apácaként élt a Földön, s ezt nem tudta tovább elviselni. Egy harmadik is akadt, aki nem bírta magában tartani a szót, hogy ő több testet egyáltalán nem akar, undorító mindegyik emberi test, egyre több az ateista, akik meg sem kellett volna születniük, és lassan-lassan átvehetik odalent a hatalmat. Elnézést, Uram, hogy véleményem van, de ezeknek nem kellene lelket adni, őrangyalt sem érdemelnek, nincsen igazam? Az Úr sosem érezte, hogy a kétely és a határozatlanság milyen problémát képes okozni bárkiben, legyen az a Mindenség Ura, akkor is, most például átérezte a lehetetlent, nem tudta, hogy mit válaszoljon, nem tudta, hogy mit tegyen. Hívatta Jézust, egyszülött Fiát.

– Fiam – kezdte az Úr –, Te néhány évtizedig odalent voltál, mindenkinél többet tudsz az emberiségről, mondd, mit tegyek?

– Atyám, Istenem – válaszolta Jézus –, ezeknek a lelkeknek van némi igazuk. Viszont sztrájkjogot adni senkinek sem lehet, mindenkinek szolgálni kell. Uram, nagy bajok vannak odalenn. Kiválasztott néped mindig veszélyben volt, de soha ilyen tragikus helyzetet nem élt át, mint éppen a jelen időben. Ha megengeded, azt ajánlom, Uram, hogy válassz ki százezer lelket, s ültess őket százezer palesztin csecsemő testébe. Ezeket a lelkeket előzőleg felkészítem alaposan, mert hogy az lesz a dolguk, hogy a felnövekvő fiatal palesztin gyermekek fejéből kiűzzék a tanultakat, miszerint életük egyetlen célja és értelme, minél több zsidót ölni, mert hitük szerint jutalmuk az örök élet lesz biztosan. Talán esély van rá, hogy ezer év után megcsendesedjék bennük az indulat, s az általam felkészített lelkek megsemmisítik az agyukban fortyogó, mérhetetlen gyűlöletet. S annak a három léleknek, akik lázadoznak a sorsuk ellen, testet kell adnod föltétlenül, törvényszéki bírók lehetnének, akik súlyos ítéleteket kellene hozzanak a pedofil papok ügyében. Ami pedig a Messiásra való várakozást illeti, rég nem beszélünk erről, Atyám, hogy mielőtt leküldtél volna a Földre, érkezésem előtt – az emberiség időszámítása szerint – jó négyszáz évvel, halálra ítélték egy embert, aki megszökhetett volna börtönéből, de úgy döntött, hogy inkább kiissza a méregpoharat. Ha ezt az embert újratemtetted volna, az egyetlennek tartom, aki képes lenne helyettesíteni engem, de bűnösként nem lehetett volna kinevezni földi Messiásnak, s ezek a brigantik odalenn vártak összesen 2411 évet, hogy végre felmentsék nem létező bűnei alól. A Földön élők közül egyesek azt hiszik, hogy ezt a Szókratésznek nevezett embert Te magad ringattad csecsemőkorában, Atyám, s egy másik földlakó, egy Cicero nevezetű, aki igen nagy tisztelője volt – bizonyára tudsz róla, Uram –, ilyesmiket írt róla, hogy Szókratész lehozta a filozófiát az égből a Földre, és bevitte a házba. Én, Atyám, még nem szívesen mennék az emberek közé a Földre, egyelőre nem érdemelnek meg engem, ébresszék fel a lelkükben szunnyadó szeretetet, ne öldössék egymást szüntelenül, mint az elvetemült ember-állatok, maradjanak olyan tiszták, ahogy megteremtetted őket, Atyám. Legyen mindegyikük a saját Messiása, ne várják példaképül a Mennyek Urának a Fiát. – Úgy legyen – mondta az Úr –, köszönöm, Fiam. – S velünk mi lesz? – kérdezték az őrangyalok. – Valószínűnek tartom – válaszolt a hírhozó –, hogy a kiválasztott nép egy-egy tagját fogjuk őrizni és védelmezni mindhalálíg, ellenségeiktől és önmaguktól is. Mert ez utóbbira is néha igen nagy szükség mutatkozik.

Csoportterápia

– Lelenc vagyok – mondta a hórihorgas –, egész életemben abban a tudatban éltem, hogy nem véletlenül születtem, büntetésként segítettek világra, hogy móresre tanítsák bizonyára elkurvult anyámat. S az én drága anyám kitett egy kosárban az egyik tömbház bejárata elé. Öreg vagyok már, anyám bizonyára halott, nem tudom, egy halottat érdemes-e átkokkal sújtani, kevés remény van rá, hogy a pokolban fogantatja lenne átkaimnak. Aztán meg mit érnék vele? Mellékszereplő voltam egész életemben, statisztaként kezeltek az emberek, akit megtűrtek ugyan maguk mellett, s noha mindig rendesen tisztálkodtam, ez mindig fontos volt nekem, de ha valaki a közelembbe került, elkezdett szaglászni maga körül, mintha biztos lett volna benne, hogy dögszagot árasztok. Amikor rájött, hogy kimondottan jó illatok áradnak belőlem, biztosan elmesélte otthon is, hogy ritka élményben volt része aznap, felfedezte, hogy a kimondottan rút arcú, már-már állati vonásokat viselő embertársainknak lehet, hogy a többsége dögszagú, ma viszont találkozott egy kivétellel, akinek fertelmes kinézése volt ugyan, de olyan illatokat árasztott, hogy lehetett volna orvosprofesszor, egyetemi tanár vagy vezető színész akármelyik színpadon. – Analfabéta maradtam – folytatta a lelenc –, katona sem voltam, s hogy iskolába nem jártam soha, barátaim sem voltak, akikkel játszani tudtam volna, koldultam, loptam, ételt, pénzt s dezodort persze, azaz mindent, amit csak lehetett. Hosszú ideig senki sem vette észre, hogy vagyok, rendőr sem, papok sem, gyermekek sem. Egy-két gyakorlott tolvajhoz csatlakoztam néha, azok látva, hogy ügyes vagyok, megtűrtek maguk mellett. Aztán elkövettem azt a hibát, hogy éjszakánként meglóptam őket. Persze kiközösítettek mindenhol. A hullócsillagoknak jobb sorsot rendelt az Isten, nekem semmit sem adott. Életet igen, de nem volt mit kezdjek vele. Ha valaki szembejött velem, rendszerint átment az utca másik oldalára. Volt bátorságom egy idős hölgytől megkérdezni, hogy miért teszi, azt mondta, hogy félek magától, nem haragszik, ha őszinte leszek? Dehogy, mondtam, éppen ezt kívánom. Ha magát nézem, eszembe jut a majdani halálom, magának olyan arca van, mint a megtestesült halálnak, hogy az tulajdonképpen hogy néz ki, nem tudom, de körülbelül olyan kinézésűnek kell lennie, ahogy maga kinéz. – Nem haragszik? – kérdezte. – Nem, nem, még csak azt tessék megmondani, mit tehetnék, hogy ne legyen ilyen ijesztő? – Semmit – mondta, – Isten így döntött, ki tudja, miért. Egyetlenegy dolgot tehet, ne mosolyogjon soha, mosollyal az arcán még rútabb lesz, már-már állati kinézése van, a ragadozóké lehet ilyen két arasznyi távolságban, ezt személyesen nem kellett soha megtapasztalnom, hála a jóistennek, de maga mosollyal az arcán valósággal elviselhetetlen, rettegni kell a látványtól, nem egyéb. Ne csodálkozzék, ha kikerülük magát az emberek. Szóval megtud-

tam végre. Most nem tudom, hogy nézek ki, évek óta nem néztem tükörbe, a nyilvános vécékben, amelyekben nap mint nap megfordulok, nincsenek tükrök felszerelve. Látom viszont az emberek arcán, hogy az elmúlt évtizedekben nem változtam egyáltalán, s most, öregkoromban pontosan olyan ijesztő vagyok, amilyen egész életemben voltam. Mindig vigyáztam arra, hogy még véletlenül se mosolyogjak, kacagni, azt hiszem, nem kacagtam soha, szomorú pofával jártam egész életemben mindenhol és egyfolytában. Csodálkozom, hogy jótevőm, akihez naponta háromszor eljárók, hogy megegyem a reggelit, ebédet és vacsorát, beenged a házába, kezét fog velem, megkérdi, hogy hogy vagyok, s az étel mellett néha ruhaneművel is ellát. Csak aludni nem lehet nála, négyen vagyunk, akiket mindennap étellel etet, de a lakása olyan kicsi, hogy éjszakára nem tud ott tartani. Vagy mindenkit, vagy senkit, szokta mondani, márpedig maga mellett még négy ember számára nem tudna az egyetlen szobájában fekhelyekről gondoskodni. Télen lépcsőházakban vagy pincékben alszom, a nyári hónapokra kibéreltem egy padot a sétateren, őrizkedik tőlem mindenki, még azok is, akiknek nem jutott pad sehol, nem mernék elvenni a fekhelyemet. Élek, mert élnem adatott. Tudom, hogy nincs értelme az életnek, ebben biztos vagyok. Többször elhatároztam, hogy lefekszem arra a padra, és nem veszek többet lélegzetet, de képtelen vagyok erre a teljesítményre. Rút pofámat évtizedek óta itt hordozom az emberek között, nem tudok a föld alá besétálni vagy az állatok között élni tovább, emberként kell élnem, nincs más megoldás.

– A maga baja eltörpül az enyém mellett – vette át a szót egy töpörödött, bibircsókös öregasszony –, én nem voltam ugyan lelencyerek, csak nagyon szegény családból származom, már tizennégy éves koromban elmentem cselédnek, és gondolhatják, milyen életet éltem, ahogy ezt a könyvekben is megírták, minden gazdám megerőszkolt egyszer, kétszer, vagy százszor is, enni mindenhol adtak ugyan, de pofonokat is kaptam eleget, az egyik gazdám véresre vert dühében, mert nem volt elég fényesre pucolva a cipője, tele van sebekkel a testem, kétszer vagy háromszor kihívták hozzám a mentőket is, hogy a kórházban varrják össze felhasított hátamat, s kezeljék a lilára vert seggemet. Mondjak egy újdonságot is, amit a könyvekben nem írt meg soha senki, képzeljék, az egyik helyemen azzal kellett szórakoztassam a rőmipartira összegyűlt férfivendégeket, hogy aki megnyert egy partit, az megkapott engem, ott helyben, a többiek előtt. Elmondani is szégyellem, hogy a számat vették igénybe mindannyian, na, most képzeljék el, hogy egyetlen éjszakára nyúló rőmizés alatt lejátszottak legalább harminc partit, de lehet, hogy többet is, egy ideig számoltam, hogy idejében felkészüljek, hogy ahány parti, annyiszor fogok beverni gazdám hátába egy konyhakést, amikor erre alkalom adódik, ahányszor a könnyeim mellett kénytelen voltam lenyelni ezeknek a mocskoknak a mocskát is, de a kivégzés mindig elmaradt, mert azt csak akkor lehetett volna végrehajtani, amikor a gazdám hullarészegen fekszik az ágyon, az ágy mellett vagy az ágy alatt, csakhogy mintha megérezte volna, hogyha félig eszméletlen állapotba kerülne, gondja kell legyen arra, hogy egyszer engem részegítsen le, erőszakkal megitatott velem három-négy pohárnyi konyakot, vodkát vagy szilvapálinkát, olyan részeg lettem, hogy még gondolkodni sem tudtam, nemhogy késekkel próbáljam kinyírni ezt a szörnyeteget, kijózanodni

meg sosem sikerült hajnalig, akkor meg már késő volt, a házaspár a hálósobában álmodta édes álmait, nem mertem volna bemenni hozzájuk egy konyhakéssel, az asszony olyan ébren alvó típus volt, már az ajtónyitásra felébredt volna, félttem, hogy halálra vernek megint. Egyik römpipartitól a másikig valahogy kitartottam, csakhogy ezek az urak nagyon szerettek játszani, elég sűrűn volt kedvük találkozni, miközben asszonyaik valamelyik vendégjátékos feleségénél pletykáltak hajnalig.

– Nem akarok überolni – szólalt meg egy rettenetesen kifestett, fakószőként tündöklő, iszonyúan ráncos tünemény –, de a szenvedésnek több arca is lehet, egyik elviselhetetlenebb, mint a másik, nekem is megvan a magam története, jólesne meghallgatni valakit, aki azt mesélné el, hogy milyen szép, kiegyensúlyozott és boldog volt az élete, még a tyúkszemére sem lépett soha senki, hát, sajnos, nem vagyok ezek közül való, az én életem is szenvedéstörténet, persze más, mint az előttem szólóké, de hát két egyforma életút nem volt, és minden bizonnyal nem is lesz soha. Akkor mondom az enyémet. Középiskolai tanulmányaim befejezése után, tizennyolc éves koromban jelentkeztem a színiegyetemen rendezett felvételin. Különösnek tartottam, hogy nem egy bizottság előtt kellett felvételizni, egyetlenegy személy, valószínűleg egy vezető színész állított meg, hogy menjek vele, vizsgáztatni fog, reméli, hogy ügyesen fogok szavalni, és az improvizációs jelenetet is képes leszek átmenő jegyre bemutatni. Mondtam neki, hogy középiskolásként rengeteg versenyen díjaztak országosan is, a televízióban is szerepeltem, a rádiótól szinte havonta felkértek, hogy szavaljak el egy-egy költeményt, a szüleim nagyon büszkék voltak rám, ezek után nagyon szeretném, ha Ön is elégedett lenne velem.

– Jól van – mondta a vezető színész, aki a gondjaiba vett, kézen fogva vezetett egy terembe, ahol csak egy szék volt, egy asztal, egy cserépkályha, más semmi sem.

– Elmondhatom a kedvenc versemet? – kérdeztem.

– Persze – mondta –, mindennek eljön az ideje, de előbb vetkőzz le.

Ja, persze, gondoltam, látniuk kell a leendő színészek testi felépítését is, hogy ne legyen kicsit sánta, vagy bőrbajos, vagy girhes a teste, a túl vastag lábakkal és a nagyra húzott hassal is undorító látványt kelthet a színpadon, kivéve, ha éppen az a cél, hogy undorító érzést váltson ki a nézőkből, ám ilyen szerep vajmi kevés lehet, gondolom, hát, nem tétováztam egy percet sem, vetkőzni kezdtem.

– A harisnyát is? – kérdeztem.

– Persze – mondta a színész –, mindent.

Tökéletes volt a testem, ebben hiba nem lehetett, aztán táncolnom kellett, ő füttyült valamilyen dallamot, én meg mozgattam rá meztelen testemet. Később az asztalra fektetett. Először nem tudtam, hogy mit akar, aztán amikor megtudtam, már késő volt ellenkezni.

– Nem volt rossz – mondta –, de ezt még gyakorolni fogjuk. Az első próbát sikeresen vetted, öltözz fel, kimegyünk, nemsokára megint hívnak, s akkor elmondhatod a verseket.

Amikor kimentünk, valaki odajött hozzánk, s megszólította azt az embert, akinél felvételiztem az előbb.

– Hol kóricálsz, fiam? A tanár urak mindenhol kerestek, hozzá néhány kancsóba vizet, poharakat, ahogy megbeszéltük.

– Igenis – mondta az a férfi, aki levizsgáztatott az imént, s nemsokára kiderült, hogy tulajdonképpen segédszínész, aki nagyon rossz anyagi körülményei miatt az egyetemen szolgál, kávéfőz, takarít, néha kiküldik a sarokra cigarettáért.

Így kezdődött a színészi pályám, hogy miképpen folytatódott, ezt most itt nem mondom el, de nézzenek rám, madárijesztőként végeztem a pályát, nyugdíjas vagyok ugyan, de más nyugdíjas színészt néha felkérnek egy-egy szerep eljátszására, engem sohasem. Az igazság az, hogy nem jeleskedtem a szakmában nagyon, díjakat sem nyertem soha, filmszerepre sem szemeltek ki a rendezők, végeztem a dolgomat, ahogy tudtam, úgy általában elégedettek voltak velem.

– Én tíz évig börtönben ültem – vette át a szót egy őszhajú férfiú –, előtte egy bankot vezettem hosszú évekig, de a pénz szaga megszedített, kihasználtam az adott lehetőséget, és egy óriási összeget sikkasztottam. Tíz évre ítélték, amit le is ültem. De a pénz nagy része a rejtkehelyen megmaradt. Nyugdíjam nincs, de annyi pénzem maradt, hogy nyugdíjra nem is tartok igényt. Amíg élek, az a pénz nekem bőségesen elég. Még arra is van pénzem, hogy négy embert, az itt jelenlévők közül kettőt, a lelencet és a cselédet, és még két, hozzájuk hasonló nélkülözőt ellássak koszttal, ezzel próbálok vezekelni. Istennel közben sikerült kibékülnöm, a lelkem rendben van. Kisebb lakásba költöztem, hogy szegénynek tartsanak, ha abban a hatszobás villában éltem volna tovább, feltűnt volna. Nem reszkírozok semmit sem. Azt a néhány évet, amit még élni fogok, szeretném szabadon eltölteni.

– Jól van – mondta a pszichológusnő –, egyiküknek sem volt könnyű az élete, s látom, most is szenvednek mindannyian. Radikális megoldásra lesz szükség, bízzanak bennem, erről majd gondoskodom. Egyelőre pihenniük kell egy-két órát, vegyék be ezeket az altatókat, s amikor felébrednek, elmondom, hogy mit kell tegyenek. Rendben lesz minden.

A négy halottat vagy tíz nap múlva találták meg, véletlenül. Hogy egyik halottnak sem volt hozzátartozója, a polgármesteri hivatal volt kénytelen fizetni a temetési költségeket. Az úgynevezett pszichológusnőt évekig keresték, de nem akadtak a nyomára. Egy idő után a rendőrség lezárta a nyomozást.

Többarcú nyomor

A koldusok lemeztelenített testtel álltak az ortodox templom bejárata előtt, és egyházi énekeket próbáltak énekelni, kevés sikerrel, ugyanis hitetlenek voltak mindahányan, de szerencséjükre igen nagy segítségükre volt előénekesük, aki valamikor az opera kórusának a tagja volt, de menet közben eladósodott, nem tudta kifizetni a bérbe kapott lakás költségeit, egy-két évig tolerálta ugyan a helyzetet a polgármesteri hivatal, a gáz-, villany- és vízművek egyaránt, aztán egyszer csak az utcán találta magát, nem voltak rokonai, az éneklésen kívül semmihez sem értett, nem volt kitől segítséget kérnie. Viszont a koldusok között ő volt az egyedüli értelmiségi, így hát ő volt a rongyosok szószólója.

Amikor vasárnap délben kijöttek a hívek a templomból, nem állították meg őket, megvárták a papokat, amíg megjelennek, aztán körbevettek egy fehér szakállú, rangidősnek látszó papot, és nem engedték, hogy a templom előtti teret elhagyja.

– Mit akarnak? – kérdezte a pap kissé ijedten.

– Étetl – mondta a szóvivő –, lakást, megértést, szeretetet. És munkát is szívesen vállalnánk, ha az egyház segítene nekünk.

– Meztelenül?

– Rongyainkat már nem tudjuk viselni, mocskosak és bűdösek, nincs hol kimossuk őket, és ezek a ruháknak nevezett rongyok már alig-alig takarják el a testünket.

– Nézzék – mondta a pap –, kérelmeik közül a megértést vállalom. Szeretetre csak akkor számíthatnak, ha vasárnaponként eljárnak a templomba, amikor úrvacsorát osztanak, mindannyian ott állnak a sorban, és nap mint nap imádkoznak.

– Elfelejtettük az imákat – mondta a szószóló –, már csak káromkodni tudunk, rimánkodni és fenyegetni. Állatokká silányodtunk. Tanítson meg imádkozni, s mi akkor jövünk a templomba, amikor akarja.

– Nekem nő is kellene – mondta egy ragyás arcú.

– Hát, ilyesmivel az egyház végképp nem foglalkozik. Szégyellje magát! – mondta a pap. – Magának ez a fő gondja? S ezért jött meztelenül a templom elé? Rongyaikkal együtt a szégyenérzetüket is kidobták a szemébe?

– Felejtse el – mondta a szószóló –, ez a pasi agyilag egy kicsit lökött, a többség a mi köreinkben is megveti az ilyet.

– Hát, akkor mi legyen? – kérdezte a pap.

– Amire kértem, azt tegye meg. Tanítson meg imádkozni, adjon ruhákat, lábbelit, kenyeret, később majd valami lakást is, ha lehet. Mi meg itt leszünk minden vasárnap a maga templomában, imádkozni fogunk és úrvacsorát veszünk, amikor erre sor kerül.

– Rendben van – mondta a pap –, hányan vannak?
– Talán húszan, atyám, igen, annyian.
– Jöjjenek el holnap délben a lakásomra, ott lakom, abban a házban, ahol egyházunk központja is van, keressenek meg, írok néhány sort ide, mutassák meg a kapusnak, meglátom, hogy addig mit tehetek.

Még aznap délután összegyűltek a koldusok a templom előtti téren. Valahonnan szereztek seprűket, rongyokat, vizet. És nekifogtak kitakarítani a templom előtti teret. Felmosták a templom bejáratához vezető lépcsőket, az emberek megálltak és csodálkozva nézték a rongyokba tekert koldusokat, ilyesmit emberemlékezet óta senki sem látott. Az egyház központi épületéből is kijöttek sokan, onnan bámulták a hihetetlennek tűnő eseményt, az elképzelhetetlen csodát.

Másnap délben 12 órakor a kapus elvezette a rongyos társaságot a főpap lakásához. Az öreg pap személyesen fogadta az érkezőket, leültette őket a lakásához tartozó imateremben.

– A ruhák s a cipők a konyhában vannak előkészítve, majd válasszanak maguknak, amit akarnak. De előbb szeretném, hogy a Miatyánknak legalább egy részét megtanulnánk, mielőtt a ruhaválogatásra sor kerül.

– Persze – mondta a szóvivő –, én valamikor tudtam a Miatyánkot, de menet közben az agyamból elpárolgott a szövegnek egy része. A többiek, azt hiszem, sosem imádkoztak, de kezeskedem érte, hogy megtanulják szívesen. És elnézést, atyám, látom ezt a hatalmas könyvtárat, olyan rég nem olvastam semmit, nem volna olyan kedves kölcsönadni nekem néhány könyvet, ahogy elolvastam őket, visszahozom, természetesen.

– Nagyon szívesen – mondta a pap –, válasszon magának, ahányat akar.

A volt kórista kiválasztott öt könyvet, s amikor később elmentek, magával vitte a szerzeményt.

És megkezdődött a tanítás. A Miatyánk első sorait többször hangosan elisméltette velük, kórusban mondták fegyelmezetten, aztán a pap megkérte őket, hogy a kiosztott papírdarabokra írják le a megtanult szöveget, mindegyikük elvégezte valamikor a négy elemi, a betűkre még emlékeztek.

– És most válasszuk ki a ruhákat – mondta a pap –, jöjjenek velem. – Magát pedig arra kérem – fordult a volt kóristához –, hogy javítsa ki a leírt szövegeket, biztosan lesz benne hiba bőven.

Kivonultak a konyhába, ahol több kupacban elő voltak készítve a használt ruhák, de egyik sem volt szakadt, még foltozott sem, tiszták voltak, sőt illatosak. A lábbelik a fal mellett álltak felsorakozva, tisztára pucolva. És megkezdődött a válogatás. Mindenkinek jutott megfelelő méret, ruha is, cipő is, csak a ragyás képű nem keresgélt magának való öltözéket, nézte a papot.

– Szeretnék négy szemközt beszélni magával – mondta a papnak –, átmehetnék a szobába?

– Persze – mondta a pap –, semmi akadály.

A ragyás képű intett néhány társának, s a pappal együtt átmentek a hálósobába.

– Na, édesem – mondta a ragyás –, ne izguljon, rendben lesz minden. – Intett a társainak, azok lefoglalták a papot, leráncigálták róla a ruházatot, az ágy végéhez

állították, majd hasrafektették a lepedőre. – Nézz oda, milyen gatyóresze van, életemben nem láttam ilyet – csodálkozott a ragyás, és letépte a papról az alsóneműt.

A papnak eszébe sem jutott, hogy segítségért lehetne kiáltani, imádkozott, először csak magában, aztán hangosan is. Négyen erőszakolták meg egymás után. Aztán otthagyták a hálósobában, s kimentek a konyhába. Öten papi öltözékben ültek a konyhaasztal körül, a többiek a földön kuporogva várták a volt kóristát, hogy jelt adjon az indulásra. A ragyás és társai is kiválogatták a nekik való öltözéket, maradt még elég bőven. Nagyon elégedettek voltak mindannyian, különösen, hogy volt idejük teljesen kiüresíteni a lakást, csak a bútorok maradtak a helyükön, a rengeteg könyv és a zongora melletti asztalkán tartott kották, ez utóbbiakra senki sem tartott igényt. Az összeszedett tárgyak ott voltak mindegyikük keze ügyében, bőröndökbe, dobozokba, ládába, műanyag zacskókba becsomagolva, ketten meg lepedőkbe kötötték a holmikat, szállításra előkészítve. Aztán megjelent a volt kórista is.

– A pap hol van? – érdeklődött.

– Visszavonult – válaszolt a ragyás arcú –, nem érezte jól magát. – Ez egy úriember, mindegyikünknek adott valamit –, mutatott az előkészített csomagokra.

– Semmi baj – mondta a volt kórista –, holnap majd visszajövök, hogy megköszönjem a jóságát, megmutatom neki a Miatyánkokat is, sajnos, kivétel nélkül csapnivalóak. De majd írni is megtanít benneteket, gondolom.

– Nagy örömmel jövünk bármikor – mondta a ragyás képű –, legközelebb biztosan meghív ebédre is bennünket, úgy láttam, hogy szeretne több időt is eltölteni velünk.

Egy fél évig tartott a nyomozás. A rendőrség minden bokrot átkutatott a sétaterén, kora hajnalban átfésülték a park melletti tömbházak lépcsőházait, mindenhol megfordultak, ahol a lakás nélkül élők éjszakára meghúzódtak, amíg hosszú hónapok keresgélése után végre találtak egy vackot, ahol egy pokróc alól előkerült öt könyv, az első oldalakon a pap kézjegyével, a pap könyvtárában tartott könyvek mindegyikéhez hasonlóan. A volt kórista vacska volt. Tizenkét év börtönre ítélték, erőszakos nemi közöszlész és rablás büntetéseért, a pap többször hangoztatta, hogy lehet a koldusok mindegyikét hibáztatni, de a volt kóristát semmiképpen, a könyveket ő adta neki kölcsön olvasásra, és biztosan visszahozta volna, de a bíróság nem vette figyelembe a pap által vallottakat, a bűnjelek – a volt kórista vackán talált könyvek – perdöntőknek bizonyultak. A vádlottat hiába faggatták, nem adta ki a társait, viszont megköszönte a büntetést, és Istennek is halát adott, hogy hosszú időre lakást kapott, és a napi háromszori étkezés is megoldódott végre. És feltételezhetően nem fog megfagyni télen, s kánikulában sem fog felfőni az agyveleje. Énekelve vonult be a börtönbe.

Bogdán László

Vaszilij Bogdanov: Legendárium

1. A megmaradt fénykép

*Anyám és apám karonfogva
sétálgatnak a Peterhofban,
fák között, szűrt alkonyi fényben.
Anyám bokája ki-kivillan,
bíborló szoknya alól,
bokrok között bujdokolva
mi is ott vagyunk valahol.
Az idő örvénye sodor.
Andrej matrózblúzának pántja
szakad, elszabadul, lebeg,
maszatosan futok utána,
rövidnadrágos kigyerek.
Bámuljuk a hosszú ruhákban
páváskodó szép hölgyeket.
Vándorfényképész masinája,
pillanatokra foglyul ejt.
Nézzük hogy repül a madárka,
múltból jövőbe, a mába.
Ott ragadunk a lemezen.
Mondhatsz akármit, elhiszem
Nézem a fotót, az eredményt,
Peterhofba visszarepít.
Fakul, sárgul, töredezik.
De azért valamit üzen
Andrej, mintha mozogna ajka,
mama emeli napernyőjét,
ránk néz a fák közül apám.
Csak állok dermedt, mozdulatlan,
hetven év múlva is szokatlan,
nyolcvanéves, roskadt aggastyán,
tízévesen látom magam.
Kilencszázöt, Schmidt hadnagy éve,*

Bemérhetem életünk végre.
Még annyi minden van előttünk,
esetleg mégis kivándorlunk,
ahogyan tervezte anyám.
„Farmon szeretne élni – mesélte –,
nagytavak partján, indián
mítoszok kellős közepében.”
Unta a pétervári édent.
El is mentek terepszemlére,
három hónap Amerikában.
Nem is kíváncsok voltak vissza.
„Fiacskáim ott másik világ van!” –
repedezik a mosolya.
Fakul a kép, de átsugárzik,
így is a mába, szíven üt
és kísér immár a halálig.
Körülvesz, bűvöl mindenütt.

*A fényképeket, amelyek e furcsa, nagyapám esetében szokatlanul érzelmes vers indítékai lehetnek, mintegy előhívták az elmosódó emlékekül, Léna nagy-mama megőrizte, és halála előtt kirakosgatva a megmaradt családi fotográfiákat, mint egy örökre félbemaradt leprellót, meg is mutatta nekem, és elmondta azt is, hogy nagyapám szülei tényleg „kacérkodtak” a kivándorlás gondolatával, de valami miatt kivártak, noha már árulták a birtokot is, igyekeztek minden ingatlanukat pénzzé tenni, jött a háború, amely teljességgel megváltoztatta életüket és más irányt vettek a dolgok. – Tatjana Bogdanova

2. A kerti szék

I.

A kerti szék most a lugasban,
alkonyi fényben ellebeg,
rajta ül anyám hátradőlve,
hunyt arca lustán megremeg.

Hirtelen támad fel a szél,
az öböl felől, sirályokat
sodor magával, kápráztató
hófehér látomásokat.

Egyszerre elsötétedik
az ég, korom feketedik.
Lombok közt nevet Ariel

*„Visszaértetek? – nevetgél
anyám felülve. – Most a szél,
tomboló vihar viszen el.”*

II.

*„Ne ijedjél meg kisfiam –
ölel magához és nevet. –
Mamának rátok gondja van,
Viharoknak nem engedek.*

*át sem sirályt, sem gyermeket,
huss orkán, ahonnan jöttél,
fogd vissza most a szeleket
tengeren, huss, tovatűnjél!”*

*Néhány esőcseppet kavar
arcunkba, tűnik a vihar
„Építettetek homokvárat?”*

*Ne féljete. Meséljete.
Tyúkistent is kerestete?
Szerencsét hozhat a családnak.”*

*A két szonett, akár az őket követő, a családi legendáriumba kalauzoló *A homokember*, talán a megmaradt fotográfiák és a feltóduló emlékek hatására, megpróbálja felidézni dédanyám alakját. Nagyapám élete utolsó évtizedében sokszor próbálta megrajzolni imádott édesanyja felejthetetlen alakját. Mintegy visszamenekült örökre elsüllyedt gyermekkorába, a családi legendárium aranykorába, amikor még minden megvolt. – Tatjana Bogdanova

3. A homokember

*Andrej áll az egyik felén,
a másik felén állok én,
hajában aranylik a fény.
Titokban végbement csoda,
röpíthetne vissza oda,
nem futnék többé sehova.
A kilencszázötös évben,
rendezkedhetnék be szépen,*

Hisz akkor még minden megvolt.
Részeire még nem bomlott
a világ, szeszekből koholt
mámor sem vitt tévutakra,
nem fogadtam hatra-vakra,
sorsjegyszámokra, lovakra
hullámoktól visszavettem,
váram, újat építettem.

Hol volt, hol nem volt az ég,
mama kezdte a mesét,
szoríthattam a kezét.
Megnyíltak a csatornái,
áztak homok háрпиái,
megélnkültek hársfái.
Álmomban a homokember,
úgy morajlott, mint a tenger,

Pergett, zizegett a homok,
láttam, amint izeg-mozog,
duruzsol, sóhajt, mocorog.
De nem féltem, tudtam álom,
némán feküdtem az ágyon,
felmagaslott nagyraavágyón.
Anyám egy veder vizet,
zúdított rá, s nevetett,

ahogy az ajtó alatt,
hibbantán elporzanak
homokszemcsék, homokember,
hetven év velük szalad.
Ágyamban fekszem, megint,
homokból formázva kint,
felmagaslik, s búcsút int,
eltűnik a homokember,
maradok félelmeimmel,

s nincs itt mama, hogy segítsen.
Unalmas és sivár minden.
Nem sikerült visszamennem.

*Ami viszont a szonettekben még megvan, a Hoffmann-allúziókat keltő *A homokember*ben már mindörökre elvész, s a költő döbbenet, érzelmességét nem is leplezve jön rá, hogy nem sikerül „visszamenni”, s ha anyja nincs, senki sincsen, aki segíthetne... A homokember különben nagyapám egyik kedves, évente

többször újraolvasott elbeszélése volt, egyébként is, ahogy nekem is elmesélte washingtoni látogatásuk alatt, Andrejrel együtt, egyszerűen imádták Hoffmann borzongató, sejtelmes történeteit. – Tatjana Bogdanova

4. A tó

*Felcsendül megint, soha meg nem unja,
szélben morajló basszus baritonja,
Nincs megállás. Nézem a tavat.
A Ladogából, ami megmaradt.*

*Nincs apelláta. Porlanak havak,
ami a régi havakból maradt,
egymásra kopírozódnak tavak,
havak, halak és lángoló nyarak.*

*És Andrejt látom az áramlatokban,
hatvan éve halott fivéremet,
kutyaúszásban közeledik, itt van,
gyerekek vagyunk megint, gyerekek.*

*Él még a tó. A versben örök nyár van.
Megközelítem kutyaúszásban.*

*A szonett, mintegy folytatva a családi legendárium darabjait, felejthetetlen fivéréit idézi fel, kiábrándultan, a veszteségeket mintegy tudatosítva... Andrej szintén sokat szerepel nagyapám verseiben, a párizsi éveitől kezdődően, amikor hetekkel a tragédia után értesülhetett arról, hogy istenített bátyja hősi halált halt a galíciai fronton, a sors kifogyhatatlan szeszélyeként, nagyjából édesapjukkal egy időben. Egykori úzásait idézi fel, tudatosítva, hogy a helyszínek – így szeretett Ladoga-tavuk is, másutt a kastély, a kert, a kert végén folydogáló patak, a nyírfák, a muzsikok tavaszt hírelő, égő szalmabábui – elválaszthatatlan immár kettőjük mindörökre összefonódó emlékeitől és halott testvére alakjától. – Tatjana Bogdanova

Az árnyak költője

elfuserált ars poetica

1

*Az árnyak költője vagyok,
a tükrök mélyén bújnak el.
Idézetem a holtakat.
Dacosak. Egyik sem felel.
Az árnyak honában, ahol
vár Zoscsenko és Tinyanov,
kocsma sarkában, valahol,
lesz a te helyed Bogdanov.
Hisz árnyá válnak mindenek.
Eltékozoltad életed.
Nemsoká árny leszel te is.
Liheg, lüktet, dacol a város,
kusza díszlet az elmúláshoz,
fojtogatja a nemezis.*

2

*Az árnyak költője vagyok,
ők szűrik le teámat,
ők stuccolják szakállamat,
ők vetik meg az ágyat.
Ők takarnak be gondosan,
valahogy meg ne fázzak.
Soha nem tudom biztosan,
várnak-e vagy nem várnak?
És azt se, lesz-e ébredés?
Hogy sok-e? Vagy mégis kevés?
Egy homályos sarokban,
cidrizve várom árnyaim,
nem segít ritmus, kósza rím,
hisz már minden együtt van.*

*Az ikerszonett is a hetvenes évek közepén, szinte végzetes betegsége előtt íródott, s kétségtelenül nagyapám önironikus ars poeticájának is felfogható, mintegy évődik kísértő árnyaival, ugyanakkor leszámol mindennel, hisz tudja, hogy útja az alkonyatban bármikor véget érhet. 1977 őszén bekövetkező szívrohama után azonban még hat évet élt, ellátogatott Amerikába is, s példátlan önfegyelemmel kiteljesítette költészetét. – Tatjana Bogdanova

Prosperóhoz – Szent Iván éjjelén

*Az árnyak költője vagyok,
kössünk egy kompromisszumot.
Vezényeld varázslataid.
Nem szólok közbe. Hallgatok.*

*Varázsoldj új világokat.
Bocsásd el orkánjaidat.
Engedd szabadon árnyaid.
Bonyolítsd a dolgokat.*

*Megátalkodottak úgy is,
bonyolódnak maguktól is.
A légben nevet Ariel,
„két golyód van – egyik hamis!”*

*Kezedben a varázspálca.
Fákba voltak ők bezárva,
özönölnek kósza árnyak,
szabadulásukra várva.*

*Mit kezdenek önmagukkal,
törékeny szabadságukkal?
Úrbe forognak, beszélnek,
egyik szid, másik vigasztal.*

*Barátaim voltak egykor,
Elnyelte őket a rossz kor.
Kimondhatom, amit ők nem?
Elenyésznek virradatkor?*

*Prospero, vallj, hol laknak ők,
az örök szembeszegülők?
Meglelik úrben bolyongva,
egymást az igaz szeretők?*

*Vagy végképp minden úgy marad?
Ajándékba halálukat
kapják és máshoz nincs közük.
Az időből kihullanak.*

*Szent Iván örök éjjelén,
Néva tükrén táncol a fény*

*Elvész a Ladoga-tavon,
felszikrázva. Van még remény?*

*Az árnyak költője vagyok,
hallgathatom az árnyakat.
Hamarosan kereshetem
közöttük majd árnyékomat.*

*Árnyá válok nemsokára,
Prospero varázsszavára,
fénycsóvaként ellobbanok
vissza se nézek a fákra.*

A légben Ariel röhög.

*A vers, mintegy a szonetteket folytatva, kezdi el azokat a végtelen töprengéseket, amelyek át- meg átszövik nagyapám öregkori verseit, végeérhetetlenül variálva egymást, s próbálják vizionálni a halál utáni létet. Nagyapám felfogása szerint a halál csak a test végét jelenti, a lélek, fénysugár alakjában röppenve tova, tovább él... – Tatjana Bogdanova

A büntudat

utólagos pótlás

*Kezembe villoghat a kés,
mindig lesz, mindig annyi rés,
honnan kibújva ideér,
és megint folyni fog a vér.
Akakij, döglött pókunk.*

*Biztosan tudom, visszajön.
mióta vele álmodom?
És a bossúja szörnyű lesz,
hálójába von és megesz.
Nem segítenek az árnyak?*

*Nem segíthet már senki sem.
Nem leszek holt, se eleven.
Mindig csodákra vágytam,
s valahol elhibáztam.
Vagdoshatom a hálót.*

*Az Akakij Akakijeicsnek is nevezett pók alakja számtalan versben visszatér. Léna nagymama elmesélte, hogy a pók tényleg létezett, s egyszer nagyapám egyedül lévén a nyaralóban, talán a bor, talán örökké ajzott képzelete sugallatára – azt gondolván, hogy meg akarja támadni, látta szívét is dobogni hatalmas hálójában, ahogy ezt a következő, az *Én, az idegen* című versben le is írja! – üldözni kezdte, s mivel seprűvel nem tudta elpusztítani, mert egy falmélyedésbe menekült, leforrázta, s a bűntudat s Akakij feltételezett visszatérése és bosszúja állandóan kísértette. – Tatjana Bogdanova

Én, az idegen

*Megint úgy érzem magam, mint egy kitalált személy,
akit valaki elképzelt, megkonstruálta az életét,
gondosan, de iszonyú kihagyásokkal, résekkel,
melyeken bármikor visszajöhet Akakij Akakijeics,
hogy bosszút álljon, behálózson és megöljön.
De ha ez felesleges rémlátomás,
folytatásos hallucináció, eltúlzott bűntudat,
rögzült fixa idea, akkor is,
leforráztam egy pókot,
előzőleg seprűvel rombolva szét hálóját.
És?!
Épp azelőtt fojtott meg egy döglegyet, vérét kiszívva,
És?! –
És, és, és valamiért az volt az érzésem, hogy én
következtem volna, álmomban,
soha nem tudom elfelejteni,
folyton előjön, kívülről láttam beteg szívemet,
amint elveszetten pulzál a hálójában,
ha nem ő, akkor én! Végül is valaki felesleges volt...
Hogy kicsoda, nem is kérdés, de...
De aki kitalált, gonoszul benne hagyott a történetében!
(A pácban, igen!) S most fuldoklom a fikcióban,
a tényekben, mintha mégis a Ladoga-tóban,
gyermekkoromban, amikor túl messzire úsztunk be
Andrejjel és annyira elfáradtam, hogy tényleg
fuldokolni kezdtem (erről vajon tud, aki kitalált?)
s ha ő nem segít, akkor most bizonytal
ez a vers sem íródik meg, vége lesz, belefulladás,
nyitott szememen halak lebegnek,
folyondárok folynak körbe,
moszatok, algák, rákok, csigák
ideiglenes lakása leszek.*

Korán lett volna vége...
Mindenesetre benne vagyok a történetek sűrűjében,
minden folytatódik,
újrakezdődik,
semminek nincs vége,
sok az elvarratlan szál,
már én sem értem magam.
Úgy érzem megint Ricardo Reis kísért,
a titokzatos vendég,
mint negyvennégy nyarán Szibériában.
Megint jönnek Tahitiból a költők.
Igen, aki kitalált, magamra hagyott.
„Boldoguljon ahogy tud – vont cinikusan vállat –,
ha egy régóta döglött póktól fél, hát féljen,
személyesítse meg, nevesítse,
még hogy Akakij Akakijevice,
a Gribojedov-ház főnöke!...
Szórakozzon, ha akar!”
Igyekszem, kedveseim igyekszem,
ha már nem haltam meg akkor, nyolcvévesen,
jó lenne még élve abbahagyni,
nem gondoljátok?
Kezd veszélyessé válni ez az egész,
sűrűsödnek a dolgok,
A körülmények áldatlan hatása,
hogy egyre jobban fáj az összejáték hiánya,
hogy megint nem jön Léna,
hogy egyre jobban szúr a jobb szemem,
kirajzolva az ismeretlen női arcot,
aki után halálomig vágyakozni fogok,
s ha valamit leejtek,
elképzelhetem mi következik utána,
lehajolok és egyszerűen nem bírok felemelkedni.
Nyolcvanéves vagyok,
a csúsz, az isiász, az idegzsába, a reuma,
a becsípett idegszál,
s az ismeretlen, megjósolhatatlan veszélyek,
házkutatás, bokaficam, gutaütés, trombózis, infarktus...
Nem, nem volt rossz a számítás,
a pálya persze lejtett,
s máris gurultam lefele.
Ha mindent elfelejtek,
jobb lesz?
És ha igen kinek?
Kérdezem én, az idegen,

*s hallom amint Léna léptei
csikorognak a kavicsoson,
közeledik az ösvényen,
hatvanhárom éve közeledik!
Végre ide is érhetne már egyszer,
ha már mindenáron kell,
ha elkerülhetetlen, ha muszáj,
hát akkor együtt! Időnk kevés.
És egyre jobban idegesít ama rés,
a póklábak surrogása, baljós neszezése,
Akakij jön, közeledik, érzem,
és mi lesz ha egyszer hamarabb ideér?*

*A vers kíméletlen őszinteséggel vall nagyapám öregkorában elhatalmasodó depressziójáról és mindazokról a mániákról, képzelgésekről, vélt vagy valós rögeszmékről, amelyek sűrű, hálózatszerű depresszióján mindörökre fennakadtak és nem hagyták nyugodni. Akakijról, a mitikussá növesztett pókról már szóltunk, a másik kísértője a titokzatos idegen, Ricardo Reis, bolyongó poéta, Fernando Pessoa portugál költő egyik heteronimája, aki először szibériai verseiben bukkan fel, hogy időről időre valóságosan is megképződjön előtte... Léna nagymama emlékezett rá, hogy nagyapám többször is beszélgetett, sőt vitatkozott is vele, s ő egyszerűen nem értette a dolgot, hiszen a szobában, a kert fái között, a homályban, az alkonyi fényben lobogó teraszon, a rejtelmes tóparton nem volt senki, s nagyapa sem volt részeg(?). A gondolat, hogy az ő életét, következésképpen őt magát is kitalálta valaki, aki eljátszik vele, több versében is felmerül, a legerőteljesebben pontosan ebben a versben. – Tatjana Bogdanova

Horváth Adrienn

Müsztikósz

Eget bámul – nyitogat titkokat.
csudálkozik az almán: vér marad, ha harap.
fintorog, majd szelídebben, de ismét belémar.
Észreveszi – játszhat:
tenyerét pötytyözteti fényharmattal,
nem válik óvatossá –
hiába csillognak a szemekben körötte az utasok –,
mert figyel, az elillanó csudajelenés
üressé ne válják ereiben.
Ahogy kezének fejét mozgatja,
lásd így változik a minden:
faágak, vonatvezeték –
szemjátékkal suhanást fest az ablakra.
Majd ismét kifelé tör a bámulással:
birtokba vesz és raktároz –
mosolyával gúnyolódik a vakvágányon.
Fénybe grimaszol, zavarja a rendet,
apró pihegéssel a test-test közti csendet.
Körmön forog körbe, egyszer csak megáll,
ha megtartja a kar, mely a válladból indul tovább.
Aprókat pillant szemének pillája:
sugárral karcolva vásznat,
tejfehér játszóterét a pupillájában összefutó ereknek.
Elfáradt, most bambul –
előtte vargányát pingált, s örökké maradó pillangót.
Megérkezni és lenni az útnak csupán
indigókék-szomorú mézeskalács-lenyomata,
ezzel pötytyözik szánk szélét a morzsafogak.
De hiába, elfáradt, most inkább alszik, míg
felhőarcok vigyázzák az üvegkeretes kék neszek árnyékát.
Álmában mosolyog: nem érzi a terhet,
hogy a megváltás már ott kuporog a melleken.

Por

Lassan öregszik rá a por anyámra
látni vélem egyik lábát maga alá hajtogatva fekiüdni
mint a szabadba bocsátás előtti még félkész papírmásé figura.
a zenit felé közelít s közben felhőtlen tájbámulást álmodik.
a köztünk lévő falon át lesem tovább nem szakadó világát.
nyolchuszonzhárom – ajtainkat gondosan hajtjuk magunkra
korai érkezés, hosszú sorállás, kemény belépő a pusztai farkas matinéira.
és amíg ő ott fenn, alant a magányos szamovár töpreng a kredencen,
törött fülű poharába most nem főz teát az anyám.
Két horkantás között elhallott morzejelként ajtaja sarokpántjába akadok.
egyedül vanva-vagyok.
de tudom, hogy ilyenkor
neki is kicsit megnyugszik,
megpihen a keze,
nem facsar tovább –
kicsit könnyebb most a magnak,
nem visít ma már.
mindig van a holnapra után,
az idő mindig csak fejreáll
a mutatók aláhullnak,
hogya megszokás apácarácsán
ismét felkússzanak.
mert könnyebb így az észnek,
nem borul tovább.
a csepegtetőn száradnak a telefonba szokva mondott szavaim
felettük a hiány-os, szeret-etes porcelántartók szép sorban.
érkeztemre kiürülnek mind ebben a csokorban.
és így alkalomról-alkalomra mintha
kötelező lenne az öregedés
a szelektálás nélküli ömlesztett felejtés:
se műanyag, se üveg, pláne nem papír,
ha nem látom, akkor nincs is a felvett manír.
csak az anyám, és mindig pont úgy,
ahogy én hagyom a magáéra;
isa por, meg ez a csönd vogymuk
és közöttünk a félkereszt fellógatva.
kinek-kinek oldalán a sajátja.

La traversée

(Yann Tiersen)

csak úgy bele
mint mikor költeni szándékszik
magának az ember
egy-egy időhelyetkautát
s mindezért karmazsinvörös sóhajokon át
ballag –
a körút jobb oldaláról a balra:
hogyan megtalálja a helyét,
ahol majd elalhat.
gurul a villamossal az emberek szaga,
minden mállik és széjjelszakad.
célként utánad is ott rohan
szavak pasztillájából rakni össze
időtördelő őmagad,
kit okkal ragasztasz a tér keretébe
számokkal és persze betűkkel –
míg a boldogságosság
valahová odaszomorulva fityeg
egyiktek vagy másiktok közt mezítelen.
zavar.zaj.zőrej.
röhög fenn egy öreg.
s táncolnak, peregnek
kezednek olvasóján
a rátapadó szemek.
így folyik el szépen
a maga bíborcsönd-örömeiben
a mindahány volt idők
lábai között a nőknek.
és mint mikor régóta keresel
egy szót a hangban, vagy a bármit,
s füledhez tartják a hangjegyajjak:
acsargó, ácsingózó méhéből
sikíttatja föl filemile-gyermekeit, a hangokat:
szenvédélyesen, kétségbeesetten –
így kell hát?
ha már lehet, akkor egy apassionato-t!
pincér, kérem.
önkéntelen bukik ki arcomra
kamaszmaradék, a grimasz.
játszik egy művésznő, talán a Réka,
tompít és finomít,

*míg a felezősávon a priori egyensúlyozom
pont amin túl már nem harsog a szakadozás,
nem jut be a hozzámig,
mert ott az a sok kérdőjel,
elállják az utat,
s kihúzták már mind
a sorból saját számaikat.
s ahogy neszezek, szöszölök, bíbelődöm
elnyíló rózsaszobám csipkedésével,
ideges rezonanciába vágja mind magát:
kinyithatom a nyugtatömböt,
s elkezdhetem írni a nemalvás számláját.
egy pillanat még a remény
(re-hehe-mÉNyé):
végigsimít rajtam az a könnyű esti szél
amely talán kimondja, hogy szeret,
s a kukásokkal reggel elviszi
mind a maradék ideálmaim.*

tente

*Korán lesz a kelés
aludjál hát drága
éjfél is elmúlt
ez így már nem járja
megvolt már azég, aház, arét,
ne féljél most kicsi
szípen szakaaj szít.
Ne féljél, reggel segíték –
hajszálidegekből varrni össze
dermedtté mosolygott
piciny arcodat –, de most
légy jó gyermek s
merd álmodni álmodat.
Nézd e képet, ne félj tőle
veled lesznek mindörökre
két jó öreg fél-fél szeme
eggyé teszi kislelkedet,
hogy merd álmodni álmodat.
Ne féljél – mert reggel JóazIsten:
cérnát fűz a túbé
a kóbor szálakat nyállal köti össze*

*ha pelenkával ölti
a tartása is meglesz –
hálámat zsebje jómélyére rejtem
ha mégis aggódnál – denemkell –
a rutin az ő vállán pihen meg:
minden napnak reggelén
ezt csinálja ő is
a mosdónak kagylójára dőlve
tükör előtt, precízen.
Hát ne félj te kis beste,
az ő ujja gyűszűben elér bárkihez,
s így álmodni, együtt,
már mindünknek van mersze.*

Álhaiku

queneau, raymond fogadd sok szeretettel

*csattogott rajtunk
jézus krisztusnak szeme –
akár a korbács
(tanka)
hátunkkal csapkodjuk őt,
az istennek szent szemét
(ríposzt)
az embernek szánt szem'-fényt*

„A művészet nem más, mint nyomhagyás” – Schrammel Imrével beszélget Ménesi Gábor –

– Schrammel Imre több mint fél évszázados pályáján rendhagyó utat járt be. Időről időre váltott, újabb és újabb megoldásokkal kísérletezett. Nem trendeket követett, nem bizonyos elvárásoknak akart megfelelni, mindvégig az agyag létezés módja, törvényei szabták meg a lehetséges irányokat. Hogyan készült fel a művészi pályára? Milyen volt az a családi milió, amelyben felnevelkedett?

– Előrebocsátom, hogy pályám az első években tele volt buktatókkal, és csak lassan jutottam el addig a pontig, ahonnan konzekvensen az agyag, pontosabban a föld tanulmányozása vezetett tovább. Ami a családi múltat illeti, eléggé zaklatott gyerekkorom volt. Szombathelyen születtem, de két éves koromban a szüleim elváltak, és anyámmal a nagymamámhoz költöztünk Nagykanizsára. Attól kezdve apámmal való kapcsolatom formális lett, később már semmilyen. Másrészt gyerekkoromat döntően meghatározta a háború. A fejünk felett húztak el az amerikai és angol bombázók, melyek időnként ott felejtettek egy-két bombát. A közelben működött a légelhárítás egyik központja, és később már örült légi csaták zajlottak, amiket mi, gyerekek nagyon bátran nem az óvóhelyen vészeltünk át, hanem kerestünk magunknak búvóhelyet, ahonnan mindent láthattunk. Búvóhelyre azért volt szükségünk, mert a légelhárító lövedékek a levegőben robbantak szét 4-5 cm hosszúságú repeszekre, s ha azok eltaláltak valakit, halálos sérülést okozhattak.

Furcsa módon számunkra a háború összekapcsolódott a játékkal. Sokat olvastunk a bombázókról, illetve vadászkeszérőkről, és – mivel abban az időben játékot egyáltalán nem lehetett kapni – mi magunk eszkábáltunk tűzifából repülőgépeket, és légi harcot játszottunk. A valódi lelőtt és földre zuhant gépeket megkerestük, szétszedtük, belsejükben rengeteg drótot és egyéb alkatrészt találtunk, azokból mindenfélét lehetett csinálni. Az üzemanyagtartály fekete nyersgumi burkolatából például labdát készítettünk. A háború vége felé, amikor a harcok a közvetlen közelben folytak, kilőtt tankok hevertek a mezőn, az utca végén meg különböző helyeken, mi azokat is átkutattuk, és felhasználtuk, amit lehetett. A történések arra is rádöbentettek bennünket, hogy az élet nagyon rövid, bárki bármelyik pillanatban meghalhat. Más volt a halálhoz való viszonyunk, mint a mai gyerekéké. Egyszer történt valami, ami különösen megijesztett. Az utcánk végén, a vasútállomás fűtőháza mögött egy gazos, bokros, eléggé elhanyagolt terület húzódott, ahol egy öregember lakott egy általa összeeszkábált kalyibában. Jól ismertük, mert gyakran jártunk arra, a vasút környékén fociztunk. Egy novemberi napon észrevettük, hogy egy repülő szokatlanul alacsonyan jött, valószínűleg megsérült, és a bombákat ledobta a töltés mögé. Azonnal kimentünk, hogy megnézzük, mi történt, és nagyon megrémültünk, mert az öregember kabátja fennakadt egy levél nélküli diófán, benne volt a keze, és himbálózott a szélben. A mai napig élesen megmaradt bennem ez a jelenet, amely megmutatta, hogy a bomba milyen mérhetetlen pusztításra képes.

Nagykanizsa volt az egyik utolsó város, amit az oroszok el tudtak foglalni, a németek ugyanis sokáig erősen védték, mert a zalai olajmezők biztosították az utolsó tartalékot számukra. Az oroszok déli irányból nem tudták áttörni a védelmi vonalat, éppen ezért a Balatont megkerülve észak felől törtek be, és a németek egyetlen éjszaka alatt, lényegében lövés nélkül feladták a várost. A „felszabadítást” ott éltük át, és végignéztük, hogyan rabolnak ki az oroszok minden házat. Nekünk is el kellett menekülni egy szál ruhában, rokonoknál húztuk meg magunkat. Sokáig nem tudtunk visszamenni, nem maradt semmink. Nem volt ennivalónk, anyám zászlóból varrt magának ruhát. Elmentem a szomszéd faluba, szintén rokonokhoz, ahol az aratásban segédkeztem. Mivel férfi nem volt otthon, a ház asszonya vitte a kaszát, én pedig a kötelet készítettem, amivel összekötötték a kévét. Fizetségként egy zsák búzát kaptam, nagyanyám mozsárban megtörte, és ebből a durva őrleményből sütőben kenyeret sütött. Ma is emlékszem az ízére, sótlan volt, mert sót sem tudtunk beszerezni. Valamivel később megkezdődött az iskola. A piarista gimnáziumba jártam, ahol az oroszok főhadiszállásukat rendezték be, így csak néhány tanteremben folyt az oktatás.

– *A barkácsolás, a játékkészítés, amit említett, azért is fontos lehetett, mert megmutatta az önben rejlő alkotási vágyat. A gimnáziumban is voltak hasonló élményei?*

– Igen. Szereztem egy könyvet, amelyben Herman Ottó írásai szerepeltek, és rajzolt madárképek illusztrálták. Mivel a madarak mindig érdekelték, ez a kiadvány komoly hatást tett rám. Kezembe került továbbá egy indián barkácsolókönyv, melyben egyebek mellett azt is leírták, hogyan készül a tolldísz. Ebből valahogy kikövetkeztettem, hogyan kell madarat kitömní. Először megnyúztam, a bőrét timsóval kikészítettem, a tömőanyag segítségével megformáztam a testét, drótot húztam bele, azzal kifeszítettem, majd összevarrtam. A háború alatt az iskola gazdag természettudományi szertára megsemmisült, és a természetrajztanár – mivel tudomást szerzett érdeklődésemről – megkért, hogy próbáljak a szertár számára néhány madarat kitömní. Kaptam nagyobb madarakat is, köztük fácánt, varjút, szürke gémet, valamilyen ragadozót. Soha többé nem láttam a preparátumokat, valószínűleg tönkrementek, mert nem tudtam beszerezni azokat a mérgeket, amelyek védelmet nyújtottak volna a moly ellen. Amennyire emlékszem, elég pontosan megragadtam a madarak jellegzetes mozgását, viselkedését, karakterét, ami később a mintázásban nagyon sokat segített.

– *Úgy tudom, hamarosan Sopronkőhidára került. Mi volt ennek a története?*

– A viszonyok olyanok lettek Nagykanizsán, hogy nagyanyám elment Sopronkőhidára, anyám Budapestre költözött, én pedig ott maradtam egyedül a tanév végéig, és gondoskodnom kellett magamról. Az iskolát eközben államosították, mindenholnan jöttek tanárok, akik a piaristákhoz képest rendkívül alacsony színvonalat képviseltek. Bár nem voltam rossz tanuló, de amikor egyedül voltam, csavarogni kezdtem, az új tanárokat nem tiszteltem, és a bizonyítványom elég gyenge lett. A nyári szünetben nagyanyámhoz költöztem, és úgy volt, hogy Sopronban fogok iskolába járni. Nagyanyám háza közvetlenül a határ mellett helyezkedett el, akkor húzták fel a vasfüggönyt. Az öregek arról meséltek, hogy annak idején Bécsbe jártak vásárolni vagy az operába, ehhez képest bezártságot tapasztaltam, és láthattam, hogy a túloldalon ugyanolyan emberek laktak, mint mi, mégis egészen más világban éltek. Emellett az is meghatározó élményt jelentett, hogy Sopron Nagykanizsához képest igazi város volt. Nagykanizsa mezővárosból nőtte ki magát, de nem volt igazán városias, mert ha az ember bármilyen irányba elindult, a mezőn találta magát.

– *Mi vezette a fővárosba?*

– Meg akartam keresni apámat, aki családi beszélgetések alkalmával időnként szóba került, és mindig azt mondták, hogy meghalt a háborúban. Egy alkalommal, ahogy az ablak alatt elhaladtam, meghallottam nagyanyám beszélgetését valakivel, és olyan érzésem támadt, mintha apámról lenne szó, aki mégsem halt meg. Kérdézősködni kezdtem, de választ ezúttal sem kaptam, mégsem hagyott nyugodni a gondolat, ezért elhatároztam, hogy megkeresem. Tizenhárom éves voltam ekkor. Felszöktem Pestre, ahol mindenki a hozzátartozóját kereste, így nem volt szokatlan, hogy megjelentem a rendőrségen. Kitöltöttem egy formanyomtatványt, leírtam, hogy kit keresek és miért. Pár nap múlva kaptam meg a választ, és meglepődve láttam, hogy apámat nem Schrammelnek hívják, hanem Vasvári Lászlónak, ugyanis ő és a bátyja magyarosította a nevét. Amikor találkoztam apámmal (egyáltalán nem volt felemelő találkozás), megtudtam, hogy azért változtatnak nevet, mert attól tartottak, hogy az oroszok elviszik a német nevéket. Ezt tudomásul vettem, mai eszemmel meg is értem, de akkor gyerekként rossz néven vettem és gyáva-ságnak tartottam. Apámhoz nem költözhettem, így Újpestre kerültem, a nagybátyámhoz, aki az ottani zeneiskola igazgatója volt. Nála lakhattam, de semmi mást nem kaptam, mint egy ágyat egy fűtetlen hallban. Újpestről jártam be a belvárosi Ady Endre Gimnáziumba, ahol nehéz sorsom volt, mert nagyon erős zalai tájszólásban beszéltem, ott pedig jellemzően affektáló belvárosi gyerekek tanultak, és állandóan kinevettek. Ha felelnem kellett, akkor még a tanárok is röhögtek a kiejtésem miatt. Ettől teljesen összetörtem, és talán megbuktam volna minden tantárgyból, ha ott maradok, de nagybátyám felvetette, hogy miért nem járok iskolába Újpesten, hiszen ott is van egy kitűnő gimnázium. Így kerültem a Könyves Kálmán Gimnáziumba, ahol senki nem akadt fenn azon, hogy vidéki tájszólásom van. Ott érettségiztem 1952-ben, s azóta fiam, menyem és unokám is ott végzett.

– *Mi ösztönözte arra, hogy érettségi után a Magyar Iparművészeti Főiskolán folytassa tanulmányait?*

– Teljesen véletlenül kerültem oda. A gimnáziumban a hetedikesek minden évben rendeztek egy színelőadást és táncmulatságot a végzősök tiszteletére. A Könyvesbe csak fiúk jártak, a lányiskola velünk szemben volt, a Kanizsay Dorottya Leánygimnázium. Az említett események alkalmával a lányok és a fiúk összejöhettek táncolni. Egyik osztálytársam, aki eminens tanuló volt, azt találta ki, hogy adjuk elő a Peer Gyntöt. A tanárok próbáltak bennünket lebeszélni erről a rendkívül nehéz, filozofikus darabról, de mi komolyan vettük a feladatot, és elolvastunk mindent a mű háttéréről. Miután én voltam a legjobb rajzoló az osztályban, nekem kellett megtervezni a díszleteket. A Peer Gyntből végül nem lett semmi, mondanom sem kell, ellenben az említett osztálytársam elhatározta, hogy színházrendező lesz, és jelentkezett a Színművészeti Főiskolára. Engem a díszlettervezés kezdett érdekelni, és megkerestem, hol lehet ezt tanulni. Így találtam rá az Iparművészeti Főiskolára, amiről addig nem hallottam. Beadtam a jelentkezési lapot, és érettségi után megkaptam a behívót, hogy mehetek felvételizni. El kell mondanom, hogy korábban nem tanultam rajzolni, csak magamnak rajzolgattam mindenfélét. A felvételin csupa művészeti gimnáziumból érkező gyerek jelent meg. Letettek elénk egy gipszfejet, azt kellett lerajzolni. Nekem csak úgy jutott hely, hogy az ablak a modell mögött volt, és szemből próbáltam lerajzolni. Ma már tudom, hogy ez a fény-árnyék viszonyok miatt szinte lehetetlen, pláne ceruzával. A művészeti gimnazisták szénnel meg pittkrétával dolgoztak, én ezeket az eszközöket se ismertem. Megpróbáltam ceruzával a tőlem telhető módon lerajzolni, majd felhívtak bennünket egy beszélgetésre. Ott ültek a színpad-díszlettervező szak tanárai, és megkérdezték, miért akarok díszlettervező lenni. Aztán közölték, hogy nem vagyok tehetséges, felejtsen el ezt a szakmát, de azért, ha már itt vagyok, menjek vissza rajzolni. Nagyon

csalódott voltam, de visszamentem. Jött egy rövid köpenyes, tanárnak kinéző ember, aki megnézte a rajzokat, és az én munkám mögött is megállt. Megkopogtatta a vállamat, és azt mondta: „Mester, vegye a cókómókját, és jöjjön utánam!”

– *Ez volt az első találkozása későbbi mesterével, Borsos Miklóssal? Mert ugye róla van szó?*

– Igen. Átvitt egy másik terembe, leültetett, ott is egy fejet kellett rajzolnom. Azt megrajzoltam, és megint behívtak egy felvételi beszélgetésre, ahol el kellett mesélnem, hogy gyerekkoromban mi mindent csináltam. Mondtam azt is, hogy repülőgépeket barkácsoltam. A bizottság elnöke Dózsa-Farkas András volt, akinek kezdeményezésére jött létre a főiskolán az ipari formatervezés szak. Megkérdezte tőlem, akarok-e ötvös lenni. Nem tudtam semmit az ötvösségről, de azt sejtettem, hogy háromévi katonaságnál csak jobb lehet. Így felvettek az ötvös szakra. Együtt tanultunk a keramikusokkal és porcelánosokkal, és udvaroltam egy keramikus osztálytársnőmnek. A mellettünk lévő teremben dolgoztak, agyagból gyúrtak mindenfélét, én pedig gyakran mentem át hozzájuk. Éppen akkor írtak ki egy országos kerámiapályázatot. Mivel a madarakat jól ismertem, elég könnyen megformáltam agyagból különféle madárfigurákat. A pályázatra beküldtem egy ott meggyúrt kakast, amivel első díjat nyertem. Ezen felbuzdulva jelentkeztem, hogy szeretnék átkerülni a kerámia szakra, már csak a lány miatt is, de a fémmel egyébként sem voltam kibékülve.

– *Miért? Magától az anyagtól idegenkedett?*

– Nagyon egyszerű, nem szerettem a rézlemez szagát. Nem tudom megmondani, miért, de számomra idegen volt. Az agyagozás viszont jól kézre jött. Akkoriban nem volt könnyű átkerülni egyik szakról a másikra, de végül átengedtek. Az első két évben megismerkedtünk a kerámiaműveletek általános alapjaival, a harmadik évben szakosodhattunk a porcelán vagy a kerámia felé. Tudni érdemes, hogy a kerámia a népi fazekasság nyomvonalán haladt, és lényegében az ott használatos anyagokkal és mázakkal dolgoztunk mi is, viszonylag alacsony hőfokon. A porcelán viszont természetéből adódóan magas tűzű anyag, ami 1300-1400 fok körül nyeri el végső formáját. Modern kemencék még nem álltak rendelkezésre, így fa- és szénttüzelésű kerek kemencében égettek, melyben a füstből kicsapódó hamunak köszönhetően a porcelán szennyeződött volna, ezért toksamottal vették körül. Ez tűzálló agyag, amibe durva samottzúalékot kevernek annak érdekében, hogy ne repedjen el magas hőmérsékleten sem. Azzal, hogy a főiskolán a porcelánt is megtanultam, két dolgot nyertem. Egyrészt kisplasztika-mintázással is foglalkoztunk, ami nekem nagyon tetszett, másrészt megismerkedtem olyan magas tűzű anyagokkal, melyeket a keramikusok nem ismertek. A gyakorlatot nem fazekasoknál töltöttem, hanem porcelángyárakban. Jártam a pécsi Zsolnay gyárban, ahol meglehetősen sokféle anyagot használtak, csatornacsöveket készítettek sómázzal, különböző elektromos szigetelőt porcelánból, de emellett természetesen edényeket és figurákat is gyártottak.

A főiskolán mindenáron állatokat akartam mintázni, mert – erre csak később jöttem rá – nagyon jó volt a karakterérzésem, emberi alakokkal kapcsolatban is, de állatok esetében különösen. Egy alkalommal a röplabda volt a témánk, és beállítottak a terembe egy labdát szerválni készülő női figurát, s ezt kellett megmintáznunk a szocreál elvárásainak megfelelően. A tanár időnként bejött és korrigált, én pedig szóltam, hogy inkább állatokat mintáznék. Azt mondta, nem lehet, ezt csináljam meg. Folytattam a munkát, de közben az udvaron megláttam egy süldőmacskát, amelyik elég furcsán ment, nyilván valamilyen sérülése lehetett. Megmintáztam, amilyennek én láttam, és bevittem a röplabdázó figura mellett az értékelésre. A tanár azt mondta, hogy kérem, ez rossz, mert egy kismacska nem így néz ki. Tényleg nagyon szemtelen voltam, mert szó nélkül kimentem a teremből,

megfogtam azt a macskát, a hónom alatt bevitettem, letettem az asztalra, és azt mondtam, tanár úr, ez a macska pedig ilyen. Kialakult egy vita közöttünk, és a végén rávágtam az ajtót a tanáromra.

– *Ki volt ő?*

– Lőrincz István, aki Herendről került a főiskolára. Ma már tudom, hogy giccsőr volt, és csak a szép és tökéletes figurák érdekelték, az én hibás macskámat nem fogadta el. Megmutattam a figurát Borsos Miklósnak is, aki mintázó tanárunk volt. Ő megdicsért, mire mondom neki, hogy milyen lesújtó kritikát kaptam. „Ne hallgasson oda!” – válaszolta. Attól kezdve mindig Borsoshoz vittem be a munkáimat, mert a porcelános tanár korrektúráival nem tudtam mit kezdeni, és főként állatokat formáztam. Volt egy szén-szünetünk, amikor – mivel fűtetlen volt a szobám – leginkább két helyen tartózkodtam, az állatkertben és a könyvtárban, mert ott meleg volt. Nagyon hasznos időszak volt számomra, mert rájöttem, hogyan lehet az állatkertben, ott a helyszínen mintázni és rajzolni. A főiskolán ugyanis azt a fajta rajzolást tanultuk, amit a nagybányai festők utáni generáció, Szőnyi István, Bernáth Aurél és mások képviseltek, és leginkább Renoir rajzstílusát követték. Ennek lényeges pontja, hogy vonal nincs, csupán a világos és a sötét felület találkozásánál rajzolódik ki valami vonalszerű, de mégsem az válik hangsúlyossá, hanem az árnyékok viszonya. Elég hamar problémát okozott nekem, hogy ezt a módszert az állatkertben nem tudtam alkalmazni, mert az állat nem maradt mozdulatlan. Rájöttem, hogy csak úgy tudom ábrázolni, ha előbb alaposan megfigyelem, majd emlékezetből rajzolom le. Meg kellett tanulnom az állat anatómiáját, mozgását, mert másképp nem tudtam volna rögzíteni a karakterét. Az emlékezet összefoglal, a rajzolás viszont tanulmány, arra ösztönöz, hogy állandóan oda-vissza nézzek, és a részletekből rakjam össze az egészet.

– *Az állatok megformálásához tehát olyan rajzmódszer segítette hozzá, melyet nem a tanároktól tanult, hanem saját tapasztalataiból merített. Erre nem vezette rá senki?*

– Nem, de amikor bevitettem az állatkerti rajzokat a főiskolára, Borsos azt mondta, hogy ezt az irányt folytassam.

– *Hogyan emlékszik vissza a főiskolán eltöltött évekre? Mennyire volt zárt, sematikus és egyoldalú az ottani képzés akkoriban? Hogyan és kiknek köszönhetően sikerült a szocreál szemlélet erős jelenléte mellett új irányokba tapogatózni és másfajta hatásokat felszívni?*

– El kell mondanom, hogy a szocreál főiskolán nagyon jó tanáraink voltak. A rajzot Schey Ferenc tanította, aki nem sokkal előttünk diplomázott, Csernus Tiborral együtt. Schey Szőnyi István növendéke volt, Csernus pedig Bernáth Aurélé. A történelem és a sors furcsasága, hogy Csernus híres művész lett Franciaországban, Schey pedig itt maradt, és úgy halt meg, hogy nem maradt utána semmi. Amikor elsős voltam, tehát még ötvös, a mintázás és a rajz volt a két legfontosabb tantárgy, jóval nagyobb óraszámban tanultuk, mint a mai hallgatók. Nagyon szigorúan rostáltak, és elbúcsúztak azoktól a növendékektől, akik egyes vagy kettes osztályzatot kaptak az említett tárgyakból. Nagy József barátommal nem volt ilyen problémánk, mert mi voltunk a legjobb rajzoló, ő rajzban volt jobb, én pedig a mintázásban. Győry Dezső tanította a mintázást, akinek a Stadionkertben látható *Tornászlányok* című alkotása. A római iskolához tartozó, nagyon pontosan és naturálisan fogalmazó szobrász volt, nagyon rendes ember különben, aki az akkori szocreál kívánalmaknak maradéktalanul megfelelt. Óráin nélkülözhetetlenek voltak a mérőeszközök, a körző, a vonalzó, a függőőn, és mindent precízen le kellett mérnünk. Könnyen vettem az akadályokat, mert elég gyorsan megtanultam a mintázást az ő instrukciói szerint. Borsos másodéves korunkban vett át bennünket.

– *Miért tett önre nagy hatást Borsos személyisége és művészetszemlélete? Mit lehetett elsősorban tőle megtanulni?*

– Borsos szabadszellemű művésztanár volt. Nem szerette a felesleges beszédet, mindig nagyon röviden korigált. Mondok erre példákat. Bejött a terembe – mi akkor élő fejet mintáztunk –, odament a modellhez, szemügyre vette, és azt mondta: „Kérem, egy arc ekkora – és közben kezével mutatta –, Donatellónál is ekkora!” És ezzel kiment. Volt egy érdekes jelenet, amit sosem felejték el. Borsos a Kinizsi utcai épületben rendezte be a műtermét, és egy háromszoros életnagyságú Munkácsy-fejet mintázott valahová. Nem láttuk a szobrot, de tudtuk, hogy az Öreg (így hívtuk akkoriban) min dolgozik. Általában váratlanul, hetente egyszer vagy kétszer jött be korigálni. Egyik alkalommal megjelent rövid köpenyében, és egy lovassági kard volt a kezében. Vártuk, hogy mi fog történni. Mi akkor tipikusan kezdő módjára dolgoztunk, vagyis fölraktuk a fejet, miután megmértük, de amikor a részletek kialakításához értünk, elakadtunk, mert a szem, a száj és az orr nem fért el. Nem tudtunk mit tenni, mindig hozzáraktunk valamennyit, és így a végén hatalmas görögdiányék voltak az állványon. Borsos körbenézett, odalépett az egyikhez, a karddal levágta a felesleget, néhányszor beleszúrta, majd kiment. Döbbenet vettük észre, hogy ettől minden a helyére került, a fej elképesztően karakteres lett. Mondanom sem kell, hogy másnap mi is magunkkal vittünk mindenféle szűrő- és vágóeszközöket, de hiába próbáltuk Borsost utánozni, nekünk nem sikerült ugyanúgy elkapni a figura karakterét. Érdekes felidézni egy másik korrektúráját, ami ugyancsak jellemző volt rá. Nagy Jóskaival a téli szünetben egy férfigurát akartunk mintázni, föl is raktuk, ahogy kell, de nem találtuk el az arányokat. Szóltunk Borsosnak, hogy nézze meg. Bejött, megnézte több oldalról, és csak ennyit mondott: „Mesterek, vegyék a kabátjukat, menjenek ki a múzeumba, nézzék meg Rodin *Ércorszak* című szobrát, majd jöjjenek vissza és folytassák a munkát!” Így tettünk, de először nem értettük, miért küldött oda bennünket, aztán lassan rájöttünk, és be tudtuk fejezni az alkotást.

Borsos nem iskolában tanulta a szobrászatot, talán ezért is jobban átérezte a kezdők nyűgeit, és jó érzéssel felismerte valamennyi növendéknek azt a tulajdonságát, amit érdemes kibontakoztatni és továbbfejleszteni. Az én esetemben nagyon örült az állapotok mintázásának, s ez inspirált engem. Ma visszatekintve mégis úgy látom, hogy ha bennünket Borsos tanított volna első évfolyamon, akkor sok mindent soha nem tanulok meg. Szükségem volt Győry Dezső szigorú, pontos szocialista realista metódusára, mert ha komolyabb, összetett feladatnál elveszítettem a méreteket, mindig visszanyúltam az alaplécekhez. Borsos viszont kinyitotta előttünk az ablakot, nála szabadon dolgozhattunk. Olyan állandóságot képviselt, ami számunkra nagyon fontos volt. Szellemisége abszolút modernnek számított, és amikor a körülmények megváltoztak, bizonyos hatások beáramlottak, Borsos akkor sem változott.

Az Öregnek egészen különleges karakterérzéke volt, amit az érmein lehet igazán jól látni. Szobrain is úgy dolgozott, hogy egyből nekiment a kőnek, és belefaragta a mintát. Ez teljesen kivételesnek számított, mert a szocreál magyar szobrászatot, túl azon, hogy a szovjetek mit írtak elő, Pátzay Pál szemlélete határozta meg, aki lényegében Adolf Hildebrand iskolájának alapvetését magyarosította. Felfogásában a szobrásznak az a feladata, hogy megmintázza a szobrot, majd a szakemberekre, a gipszöntőre, a kőfaragóra vagy a bronzöntőre bízza, akik létrehozzák a végleges formáját.

– *Ez a szemlélet érezte hatását a kerámia és a porcelán terén is?*

– Hogyne, ez a gondolkodásmód lefordítható a kerámiaira és a porcelánra. Gádor István, aki a keramikusokat tanította, azt mondta, a keramikusnak az a dolga, hogy megtervezi rajzban a műtárgyat, majd odaadja a korongosnak és a mázolóknak, akik megformázza,

illetőleg bemázolja, de a felület megfestése már ismét a keramikus feladata. Ehhez képest Borsos szabadgondolkodású, a kánonokat figyelmen kívül hagyó művész volt, aki szemléletét úgy tudta közvetíteni felénk, hogy megéreztük, van valami a szocreál iskolán túl, de akkor még nem tudtuk meghatározni, mi az. A külföldi szakirodalomhoz nem lehetett hozzájutni, mert a szigorú határzár nemcsak fizikai, hanem szellemi értelemben is létezett. Jellemző, hogy a könyvtárban a Cézanne-albumot sem kaptam meg, mert a francia festő világa dekadensnek számított. Az impresszionizmus volt az utolsó irányzat, amit a szocreál művészetszemlélet elfogadott. Ami a kerámiát illeti, azok az ismeretek, amelyek Nyugaton elterjedtek, hozzánk egyáltalán nem jutottak el. Nekem azonban szerencsém volt, mert gyárakba jártam gyakorlatra, és azzal szembesültem, hogy bizonyos területeken mégis alkalmazzák a korszerű eljárásokat.

– *Ez hogyan volt lehetséges?*

– Úgy, hogy voltak olyan fegyverek, melyekben porcelán alkatrészeket használtak, s ezeket muszáj volt a legkorszerűbb technológia alapján előállítani. A kőbányai porcelángyár például kifejezetten hadászati célú alkatrészek készítésére kijelölt üzem volt. Visszatérve a főiskolára, volt még egy rendkívüli tanárom, László Gyula, aki az első évben a művészettörténetet tanította. Ő szintén szabadszellemű gondolkodó volt, a régész tekintetével szemlélte a művészeti emlékeket. Nem létezett még diapozitív, így két kézzel rajzolt fel a táblára görög templomot meg egyebeket, és elmagyarázta azok lényegét. Nagyon jó alapokat kaptam tehát Győry, Borsos, Schey és László Gyula jóvoltából, de – miután sok mindenre magamnak kellett rájönnöm – a kétkedés folyamatosan bennem volt. A porcelánt a diploma után tanultam meg alaposan, mert a főiskolán a herendi technológiára épülő porcelánvilágot képviselték, ami a sok lehetséges út közül csupán az egyik. Nem voltam vele kibékülve, ezért kerülő utat tettem, és becsülettel megtanultam a mintázást. Elmondhatom, hogy egy felkészült szobrász ismereteivel rendelkezem, ennek ellenére nem vagyok szobrász, mert a klasszikus szobrászatot nem művelem.

A szakmai tárgyak mellett természetesen marxizmust is tanulnunk kellett a főiskolán, de ezen a téren is könnyű dolgom volt, mert még középiskolás koromban nagybátyáméknál lakott a nagynéném édesapja, aki jogász és szociálpolitikus egyetemi tanár volt, és a fabiánus szocialista társasághoz tartozott, miként G. B. Shaw és H. G. Wells. Munkásmozgalmi múltja miatt nem kedvelték, de nem is bántották. Esténként leült velem beszélgetni, adott könyveket, el kellett olvasnom például *A tőkét*, Marx eredeti művét, és elmagyarázta, hogy a marxizmus tételeiben mi az, ami jó, és mi az, amit Leninék megváltoztattak.

– *Az 1956-os események a főiskolán érték?*

– Igen, éppen végzős voltam, és a diplomamunkámon dolgoztam, amit a forradalom idején szétlőttek, és újra meg kellett csinálnom. Nehezen tudom elmondani mindazt, ami ötvenhatban velünk történt, mert szellemi és lelki értelemben egyaránt beláthatatlan következményei voltak. Úgy látom, hogy a forradalmi eseményekbe nem annyira váratlanul sodródtunk bele, mint ahogy egyes történészek leírják, mert már előtte, a Rajk-temetés idején, s az azt követő hetekben egyre több olyan kérdés vetődött fel, amire nem kaptunk választ. Említettem, hogy a marxista filozófia terén tájékozottabb voltam, mint kortársaim többsége, így olyan kérdéseket tudtam feltenni, amiből majdnem mindig bajom származott, és a fejemhez vágták, hogy biztos a Szabad Európát hallgatom. Hallgattam volna, csak éppen rádióm nem volt. A marxizmuson belüli problémák egyre inkább kiéleződtek, s ez vezetett közvetlenül az 1956-os robbanáshoz. A forradalom úgy kezdődött, hogy a műegyetemisták meghírdették, hogy a Bem-szoborhoz vonulnak, és amelyik egyetem

úgy gondolja, tartson velük. Mi is csatlakoztunk hozzájuk. A főiskola két helyszínen működött: a Zugligetben volt az alma mater, a Kinizsi utcán, az Iparművészeti Múzeum oldalában, ahol néhány évvel korábban a tanulmányaimat kezdtem, csak a műhelyek maradtak. Mivel akkor a diplomamunkámmal foglalkoztam, többnyire ott tartózkodtam, miként még néhányan a különböző szakokról. Nekem telefonáltak a Zugligetből, hogy a főiskola egységesen kivonul, és mi, akik a Kinizsi utcai épületben tartózkodunk, csatlakozzunk hozzájuk a Petőfi-szobornál. Egy rajzlapra szénnel írtam rá a felhívást, és alá is írtam. Kitztem a bejárattal szemben lévő oszlopra, és megfelelő időben kivonultunk. Elindult a menet a Petőfi-szobortól a mai Nyugati tér és a Szent István körút érintésével a Margit hídon át, egészen a Bem-szoborig, s útközben tömegek csatlakoztak hozzánk. A Bem-szobornál elhangzottak a beszédek, és egyre hangosabban skandáltuk, hogy „ruszik haza”. Jó néhányan átmentünk a Parlament elé. Sinkovits Imre az erkélyen elszavalta a *Nemzeti dalt*. Nyirkos őszi idő volt, hamar sötétedett, és lekapcsolták a lámpákat, hogy a tömeget eloszlassák. Fáklyákat gyűjtöttünk, szórólapokat osztogattunk, felhevülten Nagy Imrét követeltük, akit először nem engedtek beszélni. Kiabáltunk, hogy oltás fel a villanyokat. Valaki megpróbált felmászni a tetőre, hogy a Parlament kupolájáról levegye a vörös csillagot. Végül Nagy Imre csillapította le a tömeget, aztán elindultunk haza, én legalábbis eljöttem onnan. Anyám nem messze, a Mecset utcában lakott, és úgy gondoltam, beköszönök hozzá. Az első emeleten volt a lakása, de tőlem tudta meg, hogy mi történt a városban. Gyalog indultam haza Újpestre, mert semmilyen jármű nem közlekedett. A Margit híd budai hídfőjénél, egy talponálló előtt egy kisebb gyülekezetre lettem figyelmes – nem diákok voltak –, megálltam és odahallgattam, hogy miről beszélnek. Közben egyre erősödő csörömpölés hallatszott a Lukács fürdő utcájából, és nemsokára megjelentek a tankok. Magyarok voltak, esztergomi páncélosok, a rádió védelmére mentek. Befordultak, és éppen előttünk állt meg az első, hogy bevarja a többieket. A parancsnok kint volt a toronyban, egy páran felmáztak hozzá. A forradalom eldurvulásának egyik oka az volt, hogy az ávosok később lelőtték a páncélosok parancsnokát, mert úgy érezték, hogy bratyzik a néppel. Hazafelé indultam, és útközben egyre több teherautó jött velem szembe észak felől, tele munkásokkal, és láttam, hogy fegyver volt náluk. Újpesten is kitört a balhé, nagy lövöldözés volt, mert a rendőrségről akarták kihozni a fegyvereket, a rendőrök lelőtték egy fiatal munkást, akit a szovjet emlékművön ravataloztak fel.

Október 25-én merészkedtem be először a városba, megint gyalog mentem a kihalt utcákon, többfelé lövöldözést hallottam. A Kinizsi utcai műhelybe akartam bemenni, hogy megnézzem a diplomamunkámat. Akkor még nem tudtam, hogy a környéken volt a forradalom egyik gócpontja. Mivel az Üllői út teljes hosszában lőttek, nem kelhettem át az úttesten, és nem tudtam bemenni az iskolába. Véletlenül találkoztam Nagy Jóska barátommal, felmentünk a hegyre, a főiskola kollégiumába, ott töltöttük az éjszakát. Másnap valahogy visszamentem Újpestre, de akkor egy ideig bejönni nem tudtam. Az osztálytársnóm, akivel jártam, az öccsével kijött hozzám, mert néhány napig nem tudtak rólam semmit. Másfél hétig tartó euforikus állapot alakult ki, aminek november 4-én a szovjet tankok vetettek véget, s a megtorlástól félve rengetegen elhagyták az országot. Rendkívül nehéz időszak volt, a főiskola romos állapotba került. A kollégiumban lakó diákok közül szinte mindenki külföldre ment.

– Önben nem merült fel, hogy elhagyja az országot?

– De igen, megfordult a fejemben. A tervem is megvolt ehhez. Úgy gondoltam, hogy ha úgy alakul a helyzet, elmegyek a határnál lakó nagymamámhoz, a konyhaablakból meglesem, mikor halad el az őrség, és a megfelelő pillanatban elhagyom az országot. Tudtam, hol lehet átjutni a határon, mert két nyáron keresztül a határsávban dolgoztam

erdőirtáson. A két drót között tartózkodtunk, előttünk kibiztosították, utánunk pedig visszaélesítették az aknákat. Kipróbáltam, hogy egy rúd segítségével hogyan lehet átugrani a kerítést. Végül itt maradtam, de kilátástalannak tűnt a helyzet, ugyanis álláslehetőség sem volt.

– *A diploma megszerzése után hogyan alakult pályája?*

– 1957-ben diplomáztam, és ezúttal is mellém állt a szerencse. Bementem a főiskolára, hogy összeszedjem a holmimat, és a folyosón Borsos jött szembe velem, köszöntem neki, elhaladt mellettem, de egyszer csak visszafordult, és így szólt: „Mester, ha maga megtanulta a porcelánt, akkor másokat is meg tud tanítani! Itt marad a főiskolán! Jó napot!” És azzal továbbment. Így lettem tanársegéd, és maradtam ötvenkét évig ugyanabban az iskolában, végigmentem a ranglétrán, voltam adjunktus, docens, egyetemi tanár, a végén hat évig rektor.

– *Néhány évig kollégák voltak Borsossal, akit 1960-ban eltávolítottak a főiskoláról. Hogyan élték ezt meg?*

– Nagyon megviselt, nemcsak engem, hanem a barátaimat is. Nem volt más bűne Borsosnak, mint hogy közzétett egy felhívást, miszerint a tizenhárom magyar vármegyéből hozzanak egy-egy kosár földet, abból emeljenek egy halmot a Vérmezőn, hogy emlékeztessen a forradalom áldozataira. Elképzelése nem valósult meg, mégis okot adott arra, hogy eltávolítsák az állásából. A „C” pontra hivatkoztak, ami akkor azt jelentette, hogy még a nyugdíját is megvonták tőle. Visszavonulása után főként könyvillusztrációkból élt, barátai, köztük Illyés Gyula, segítettek munkához. Ma visszagondolva egyértelműen látszik, hogy a főiskola, mely 1966-tól egyetemként működött, nem tudta később visszahozni azt a szellemiséget, amit Borsos Miklós az ötvenes években, egy rendkívül kemény időszakban kialakított maga körül.

– *Tartották vele a kapcsolatot eltávolítását követően is?*

– Én igen. Eleinte nem volt könnyű, mert teljesen elzárkózott a kapcsolattól, nem akarta, hogy bajba kerüljünk azáltal, hogy keressük a társaságát. Később gyakran meglátogattam tihanyi házában, és Rómer Flóris utcai otthonában is többször felkerestem. Időskorára nagyon barátságos viszony alakult ki közöttünk.

– *Közben művészeti tanácsadóként a Hollóházi Porcelángyárba került. Mit tapasztalt ott? Hogyan készültek a Hollóházán létrehozott alkotásai?*

– Ez is a véletlennek köszönhető. Az Iparművészeti Múzeum épületében alakult meg az Iparművészeti Tanács azzal a céllal, hogy összefogja a különböző iparművészeti műfajokat, melyek a hazai iparban fontos szerepet játszottak. Titkára Juhász László belsőépítész volt, aki üzent nekem, hogy menjek át hozzá. Elképzelni sem tudtam, mit akar, de felkerestem az irodájában. A következőket mondta: „Ide figyelj, fiam, te itt megismerted a porcelánt, jó szellemiséggel rendelkezel, elmész Hollóházára, és megváltod a világot!” Azonnal elintézte, hogy művészeti tanácsadóként odakerüljek. A szomszédos Füzérradványban kaolint találtak, és a hollóházi gyár vezetői elhatározták, hogy a magyar narancs mintájára – amit *A tanú* című filmből is jól ismerünk – megteremtik a magyar porcelánt. A szakma képviselői már az első pillanatban tudták, hogy ebből a kaolinból nem lehet azt a finom porcelánt előállítani, amelyet Hollóházán elképzelték. De ki merte ezt akkor elmagyarázni Bástyá elvtársnak? Magam is rögtön felismertem, hogy nem lehet ugyanazt csinálni, mint külföldön, vagy akár Herenden, mert erre sem a szakembergárda, sem az anyag, sem a technológia nem alkalmas.

– Miért?

– Mert abból, ami Hollóházán rendelkezésre állt, jóval durvább, nehezkesebb porcelánt lehetett csak előállítani. Ehhez igazodva kísérletezni kezdtem, különféle vázlatokat készítettem. Míután tisztáztam, hogy mire nem alkalmas ez az anyag, inkább az érdekelt, hogy mit lehet belőle létrehozni. Munkáim teljes mértékben eltértek az akkoriban kapható és kiállításokon látható porcelánoktól.

– *Bizonyos darabokon az ujjainak és tenyerének is ott maradt a nyoma. Mit száltak ehhez a gyár vezetői?*

– Úgy rúgtak ki Hollóházáról 1962-ben, hogy a lábam se érte a földet. Nem csak oda nem mehettem vissza, hanem az összes magyar porcelángyárból kitiltottak. Pedig nem az volt a célom, hogy munkáimat gyártani kezdjek, csupán próbáltam kikövetkeztetni, hogy merre lehet elindulni az anyag sajátosságai mentén. Tudni kell, hogy a füzérradványi kaolin magas hőmérsékleten rendkívül könnyen elhajlik, ugyanúgy deformálódik, mintha egy húsvéti csokoládényulat kitennénk a napra. Annak érdekében, hogy ez ne történjen meg, próbáltam kitalálni, mivel tudnám merevíteni a porcelánt. Rájöttem, hogy bizonyos dekoráció kiválóan alkalmas erre, ugyanis ha a színezett porcelánt rácsurgatom, szervesen körbeleli és stabilizálja a formát. Másrészt az érdekelt, hogyan lehetne az akkor szokásos figurakészítéssel szemben másfajta utat keresni. Nem gipszformába öntöttem bele az előre megmintázott figurát, hanem a porcelán anyagát síklapokra kiöntve úgy hajtogattam meg, hogy abból összeálljon valami. Érdekes egyébként – és ez a korszak ellentmondásaira mutat rá –, hogy az *Ipari művészet* című kötetben, amit 1960-ban adott ki az Iparművészeti Tanács, leközölték azokat a munkáimat, melyeket Hollóházán kísérletképpen csináltam.

– *Hollóházáról történő eltávolítása után egy időre szakított is a porcelánnal?*

– Nem tehettem mást, hiszen porcelánnal csak gyári körülmények között lehetett dolgozni. Ekkor fordultam a samott felé, és rájöttem, hogy bizonyos hőmérséklet fölött egészen más folyamatok zajlanak le a tűzben. A fémek például megolvadnak és megfestik a samottot. Először szabályos tálakat készítettem, melyekbe különféle fémlapokat tettem, s ezek meghagyták a lenyomatukat, azt követően különféle samottdarabokat égettem ki hasonló módszerrel.

– *A samottból készült munkákat mutatta meg 1963 márciusában a Csók Galériában Fekete Györggyel és Nagy Józseffel közös kiállításukon, ahol tárgyformáló művészekként határozták meg önmagukat.*

– Igen. Ezt a meghatározást egyik kollégánk találta ki, aki a katalógust írta. Igaz is, meg nem is. Tényleg tárgyakat formáltunk, mert a műtárgy is tárgy. Nem tetszett nekünk az iparművész szó, mert gyakran pejoratív értelemben használták. Pátzay szerint elkülöníthetjük a nagy és a kis művészeteket, az utóbbi kategóriába sorolható az iparművészet. Ez a megkülönböztetés egyébként a mai napig észrevehető. Ha én keramikusként csinállok egy szobrot, azt az Iparművészeti Múzeumban helyezhetem el, ha viszont bronzba öntöm, akkor már bevihetem a Nemzeti Galériába. Az egyik értékes, a másik a „futottak még” kategóriába tartozik.

– *Milyen volt az említett kiállítás fogadtatása?*

– Nem mondható rossznak, habár Aczél György – mint ez utólag kiderült – gondolkodott azon, hogy bezáratja. Hruscsov akkoriban mondta el híres beszédét – meg is jelent a *Népszabadságban* –, amelyben arról értekezett, hogy meddig tekinthető művészetnek a modern művészet, és mikortól válik nem kívánatossá. Egy nő – Margit Margit aláírással

– bejegyezte a vendégkönyvbe, hogy ha Hruscsov elvtárs látná ezeket az összegegetett roncsokat, akkor bezeg kisöpörtetné az egészet.

– *Ennek ellenére hamarosan egy nagyszabású alkotás, a Közlekedési Múzeum reliefsének vázlatát készíthette el, mégpedig egy meghívásos pályázat eredményeként. Hogyan készült fel erre a munkára?*

– Bevallom, meglepett, hogy megkaptam a munkát. Másképp közelítettem meg a témát, mint ahogy akkor a kerámiát értelmezték, ugyanis gépalkatrész-nyomatokból raktam össze a domborművet. Abból indultam ki, hogy a jármű lényege a haladás. Felszálltam egy autóbuszra, végállomástól végállomásig utaztam, és próbáltam megjegyezni, mi érzékelhető az ablakból mozgás közben, majd ehhez kerestem formai megoldást. A Kinizsi utcai műhelyben dolgoztam, ahol a szövőüzem is működött, és éppen egy régi szövőgépet szedtek szét. Ez adta az ötletet, hogy a különböző alkatrészeket belenyomtam az agyagba, aminek következtében járművek rajzolata vált láthatóvá. Valahogy ráhibáztam arra, amit a futuristák évtizedekkel korábban megvalósítottak.

– *Abszolút formabontó, az akkori trendekkel szembenő alkotás jött létre ily módon. Mi lett a sorsa? Elfogadták?*

– Érdekes módon igen. Talán azért, mert a múzeum vezetése felfedezte benne a járművek karakterét, és kiálltak mellettem, ahogy az építész, Siraki Lóránt is.

– *Minden bizonnyal ennek köszönhető, hogy egyik ötvös kollégájával, Juhász Árpáddal együtt megkapták a Budavári Palota monumentális épületmunkáját. Milyen koncepció szerint kezdett hozzá?*

– Az volt az alapgondolat, hogy a vár különböző rétegeiről leolvasható az egész magyar történelem tragédiája. Maga a történelem sem más, mint a rétegek egymásra rakódása, elég a német „Geschichte” szóra gondolni. A vár pedig – miközben régi metszeteken tanulmányoztam alaprajzát –, azt a képzetet keltette bennem, hogy a várvédők úgy tolják ki lándzsáikat az ostromlók felé, ahogy az odújába behúzódó sündisznó kidugja a tüskéit, hogy a kutya ne tudja megfogni. Úgy gondoltam, hogy a látogató a lépcsőn leérve egy fenyegetően kiálló lándzsaerdővel találja szemben magát, majd továbbhaladva egyre visszafogottabbá válik a látvány. Próbáltam az ötvöst megnyerni ennek az elképzelésnek, de ő nem hajlott arra, hogy fémtüskék jelenjenek meg az egyes kerámiarétegek között.

– *Ezzel együtt mégis komoly felháborodást keltett a dombormű a zsűri tagjai körében.*

– Valóban nagy botrány lett belőle, a fémtüskék nélkül is. Egyszerűen nem értették, hogy mit keres a márványkörnyezetben egy téglából készült, romos tákolmány.

– *Nyolc évvel később le is verték. Így viszont azt nem értem, miért maradhatott a helyén ennyi ideig.*

– Ezt én is kérdezhetném. Megint csak a korszak ellentmondásaival magyarázható. Azzal, hogy az ötvös feltette a maga alkotásait, talán az egészet mentette néhány évig. A sors fintora, hogy éppen azok verték le, akik a váci munkámat rakták fel.

– *Nagyjából egybeesett a Budavári Palota reliefsének előkészítésével gmundeni látogatása, részt vett ugyanis az ottani Lilien porcelángyárban megrendezett kerámiaszimpoziumon. Mivel szembe-sítette, hogyan tágította horizontját az ott eltöltött időszak? Mennyiben gondolkodott másképp azt követően addigi tevékenységéről, valamint a további lehetséges irányokról?*

– A Közlekedési Múzeum épületmunkája alapján hívtak meg a szimpóziumra. Gmunden fordulópontot jelentett a pályámon, mert ott találkoztam először azokkal a

korszerű technológiákkal és anyagokkal, melyeket addig nem ismertem. Ez rendkívül tanulságos és mellbevágó felismerés volt. Jöttek kollégák Amerikából, Svédországból, Norvégiából, Finnországból, Izraelből, természetesen Ausztriából, és hárman érkeztünk szocialista országokból, egy fiatal pozsonyi keramikus, egy lengyel művész és én. Közös szobában helyeztek el bennünket, és egyik éjjel kiírták az ajtónkra, hogy „szocialista tábor”. Valamelyest lenéztek bennünket, és először úgy gondoltuk, igazuk van, mert sok tekintetben tényleg elmaradtunk voltunk hozzájuk képest. Később azonban kiderült, hogy rajztudásunk és plasztikai felkészültségünk lényegesen jobb, mint az övék. Ezzel együtt arra a felismerésre jutottam, hogy hiába erednek a nyugati kollégák nyomába, mert mire alaposan megismerném az új megoldásokat, ők már ismét előrébb tartanak. Mivel az ősember szinte a semmiből hozott létre remekműveket, én is azt mondtam, hogy semmi másra nincs szükségem, csak a két kezemre és a földre, ami a lábam alatt van. Innentől kezdve konzekvensen követtem ezt a nyomvonalat, aminek pregnáns, szintén botrányt okozó megnyilvánulása az volt, hogy beleléptem egy agyagdarabba, és azt állítottam ki a pécsi biennálén. Azzal vádoltak, hogy megalázom és tönkreteszem a magyar kerámiaművészetet, pedig nem tettem mást, csak szó szerint értelmeztem Kondor Béla gondolatát, mely szerint a művészet nem más, mint nyomhagyás.

– *Hogyan indult tovább az említett felismerés birtokában?*

– Épületmunkák esetében az volt elfogadott – mi is így tanultuk Gádor Istvántól a főiskolán –, hogy az agyagot állványon rögzítjük, és lényegében oldalnézetet mintázunk. Én viszont Gmunden után nem állványon, hanem a földön dolgoztam, mert azt akartam felemelni és más nézőszögből megmutatni, ami a lábunk alatt van. Megtaláltam azokat a rokon törekvéseket, amelyek hasonló irányban tapogatóztak. Jackson Pollock például abból indult ki, hogy az indiánok a tengerparton jeleket rajzoltak a homokba, és amikor a dagály első hulláma átsöpört rajtuk, akkor az ábrák teljesen átalakultak, és azokból jöszöttek. Elsősorban ennek hatására alakította ki a maga csurgatásos-csőpögtetési technikáját. Másrészt ugyancsak Gmunden hatására döntöttem el, hogy létrehozok egy művésztelepet, ahol külföldi kollégák megmutathatják, hogyan dolgoznának a nálunk rendelkezésre álló anyagokkal és technológiával. Ausztriából Csehszlovákián keresztül jöttünk haza, és megálltunk Bechynében, ahol azt is láthattuk, hogyan működik a szimpózium szocialista körülmények között. Bár hozzá kell tennem, hogy ez nem sokkal a „prágai tavasz” előtt volt, és rendkívül euforikus hangulat fogadott bennünket.

– *Hosszas tapogatózás és készülődés után 1969-ben elindította Siklóson az első magyar kerámiaszimpóziumot. Hogyan valósulhatott meg? Mit jelentett ez akkor a hazai kerámiaművészet szempontjából?*

– Amikor hazajöttem, körbejártam a porcelángyárakat annak reményében, hogy valahol nyitottak lesznek az elképzelésre. Tévedtem, mert mindenhol kirúgtak, mondván, hogy gondolom én, hogy idegenek jönnek a magyar gyárakba, és kifürkészik a titkainkat. Próbálkoztam az egyetemen is, ahol Pogány Frigyes rektornak tetszett az ötlet, de azt mondta, hogy a minisztérium úgysem fogja engedélyezni. Megtudtam, hogy Rétfalvi Sándor szobrászművész ugyanabban az évben Ausztriában, Margitbányán egy kőszimpóziumon vett részt, majd a nagyharsányi kőbányában létrehozott egy szobrász művésztelepet. Dvorszky Hedvig művészettörténész tanácsolta, hogy menjek le Pécsre, és keressem meg azt a Takács Gyulát, aki megyei tanácselnök-helyettesként támogatta az említett összejövetelt. Hozzá kell tennem, hogy Pécsen akkor már elindult a kerámiabiennálé, és úgy tűnt, hogy a kerámia terén a baranyai megyeszékhelynek kiemelt szerepet szán a pártvezetés. Takács a várakozásoknak megfelelően tárt karokkal

fogadott, beültünk az autójába, körbejártuk Baranya megyét, és kerestük a megfelelő helyszínt. Így jutottunk el Siklóra, ahol találtunk egy eléggé romos állapotban lévő egykori ferences kolostort, két belső udvarral, egy zwingerrésszel és egy felső udvarral, ahol tyúkokat és disznókat tartottak, az alsó udvar pedig szeméttel volt tele. Először az épület egy részét kaptuk meg, a barátok hajdani konyháját. Különböző eszközöket szereztem a Művészeti Alaptól és a Zsolnay-gyártól, kaptunk korongot, és építettek egy kemencét. 1969-ben magyar résztvevők számára meghirdettük az első szimpóziumot, hogy beindítsuk a művésztelepet. A pécsiek meghívták a kerámiaművészet vezető képviselőit, köztük Gorka Líviát és a Majoros házaspárt, de ők nem jöttek el. Álltunk három kollégával az ünnepélyes megnyitón, ahová fekete autókkal érkeztek a pártvezetők. Takács azt mondta, hogy én vagyok a felelős az egészért, és ha nem tudom a szimpóziumot tető alá hozni, akkor más célra fogják használni az ingatlant. Felkerestem a frissen diplomázott keramikusokat, és elhívtam őket Siklóra, így tizenketten összejöttünk, és elkezdtük a munkát. Közben derült ki, hogy valójában semmink sincs, mert amit kaptunk, többségében használhatatlan volt. A kemencét rossz helyre kötötték, nem a kéménybe, hanem a barátok kolbászfüstölőjébe, következésképpen nem lehetett benne égetni. Hogy a lelket tartsam a csapatban, azt mondtam, hogy az őseim a semmiből csinált remekműveket, és erre mi is képesek vagyunk. A Zsolnay-gyárból szerzett használt samott-téglaiból szabadtüzelésű kokszkemencét építettünk, és egy Rakéta porszívóval fújtattuk, hogy megfelelő hőmérsékletet érjünk el benne. Kiderült, hogy ez kitűnően működik. Ma is úgy látom, hogy eszközök hiányában, a durva, más célra használatos anyagokból egy rendkívül progresszív kiállítás jött létre, amit 1969 decemberében a siklósi várban rendeztünk meg.

– *A szimpóziumot lezáró kiállítás nagy felháborodást keltett. Mi volt ennek az oka? Formájukat, technológiájukat tekintve mennyiben különböztek a Siklóson létrehozott alkotások a mainstream-től, vagyis Kovács Margit, Gorka Géza, Gorka Lívia és Gádor István munkáitól?*

– Munkáink egyáltalán nem hasonlítottak a fősodor által létrehozott alkotásokhoz, ennek megfelelően a kollégák, főként a keramikusok, megtámadtak bennünket. Először is Siklóson mázatlan alkotások születtek – mázunk ugyanis nem volt –, melyeket nyersen égettünk ki, szabad tűzön, magas hőfokon, mert a kokszsal el tudtuk érni az 1500 fokos hőmérsékletet is. A samottot, amit ugyancsak Pécsről hoztunk, belecsömöszöltük a földbe, így a föld felülete találkozott az anyaggal és rátapadt, a magas hőfokon pedig mázzá olvadt, agyagmázszerű bevonatot képezve. Korongozni a szükséges felszerelés nélkül nem tudtunk, ezért sem követhettük a kispasztikaszerű mintázást, amit a szakma irányadónak tartott. Az anyag diktálta nekünk, hogyan dolgozzunk és mi legyen a következő lépés. Ma is azt gondolom, hogy a kísérletezés új utakat nyitott előttünk, és olyan felismerésekre jutottunk munka közben, ami nem következett volna be, ha műtermi körülmények között dolgozunk. Újragondoltuk azt a szemléletet, amely a magyar kerámiaművészetet meghatározta. Siklós technológiai és szemléleti értelemben egyaránt forradalmat jelentett a magyar kerámia történetében. Tépett, rusztikus, földszagú képződményeink egyáltalán nem feleltek meg az elvárásoknak. Gádor István mint öreg tekintély fogalmazta meg, hogy tönkretettük a magyar kerámia magas színvonalát. Nagy felháborodást keltettünk, de akkora botrány nem lett belőle, mint az ipartervesek pesti kiállításánál.

– *Mit gondol, miért?*

– Talán azért, mert a kerámia nem számított elsőrendű műfajnak, másrészt Pécs és Siklós messze volt a fővárostól, oda ritkábban mentek le a fejesek, akik mindenkinél mindent jobban tudtak.

– A következő évben már nemzetközi szimpóziumot rendeztek, ugyancsak Siklóson.

– Igen, de kikötötték, hogy csak semleges országokból hívhatunk vendégeket, ennek megfelelően Svédországból, Norvégiából és a szocialista országokból jöttek kollégák. Részt vettek a szimpóziumon a magyar vezető művészek, és komoly vita alakult ki, mert a külföldiek azt mondták, hogy jó úton járunk. A kocszos kemencét egyébként nem ismerték, általunk terjedt el Nyugaton, és ma már sok helyen használják. Amikor a második siklósi szimpózium véget ért, berendeltek a pécsi pártközpontba, ahol alapos fejmosást kaptam. Engem tettek felelőssé azért, hogy a fiatal keramikusok letértek a kívánatos útról, és azt tanácsolták, hogy egy ideig ne tegyem be a lábam Baranyába. Az idősebb nemzedék képviselői szervezték tovább a siklósi szimpóziumokat, ám addigi kísérletező jellege megszűnt, a színvonal jelentősen csökkent, alig lehetett megkülönböztetni az ott készült alkotásokat az iparművészeti boltokban kapható termékektől.

Néhány évvel később, 1977-ben, Probstner János szervezőmunkájának köszönhetően létrejött a kecskeméti kerámiaműhely, ahol egész évben lehetett kísérletezni. Hozzá kell tennem, hogy Kecskemét akkor rendkívül nyitott, szabadszellemű város volt. Éppen ott tevékenykedtem, amikor a Baranya megyei kultúrdelegáció a városba látogatott. Takács Gyula is köztük volt, és megkérdezte tőlem, miért nem megyek Siklóásra. Elmondtam az okát, és kiderült, nem tudott arról, hogy engem kitiltottak Baranyából. Azt mondta, menjek vissza, mert nagyon hiányzik az a szellemiség, amely 1969–70-ben Siklóst jellemezte. Tényleg visszamentem, addigra már az egész épületet felújították, lehetett benne lakni, főzni és dolgozni, jó eszközök álltak rendelkezésre. Más országokból is hívhatunk vendégeket, így jöttek olaszok, franciák és németek. Megint pezsgés kezdődött Siklóson, ami a biennálék színvonalán is meglátszott. Nem említettem az előbb, hogy Bechynében megválasztottak az International Academy of Ceramics (IAC) tagjának. Ennek köszönhettem, hogy 1980-ban meghívtak a World Crafts Council (WCC) bécsi kongresszusára, és felkértek, hogy vezessem az egyik előszemináriumot. Az IAC soron következő kongresszusát két évvel később az én közbenjárásomra Magyarországon rendeztük meg, mégpedig két helyszínen, Kecskeméten és Siklóson. A kecskeméti művésztelep 1980-ban kapta meg az ún. hátsó udvart, és 1982-ben a mai méreteire egészült ki. Nagyon sikeres volt a rendezvény, komoly nemzetközi visszhangot váltott ki, több magyar kolléga az IAC tagja lett, engem pedig alelnöknek választottak, így a továbbiakban még inkább segíteni tudtam a közép-kelet-európai kerámia és a nemzetközi szervezet együttműködését.

Közben felmerült bennem, hogy a szimpóziumok tapasztalatát érdemes lenne bevenni az oktatásba, mert úgy láttam, hogy az egyetem légkörét nem hatotta át a találkozók nyitott és friss szellemisége. Három kollégám, Keserű Ilona, Bencsik István és Rétfalvi Sándor segítségével 1987-ben létrehoztuk a mesteriskolát. Eleinte saját pénzünkéből fedeztük a költségeket, majd szponzoroktól szerezünk annyi pénzt, hogy ösztöndíjat tudjunk adni azoknak a diplomával rendelkező növendékeknek, akik vállalták a továbbképzést. Abból a meggyőződésből indultunk ki, hogy a diplomás szobrászok, festők, keramikusok és fémesek nem ismerik alaposan szakmájukat. A rendszerváltás után, a privatizációs hullám következtében elvesztettük szponzorainkat, és elfogyott a pénz. Mivel az említett kollégák a pécsi egyetemen dolgoztak – Rétfalvi az ottani rajztanárképzés vezetője volt –, úgy döntöttünk, bevisszük oda a mesteriskolát. Ebből az oktatási formából nőtt ki a DLA („Doctor of Liberal Arts”), ami a művészeti felsőoktatás doktoriskoláját jelenti, hároméves továbbképzést, melynek végén doktori fokozat szerezhető. Én is beléptem a pécsi egyetemre mint egyetemi tanár, és egy ideig a kerámia tagozatot vezettem. A soproni egyetem ugyancsak megszervezte a maga művészképzését ipari forma címszó alatt, és tovább működött a budapesti Iparművészeti Egyetem.

– *Mi lehetett az oka annak, hogy a rendszerváltást követően a szimpóziumok elveszítették korábbi funkciójukat és jelentőségüket?*

– A szocialista rendszerben a szimpóziumok jelentették az egyetlen fórumot, amelyen keresztül ki lehetett jutni a külföldi műhelyekbe, és a hazai kerámia bekapcsolódhatott a nemzetközi vérkeringésbe. A rendszerváltás után ez megváltozott, mivel a művészeti életben egyre erősebben érvényesült a műkereskedelem befolyása, amely nem feltétlenül a progresszív vonulatot támogatja, hanem a divatos, könnyen eladható produktumokat, s ennek hatása észrevehető az utolsó szimpóziumok anyagán is.

Nyugaton ez idő alatt terjedt el a nyári egyetemek mozgalma, ami lehetővé tette, hogy amatőrök vagy diplomával rendelkezők, akik eltávolodtak eredeti szakmájuktól, szervezett kurzusokon foglalkozhattak a művészettel, így a kerámiával. Próbáltuk ezeket is meghonosítani Magyarországon, mert Kecskeméten és Siklóson egyaránt jó feltételek mutatkoztak. Pénzért hirdettük meg a kurzusokat, de jóval olcsóbban, mint külföldön, és az ebből származó bevételből működtettük még egy ideig a szimpóziumokat. Siklós azonban hamarosan végleg bezárta kapuit, Kecskeméten viszont jelenleg is folytatódik a munka. Nemrég átvette a város a Nemzetközi Kerámia Stúdiót, és a Zománcművészeti Alkotóműhellyel, valamint a Forrás Kiadóval közös intézményként működteti.

– *Ha már ezen a nyomvonalon haladtunk tovább, nem hagyhatjuk szó nélkül a tanítást sem. Említette, hogy évtizedeket töltött a művészeti felsőoktatásban, hat esztendőzt vezető szerepben a Magyar Iparművészeti Egyetem rektoraként. Milyen alapvető problémákkal kellett szembesülnie ebben a tevékenységében? Hogyan summázná az ott szerzett benyomásait?*

– Az első fontos eredményem az volt, hogy a hatvanas években az én vezetéssel született meg az ipari formatervezett porcelán- és kerámiaoktatás. A porcelán szak korábban alapvetően a herendi felfogásra épült, de ezt nem tartottam folytathatónak, amikor tanársegédként a főiskolára kerültem. Egyrészt azért, mert a feltételek minden szempontból hiányoztak, másrészt pedig a többi gyárnak nem ugyanolyan szemléletű és felkészültségű tervezőkre volt szüksége, mint Herendnek. Munkatársaimmal megszövegeztük, majd meg is valósítottuk azt a koncepciót, mely az ipari formatervezés felé elhajló porcelánmunkát helyezte előtérbe, vagyis az iskolában eljutottunk a modellezésig, s terveink kivitelezésére a különböző gyárakban nyílt lehetőség. Ez az oktatási forma egészen a rendszerváltásig meghatározó maradt, pontosabban már néhány évvel korábban világossá vált, hogy a magyar ipar nem képes felvenni a versenyt a nyugatiakkal, és visszaszorult a piacról. Különböző rekonstrukciókat és új gazdasági mechanizmusokat vezettek be, de a problémát már nem tudták megoldani. 1990 körül a gyárakban dolgozó, porcelán szakon végzett ipari formatervező művészeknek vissza kellett vonulniuk a magánszférába, mert nem alkalmazták tovább őket. Azóta a gyárak kész tervekkel hoznak be Nyugatról, és azok alapján állítják elő termékeiket. A Borsos Miklós által képviselt képzőművészeti központú oktatás Pogány Frigyes rektorsága idején építészetközpontúvá alakult, a kerámia és a porcelán szellemisége fokozatosan közeledett egymáshoz, és ma már teljes mértékben ipari formatervezési elvek határozzák meg az intézmény szemléletét. A probléma csak az, hogy Magyarországon jelenleg hiányoznak az ipari formatervezésnek azok a bázisai, ahol az egyetemet végzett tervezők folytatni tudnák azt a tevékenységet, amire felkészítették őket.

A rendszerváltás után egymást követték a felsőoktatási törvények, mert a moszkvai szemléletű egyetemi és főiskolai képzést európaivá kellett átalakítani, ami rendkívül nehéz helyzetet teremtett. Ez tart a mai napig. Olyan sok ellentmondás van a felsőoktatási rendszerben, hogy ember legyen a talpán, aki ebben kiismeri magát. A kilencvenes években végigjártam azokat a külföldi egyetemeket, ahol úgy gondoltam, hogy számunkra is tanulságos oktatási szisztémát alakítottak ki. Több helyen tapasztaltam, hogy a mérnök- és

művészképzés együtt történik, vagyis elsősorban mérnököket nevelnek ki, akik mellesleg fölvehetnek olyan kurzusokat, melyek a művészet felé vezetnek. Mindezt próbáltam beépíteni a mi tevékenységünkbe, de minden alkalommal az volt a legfőbb akadály, hogy nincs műhelyházunk. Rektorként az volt az elképzelésem, hogy a kerámiaoktatás Kecskeméten találjon új otthonra, mert ott minden feltétel adott, ráadásul a város is szívesen fogadott volna bennünket. Utódom viszont nem támogatta ezt az elképzelést, és a probléma azóta sem oldódott meg. A Magyar Iparművészeti Múzeum nemrég egy pályázat jóvoltából jelentős összeghez jutott, s ebből megvalósítható az intézmény rekonstrukciója. Ennek következtében az egyetem ottani műhelyeit el kell költöztetni, de fogalmam sincs, hol találnak számukra megfelelő helyet. Most úgy látom, hogy a pécsi Zsolnay-gyár területén, az ottani kulturális negyedben, a Pécsi Tudományegyetem irányításával a művészképzés komoly lehetőségeket kapott: a gyár területén zajlik a tanítás, az iskola bőségesen rendelkezik saját technológiával, ugyanakkor a gyár mérnökeit is bevonják az oktatásba, a hallgatók pedig azonnal kimehetnek, és megnézhetik, hogy az adott munkafolyamatot hogyan végzik gyári körülmények között. Ennél termékenyebb kerámiaoktatást elképzelni sem tudok.

A tanítás számomra olyan tevékenység, amely jelentős mértékben tágítja a horizontot, ugyanis a hallgató folyamatosan kérdez, nekem pedig meg kell próbálnom válaszolni. Mindig igyekeztem korrekt válaszokat adni, soha nem azt mondtam, hogy én ezt így vagy úgy csinálnám, hanem a növendék lelki alkatának, tehetségének és elképzelésének megfelelően próbáltam segíteni. Ha nem tanítottam volna, akkor egy csomó dolgot magam sem tanulok meg. A szimpóziumok által eljuthattam külföldre, és olyan tapasztalatokra tettem szert, melyeket hasznosíthattam az oktatásban, így tanítványaim elég korán juthattak korszerű ismeretekhez. Mindehhez örömmel teszem hozzá, hogy a magyar kerámia jelenleg is fontos szerepet tölt be a nemzetközi kerámiaművészetben, Németországtól, Amerikán át Japánig és Tajvanig számos helyen írunk rólunk, ilyen értelemben tehát a szimpóziumok mozgalma és a hazai kerámiaoktatás sikeresnek bizonyult. Sikerült a növendékek egy részét bevezetni a nemzetközi területre, és több fontos kiállításon vettek részt. Legjobb tanítványaim közül Fekete László Amerikában vált ismertté, Nagy Márta elsősorban német nyelpterületen és Hollandiában tevékenykedik.

– *Hogyan alakult eközben a saját művészi pálya Siklós után?*

– A Siklóson szerzett tapasztalatokat megpróbáltam beépíteni saját művészi világomba. 1969-ben Fekete Györggyel rendeztünk egy kiállítást az Ernst Múzeumban, ahol az új munkáimat bemutattam. A Rába partján megfigyeltem, hogy az iszap repedései milyen törvényszerűségek mentén rendeződnek el. Fölszedtem egy iszapréteget, otthon kiégettem, és ezt is kiállítottam.

– *Pernecky Géza, az akkori vezető művészeti kritikus eléggé kedvezően fogadta a kiállítást, az Élet és Irodalomban publikált kritikájában azt írta, hogy „Schrammel művei nem tálak és vázák immár, nem gubbasztó madarakra formázott vagy antropomorf alakra igazított kompozíciók, hanem a tufa, a láva, a samott, a réteges iszap és a felhasadó agyagfelületek különös, lekerekített vagy felszaggatott rögei – hol a mozgás, a növekedés almaszerű zártságába foglalva, hol pedig a szétszakadó öskontinensek monumentális katasztrófáját megidézőe”.*

– Valóban találóan fogalmazott Pernecky, bár az említett iszapmunkát nem vette észre, jöllehet akkor kezdett felfutni a konceptuális művészet oldalvívén kibontakozó land art irányzat, amely úgy ábrázolta a természeti környezetet, hogy megőrizte annak eredeti jellegzetességeit. Mondanom sem kell, hogy munkáim teljes mértékben eltértek a hagyományos díszműkerámia megjelenési formáitól, számomra viszont fontos tanulságokkal szolgáltak, ugyanis a különböző rétegek, a gyökerek lenyomatai, a rovarok járatai egyaránt

kirajzolódta bennük. Miközben ezekkel bajlódtam, meghívtak egy újabb pályázatra, a Szegedi Biológiai Kutató Intézet falára kellett domborművet készíteni. Első körben megnyertem a pályázatot, de aztán rendeztek még egy fordulót, ahol kiestem, és végül nem én kaptam meg a munkát. Úgy gondolom, nagyon fontos alkotás lett volna, ha létrejön. Valami hasonlót fogalmaztam meg a balassagyarmati gyermekotthon reliefjében.

– Ennek ellenére nagyon sok vázlatot készített a szegedi munkához. Milyen kérdések mentén kezdett gondolkodni?

– Több kérdés merült fel bennem. Először is az érdekelt, hogyan tudom saját világomban újragondolni a kerámia történetében meghatározó két szemlélet, a világmindenség ellentétes erőire alapozódó távol-keleti felfogás és az európai kereszt tengely szerinti ábrázolásmód jellegzetességeit. Másfelől a kutatóintézet pályázatában abból indultam ki, hogy a világban nagyjából azonos erőhatások hozzák létre a formákat. Ez egyaránt vonatkozik a galaxisokra és az ember belső szervezetére. Gondoljunk a sejtre, amely általában gömb alakú, de a magból kifejlődő csíra spirál alakban nő. Ha a belső magot megvizsgálom formailag, azt látom, hogy az kettős spirál, amely az örvényben, a fürdőszobai lefolyóban távozó víztölcsérben és az élet bármely területén egyaránt felfedezhető. Elkezdtem ezzel kísérletezni, s a pályamunkában ennek variációit mutattam be, a sejtek szaporodásának és összekapcsolódásának mintájára rendeltem egymáshoz a relief darabjait. Egyik részletét 1971-ben elküldtem a faenzai nemzetközi kiállításra, ahol elnyertem a plasztikai nagydíjat. Később inkább az foglalkoztatott, hogy mitől és hogyan indul el az élet. A tudósok úgy magyarázzák, hogy egy magas szervezettségű fehérje megjelent különböző helyeken, és kozmikus átlövést kapott.

– Ezt továbbgondolva születtek meg az egyedülállóan mondható, roncsolt, hasított, lőtt, robbantott képződmények. Mit tapasztalt, amikor előbb a porcelánba, majd az agyagba is belelőtt?

– Meg akartam nézni, hogyan hat az említett kozmikus sugárnak megfelelő külső erő az általam használt anyagra, ennek érdekében a barátomtól kölcsönvettem légpuskával belelőttem a különböző alakzatokba. Elsősorban geometriai formákat választottam, és meglepődve tapasztaltam, hogy a lövés hatására teljesen átalakultak, és organikusává váltak. Arra is kíváncsi voltam, mi történik, ha ez az energia belülről jön, és fölrobbantottam bizonyos formákat. A lövés esetében soha nem sérültek a vonalak és az élek, ezzel szemben a robbantott tárgynak éppen az éle vagy a sarka szakadt szét. Lassan, lépésenként haladtam tovább, és elkezdtem azon töprengeni, hogy mi történhet az élőlényvel, ha hasonló külső behatás éri.

– Ebben segített a madár lenyomatok készítése?

– Igen. A véletlen ismertette fel velem ezek jelentőségét, ugyanis állatlenyomatot már a főiskolán készítettem, csak nem vontam le belőle a megfelelő következtetéseket. A kerámia-kongresszus nemzetközi résztvevőivel bebarangoltuk Kecskemét környékét, és a bugaci pusztán találtunk egy szikes, kiszáradt tavat. Megpillantottam egy madár tetemét, kiemeltem az iszappal együtt. Bevittem a műhelybe, kiégettem a kemencében, és ezáltal rögzült a madár csontvázának tökéletes lenyomata. Ha otthagytam volna az iszapban a madarat, ugyanez történt volna nagyjából egy év leforgása alatt, de én felgyorsítottam a folyamatot. Később seregnyi madarat szedtem össze mindenhol, és azokat ugyanígy kiégettem. Ekkor jutottam legközelebb élet és halál viszonyához, amely a művészet egyik alapkérdése.

– Hogyan jutott el a madarak megformálásától az emberi figurák prezentálásáig? Monográfiáját, Kernács Gabriellát idézem, aki nagyon szépen fogalmaz könyvében:

„A Pompeji figurák hatása döbbenetes: az utolsó pillanat görcsébe fagyott testek Egon Schiele torzult aktjait idézik, Francis Bacon vonagló lényeit. Schrammel eljátszatja velük a halálélményt, a haláldrámát, másképp, mintha megmintázná azt. Újra azt kell éreznünk, szobrok ezek és mégsem azok, és mégis azok. Az anyag kínlódása is bennük van. Hátborzongatóan hitelesek, mintha egyetlen pillanat, a halálba átlépés pillanata lenne örökkévaló anyagba átírva.” *Milyen további inspirációk segítettek ezek megközelítésében?*

– Leginkább az, hogy Pompejiben jártam, ahol megcsodálhattam az öntvényeket. Amikor a Vezúv kitört – 79-ben –, a menekülőket a gáz megölte, és betemette őket a húsz méter magas vulkáni hamu. Több mint ezer év elteltével a régészek üregekben rábukantak az áldozatok csontjaira, az üregeket gipsszel kiöntötték, és ezáltal megdöbbenő öntvénytáblák keletkeztek, rögzültek a mozdulatok élet és halál küszöbén. Úgy tértem haza, hogy ilyen szép szobrokat még nem láttam, s ezeket ráadásul nem emberi kéz alkotta, hanem a természet formálta meg. Hosszú ideig kísérleteztem azzal, hogy ugyanezt létrehozam, de eleinte nem sikerült, vagy legalábbis művi lett. Aztán tudatosodott bennem, hogy az emberi testeket összenyomta a vulkáni hamu, s ezt homokkal próbáltam szimulálni. Kiderült, hogy éppen olyan torzulásokat kapok, mint amelyet Pompejiben láttam. Erre kimondottan a madártetemekkel való foglalatosság ébresztett rá. Igaz az a bibliai mondás, hogy földből vétettünk és földde leszünk, de sokáig nem tudtam, hogyan tudom mindezt a saját anyagaimmal megmutatni. Az 1956-os forradalom ötvenedik évfordulójára készítettem egy sorozatot, amelyben a tökéletesen megmintázott, belül üreges emberi figurát nem homokkal nyomtam össze, hanem vízzel kezeltem, ami szétáztatta az agyagot. Ezáltal azt a folyamatot akartam demonstrálni, ami velünk történik a természeti erőknek köszönhetően, ha eltemetnek bennünket. A kiegészítés ez esetben nem jelent mást, mint egy pillanat rögzítését.

– *Felmerül bennem az elmondottak kapcsán, hogyan viszonyul egymáshoz pályáján a tudatos-ság, a kiszámítottság és a véletlenszerűség? Ugyanezt kérdezhettem volna a hollóházi munkák, vagy később az agyaggal való foglalatosság kapcsán is, hiszen úgy tűnik, mintha ott is az anyag súgott volna. Jól látom ezt?*

– Teljes biztonsággal merem mondani, hogy a kísérletek, próbálkozások eredményeinek tudatos átgondolása mindig utólag történik. Hiszek abban, hogy a világot a véletlenek alakítják. Ha akarom, már Hollóházán a porcelán esetében is véletlenül választottam bizonyos megoldásokat, ahogy az ujjaim nyomát a tárgyakon hagytam, vagy festékkel csurgattam le a formákat. Ez nem volt másként később sem, de a tanulságokat mindig utólag vontam le, és abból adódott a következő lépés.

– *A kilencvenes években kapcsolatba került a Herendi Porcelángyárral. Milyen kihívást jelentett és milyen lehetőségeket kínált az újabb találkozás a „fehér arannyal”, a korábbiól oly jól ismert anyaggal?*

– Kerestek egy felkészült szakembert, aki tagja lenne a herendi gyár igazgatótanácsának. Vállalkoztam erre, de hamar megelégteltem az állandó pénzügyi és jogi vitákat, és említettem a vezérigazgatónak, hogy inkább lemennék az üzembe, ott talán többet tudok segíteni. A Herendi Porcelángyár a szocializmus idején voltaképpen valutaszerző intézmény volt, ami azt jelentette, hogy az állam bármennyi pénzt megadott, csak hozzanak be dollárt. Ennek megfelelően az ottani technológiát folyamatosan fejlesztették, szellemi értelemben viszont nem történt előrelépés. A rendszerváltozás után megtartották Herendet mint hungarikumot, és a dolgozók lettek a részvényesek, vagyis a gyár annak ellenére magyar kézben maradt, hogy több külföldi befektető is komolyan érdeklődött iránta. Az igazgatótanács számára az jelentette a legnagyobb kihívást, hogy Herend állami

támogatás nélkül is talpon tudjon maradni. Kinyilvánították, hogy a gyár manufaktúra-ként működik, vagyis nem futószalagon állítják elő a termékeket, hanem mindent kézzel csinálnak. Amikor Mádl Ferenc és Makovecz Imre társaságában az igazgatótanács tagja lettem, arra törekedtünk, hogy olyan termékek készüljenek, amelyek a legjobb herendi hagyományokat tükrözik, ugyanakkor továbblépést is jelentenek, és nem melleleg piac-képesek. Sokat gondolkodtam azon, hogy mi lehetne az a téma, amelyik mindezt egyszerre megjelenítené. Ismét a véletlennek köszönhettem a megoldást, mert a feleségem akkor érkezett haza Velencéből, és lenyűgözve mesélt a karneválról. A következő évben én is Velencébe utaztam, és megtaláltam a megoldást. Úgy gondoltam, nagyon jó reklám lenne, ha két szép herendi lányt és két jó kiállítású legényt felöltöztetnénk herendi motívumokkal díszített ruhába, és így fogadnák a turistákat. Ezt a vezetőség nem támogatta, azt viszont igen, hogy ilyen figurákat készítsünk porcelánból. A herendi porcelánfestők mindig babaszemet rajzolnak, én viszont maszkokat csináltam, és kilyukasztottam a szemüket. Különböző mintákat terveztem, de nagy megdöbbenésemre a festők nem tudták megcsinálni. Megkértem az egyik legügyesebb porcelánfestőt, hogy mutasson nekem olyan herendi motívumot, amit jól tud festeni. Megmutatta. Leültem mellé, együtt megterveztük és megcsináltuk az elsőt. Különböző motívumokat választottam a herendi palettáról, s azokat festették rá a figurákra. A velencei élmény és a herendi motívumvilág úgy kapcsolódott össze, hogy a porcelán csak kívülről szép, belül üreges, miként a maszkok és jelmezek esetében ugyancsak a külső érdekes, az is lehet, hogy egy gyönyörű női jelmez mögött egy ronda öregember rejtőzködik.

A herendi gyárral szemben megépítették a Porcelaniumot, ahol a bemutatóműhelyhez múzeum, étterem, kávéház és mintabolt is tartozott. Magam is részt vettem a belső tér kialakításában, és hét nagyméretű porcelánszobrot készítettem. Ezek egyike a Költő – Herenden egyszerűen csak „Csőrös”-ként emlegetik –, amely majdnem egy méter magas. Huszonnégy nemzet emblemátiкус versének egy-egy részletét írtam rá, amit a látogatók elolvashatnak. Amikor Frankfurtban kiállították a szobrot, csodájára jártak, hogy Herenden mire vagyunk képesek.

– *Miért volt ez nagy dolog?*

– Elsősorban azért, mert korábban a herendi porcelánból nagyjából negyven centi magas figurákat hoztak létre, ugyanis fölötte már nagy volt a hibalehetőség. Annak érdekében, hogy a szobor ne dőljön össze, textilből mintáztam meg, ami nem csak a ráncokat mutatja szépen, hanem merevíti a formát is.

– *A következő nagy munka a budapesti Nemzeti Színház kariatidáinak elkészítése volt. Hogyan dolgozott ezen?*

– Előrebocsátom, hogy az épületmunka olyan, mint a zenekari muzsikálás. Ha bármilyen hangszerrel belépek a zenekarba, a karmester jelzését és instrukcióit kell követnem. Az épületmunkák esetében az építész a karmester, és ha elvállalom a megbízást, őhöz kell igazodnom. A herendi figurák ösztönözték arra az építészt, Siklós Máriát, hogy engem kérjen fel, hiszen az ábrázolt karneváli világ sok szállal kapcsolódik a színháztáshoz, s eredetileg úgy terveztük, hogy maszkos kreatúrák helyezkednek el a teátrum belső terében, már az előcsarnokban fogadják a nézőket, megtalálhatók a lépcsők mentén, majd a nézőtéren és a színpad szélén is. Végül ez nem valósult meg, mert Schwajda György, a Nemzeti Színház építéséért felelős kormánybiztos elvette a belső munkákat Siklós Máriától, helyette egy szállodák berendezésével foglalkozó angol céget bízott meg az épületbelső kialakításával. A külső épületszobrokat először Zsolnay-kerámiából akartam megcsinálni, de mivel az egyszerűen lefagyott volna, ezért más anyagot kellett keresnem. Így találtam

rá az üvegszál-erősítéses finombetonra, melynek készítése bizonyos értelemben hasonlít a porcelánéhoz. A szobrokat először papundekliből formáztam meg, majd felhúztuk a későbbi helyére, hogy látva a különböző távolságokat és szögeket, meghatározzam a végleges méretarányokat. Felvettem a kapcsolatot a győri Ornamentika nevű céggel, ahol elkészítették az egyes darabokat, amelyek megfeszített munka eredményeként a végső helyükre kerültek.

– *Ma visszatekintve eddigi pályájára, hogyan látja a különböző állomások, pályaszakaszok egymásra következősét? Milyen okok húzódnak meg egy-egy váltás hátterében?*

– Mindegyiknek megvolt a maga oka, de alapvetően mindig az agyag természetéhez igazodva kísérleteztem, és a tanulságokat levonva próbáltam továbbmenni, új utakat keresni. Legmészebbre az épületkerámia terén jutottam, talán a hegyeshalmi határátkelő reliefje tükrözi leginkább a számomra fontos dilemmákat. Ma is sok minden foglalkoztat, de már sem erőm, sem időm nincs arra, hogy mindent megcsináljak, helyette naplóban rögzítem benyomásaimat.

– *Miként az eddigiekből is kiderült, pályáját sok nehézség övezte, ennek ellenére úgy látom, hogy csak ebben a közegben bontakozhatott ki ebben a formában az életmű.*

– Valószínűnek tartom, hogy másutt nem tudtam volna ugyanezt az életművet létrehozni. Ha 1956 után elhagyom az országot és megpróbálok Nyugaton egzisztenciát teremteni, megkötötték volna a kezemet. A faenzai nagydíj után többször meghívtak nyugati galériások, de mindig azt kérték, hogy ugyanolyan munkákat vigyek, mint korábban. Ha például megtetszettek nekik a lótt munkák, elvárták, hogy ne térjek el azoktól. A sokféleséggel nem tudtak mit kezdeni, nem értették, hogyan következik a madártetemekből a pompeji sorozat, abból pedig az ötvenhatos ábrázolás. Én viszont nem akartam berendezkedni az állandó adás-vételre, mert ha bizonyos kérdésre választ találtam, attól kezdve nem érdekelt tovább. Volt olyan, hogy megcsináltam a tökéletes műalkotást, egy hibátlan kockát gyönyörű fehér porcelánból, amiből nem lehetett semmit elvenni, és semmit nem lehetett hozzátenni. Felmerült bennem, hogy mit fogok ezután csinálni? Engem nem ez érdekelt. Mindig a saját utamat akartam járni, amire furcsa módon, a sok nehézség ellenére, csak itt volt lehetőségem. Nekem kellett a hazai levegő, minden gyötrelmével együtt, ahhoz, hogy alkotni tudjak.

Bencsik Orsolya

A halál és a vidék találkozása két műkedvelőben

Juhász Erzsébet portalanítja Szenteleky Kornélt

*„a por pedig csak hull, hantol, fullaszt,
megfojt és csendes közönnnyel eltemet”
(Szenteleky Kornél: Elégia poros prózában¹)*

A vidék és SZA/SZK leporlása: az idő problémája

Juhász Erzsébet *Műkedvelők* című Szenteleky-regényének egyik programja, ahogy a mindenki – de tulajdonképpen csak a vajdasági írók – utódot valójában nem nemző (!), szimbolikus nagyapja, Sztantits Aurél kapcsán jelszóként is említi a mű énelbeszélője, a „leporlás”. A leporlás aktusa előfeltételezi, hogy tárgya a por – vagy ha metaforikus értelemben használjuk, más matéria – által eltakart, befedett, így alig vagy egyáltalán nem látható, és láthatatlanságából, rejtőzködéséből fogva túlvilági, halott. Éppen ezért a portalanítás intencióját tekintve a megszűnt vagy rejtőzködő láthatóvá, élővé tételére irányul, és vagy egy ősi, tiszta, korábbi állapot visszaállításáról, vagy pedig a korábbi átértelmezéséről, letisztításáról szól. Minden esetben tehát bizonyos rétegek lepucolását jelenti, minden esetben valamilyen episztemológiai és interpretációs aktus, melyben a látás-látvány (ismeret) és a létezés szorosan összefügg.

Az újvidéki Forum Könyvkiadó 1984-es regény pályázatán nyertes pályaműként szereplő, egyszerre a rekonstrukció és a dekonstrukció eljárását alkalmazó *Műkedvelők* több-féle, egymással szorosan összefüggő matéria megsemmisítésére törekszik. Egyrészt maga az idő, a feledés apró szemcséi szűrkitik el és temetik be a Sztantics Aurél (SZA), vagy a már előbb említett szimbolikus, elcsaládiásított „nagyapánk”-ként megjelenő Szenteleky Kornél (SZK) igaz alakját, ahol az igazság ugyanannyira problémás, akár csak az időből fakadó távolság vagy a hagyomány. A múlt, SZA/SZK történetének, és ezzel együtt az akkor még jugoszláviai magyarnak nevezett literatúra, ma már vajdaságiként aposztrofált irodalom kezdetének rekonstrukciója, vagy inkább az arra vonatkozó kísérlet, mely a narrátor (és az íródó szöveg) önreflexivitásának köszönhetően önmaga határait is bejárja², tulajdonképpen a kezdetekre való „hideg fülelés”, a holttá váló és az utódok által kikezdett anyag megvizsgálása, de ezzel együtt az utódállapot, a jelen megértésére és öndefiníálásra való törekvés, mely ezek szerint a múlt által valósulhat meg. Ebbe a kutatásba, „fura

1 Szenteleky Kornél, *Úgy fáj az élet*, A Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség kiadása, Újvidék, é. n., 13.

2 Lásd: *„Lehetőségeink szerények; e távolságok beláthatatlanok, főleg az időben, maradjunk ennyiben, s a couleur locale-ban, ugyan – túllépni e mai kocsmán talán?”* (Juhász Erzsébet, *Műkedvelők*, Forum, Újvidék, 1985, 6.) És még: *„igen nehéz az utat visszafelé megtenni ugartörő eleinkig, bár amire emlékezniünk lehetne, már önmagában is igen körülhatárolt, s meg kell hagyni: velünk született nyomtalanságunk is már-már a csodával határos.”* (Uo., 7.)

nyomozás³-ba, akárcsak múltbéli utazásba beépülnek, átértelmeződnek, parafrázálódnak többek között SZK szövegei⁴, sorai és motívumai, a „lomha ákacosban” (el-ott)felejtett/el-ottfelejtkezett, a couleur locale-ban mint időtlen kocsmában nyakig belemerült irodalom-szervező és író, valamint az időbeli távlatnak köszönhetően megporosodott, az SZK által kritizált vidékiségtől korántsem olyannyira elkülönülő/elkülönböző(öd)ő, egységét és értékét tekintve különösen problémás opus.⁵ Egyszerre zajlik szövegportalánítás mint a felejtés és a recepció folyamatainak következményeként megjelenő befedő vagy épp ritkuló külső réteg eltávolítása, valamint porkivonás mint a szövegben benne levő elem elkülönítése és/vagy negligálása. Másrészt tehát a fentebb említett idő szemcséinek lesöprése és kiszűrése, semmitése mellett a vajdasági milió és irodalom centrális eleme és metaforája, a tanyavilág és a szántóföld fojtogató pora, a vidékiség esszenciája kering a levegőben, hull alá, temet be, és mindezzel együtt be is férkőzik a szövegtérbe, hogy a helyi színek elméletének ha nem is kimondott, de implicit fundamentumaként rétegezze az irodalomkezdő nehézségeit, és kiélezze a vidék és a nagyvilág, a műkedvelés és a valódi művészet közti opozícióit. A por a provincializmus anyagaként valójában SZK életrajzi adatainak, valamint irodalmi tevékenységének ismeretében és az SZK-szövegekkel együtt teljesedik ki a *Műkedvelők*ben, és nehezíti meg az irodalmi kezdetekhez, a hagyományhoz való adekvát, objektív viszony kialakítását, és többek között a helyi színek elméletének az értékelését is. Ilyen értelemben foltokat hagy, illetve elszakít a látványtól, és akárcsak SZK beteg tüdejét, úgy az őt követő írónemzedékek (különösen a symposionisták) egészséges szervét is fojtogatja, fullasztja.

A portalánítás alapvető gesztusa SZK első reflexióihoz fűződik, de a symposionisták második generációja közé tartozó, már Tolnai Ottó világporát is önmagába szívó, fényes szemcséit letűző Juhász Erzsébet 1985-ben megjelent regényében túlmutat a vidékkel

3 Juhász, *Műkedvelők*, i. m. 7.

4 Maga a regény címe is egy Szenteleky-átvétel, allúzió, hiszen a vajdasági Kazinczyként, a későbbi írók által viszont inkább már „*furcsa kis vékony, kitinpáncélos bogárka*”-ként (vö. Balázs Attila, *Isola Bella*, avagy a központi világítótorony hibái = Uő., *Világsarok +*, zEtna, Zenta, 2011, 20.) emlegetett íróos, a jugoszláviai magyar irodalom kezdetének vezéregyénisége ugyanezzel a címmel írt drámát (pon-tosabban egyfelvonásos komédiát), melyet a *Bácsmezei Napló* 1924. december 25-ei száma közölte.

5 A *Műkedvelők* egyik enyhén ironikus és SZK szövegeinek művészeti értékével foglalkozó passzusa, amikor a narrátor Póth Erzsébetnek, SZA barátnőjének, majd végül feleségének a gondolatait, véleményét közvetíti a már erősen haldokló íróról, annak művészetéről és irodalom-szervezői tevékenységéről, akárcsak a szerveződő jugoszláviai magyar irodalomról. Lásd: „*Aurélnek nem egy írását valósággal ízeke szaggatta gondolatban. Tipikus vidéki szépleleknek tűnt a szemében, aki csak siránkozni képes, s azt is milyen hamisan, milyen erőtlenül teszi. (...) Aztán egy másfajta kétségbeesés kerekedett benne felül: ha maga a »vezér« is csak ilyen vidéki műkedvelő, akkor a többiek: Janiga Lajos, Forrai Gábor, Homonnai s a többiek sorban mind, hát akkor ők? (...) Mert hisz hiába minden erőfeszítés: az, amiről Aurél és társai írnak, az nem ez az élet. Az írók mindig a művek aranyfedezetével vannak elkeveredve. Ő tudja, látja, hogy a szenvedést, a gyöttrődést illetően a fedezet színarany, miért mégis, hogy ami megiródik belőle, az nem több, mint égett szén, pernye, amitől még csak jobban bepiszkolódik a levegő. És ilyenkor világosan érezte, hogy barátja írásai nem azért gyöngék és erőtlenek, nyúlósak, érzélgősek vagy érdektelenek, mert híján volna a tehetségnek. Biztos benne, hogy az ő esetében nem erről van szó, de hogy miért vérzik el keze nyomán minden sokat ígérő mondat, mielőtt valódi tartalommal telítődne: erre gyötrelmes töprengések után se tudott önmagának soha válaszolni. Vajon mi köti meg a kezét itt? Miért a túl korai kifulladás? Miért, hogy mindig mindenről csak beszorulva a semmi és a valamiféle utánzat közé?*” (Juhász, *Műkedvelők*, i. m., 74–75.)

szembeni spleenes, szentis gyötrődésen⁶, elvágyódáson⁷, és sokkal mélyebb, metafizikussabb értelmet nyer, melynek köszönhetően a *Műkedvelőket* a vajdasági irodalmi identitás kiépítésének a kulcsregényévé is teszi, aminek viszont korántsem meglepő módon alapelve a bizonytalanság, az elbizonytalanodás és önmagunk vakuló tükörben való bámulása⁸. Mindemellett a hagyományépítés és a hagyomány átinterpretálásának fontos momentumait is kiemeli, és az önmagába zárt szellemmel⁹ szembeni kitörési igényt, egyfajta kívülről tekintést, és ezzel együtt a kívülről való látás intencióját is megfogalmazza. SZK első reflexiói, a spleenesnek nevezett gyötrődés nem más, mint a disznóólszagú valóság, a magaskultúrát befogadni képtelen, a művészetre süket fülű vidéki közeg átforgalmazása mind az irodalomszervezői tevékenység, mind a művészi alkotás segítségével, még akkor is, ha előbbi a már említett közeg minősége, lényege miatt folyamatosan ellehetetlenül, és a műkedvelés és a valódi művészi érték között ingázik, akárcsak az alkotás, a valóság esztétizálása sem tekinthető tényleges megoldásnak, csak egyfajta időszakos menekülésnek. Ez a fajta spleenes gyötrődés és az élhetetlen, elfogadhatatlan realitás elől az alkotáshoz, valamint az olvasásba való menekülés egyébként – noha erőteljesebb (ön)-kritikai reflexiókkal és folyamatos elbizonytalanodással – a *Műkedvelőkkel* vagy a közép-európai „korlát- és határélményt” kirajzoló *Határregény* című, már a címében műfaját is megjelölő kötetrel szemben az esszéista Juhász Erzsébet alakjától már kevésbé áll távol, még akkor is, ha ez a hang vagy magatartásmód egy másfajta kontextus eredménye. Az irracionális közeg, a háborús, traumatikus, politikai-gazdasági szituáció, melyben mindez megjelenik, bizonyos értelemben az önsajnálattal elemeivel együtt is adekváttnak tekinthető, a már említett metafizikai síkot pedig éppen ezek a határhelyzetek magyarázzák, és az *Úttalan utaim*, vagy éppen az *Esti följegyzések* gyakran panaszos, sértődött passzusait folyamatosan finomítják.

A *Műkedvelők*, akárcsak Juhász Erzsébet egyik legalapvetőbb vonása tehát a vidékkel való szembenezés és egy (többek között írói) identitáskiépítés, de Szentelekyhez képest ő már túllép a vidékiség pusztá kategóriáin, a vidékiség színein, és nem csupán a centrum-periféria (nagyváros-vidék) térpoétikai fogalmak költői alakzatokká való leképezése, szublimálása mentén működteti azt, hanem a térbeli meghatározottságon túl az egyes szubjektumon belül is. Mindemellett pedig kritikai reflexiókat tesz, és az SZK-kép alig észrevehető dekonstruálása mellett elsődlegesen a megképződő szubjektum egységességét, létbizonyosságát, realitásértékét kérdőjelezi meg.

6 Vö. pl. Szenteleky az *Úgy fáj az élet* című lírai novellákat tartalmazó kötetének az olvasóhoz írott bevezetőjével: „Panaszok, sóhajok, ámulások, vágyak, rajongások, nyöszörgések, elkábulások, csüggedések, álmok, emlékezők, meglátások, hazugságok, dalok, jajok, tűnődések, mámorok, hívések, várások, lázadások, elfáradások, mindig csak érzések és érzések és érzések. (...) ez a könyv csupa líra, szerénytelen alanyi költészet tiszszességűs poétikai formák nélkül. (...) én élni szeretnék e szomorú könyvben. (...) »gyógyíthatatlanul szomorú«-nak érzem az életet.” – Szenteleky, *Úgy fáj az élet*, i. m., 3–5.

7 Ahogy ironikus módon Balázs Attila írja Szentelekyről: „Egy örökké valamiféle szivárványos szigetekre elvágyódó, azonban haláláig a disznóólszagú bácskai porban és porlepte akácokban maradó, ott bujkáló, biciklizgető és révedező, széplelkűségében itt-ott elcsorduló, utána rendre pocskék hangulatú falusi orvos, aki ebből a poros-ragacsos, önnön termékenyítette bácskai anyagból megalkotta a vajdasági helyi színek ellentmondásos elméletét.” – Balázs, *Világsarok* +, i. m., 20.

8 Juhász, *Műkedvelők*, i. m., 8.

9 Radomir Konstantinović fogalma (vö. Uő., *A vidék filozófiája*, Forum-Kijarat, Újvidék-Bp., 2001, ford.: Radics Viktória).

Határképzet és haláltapasztalat: az individuum problémája

A leporlás aktusa kapcsán vázlatosan szó esett a látás-látvány (ismeret) és létezés szoros kapcsolatáról, többek között ezáltal tematizálódik a túlvilágisághoz és a halálhoz való viszony is, és épül be a *Műkedvelők* szövegvilágába egyrészt a halódó SZA-testen a betegségtudat, és ezen keresztül az egyediség, a saját megismételhetetlenség tudata, valamint a már elporladt SZK-testen keresztül a saját halálélmény és a mások halálának tapasztalata. A Juhász Erzsébet-i életműben a jaspersi értelemben vett határelmények közül egyébként is kiemelkedő szerepet tölt be a halál, az elmúlás aktusa. A nemlét központi kategóriája az idegenség és otthon-lét, az emlékezés és felejtés dichotómiáira építkező *Határregénynek* is, ahogy Faragó Kornélia írja a kötet utószavában: „[e]bben az elbeszélői szemléletben a halál (...) válik a létértelmezés kiindulópontjává”.¹⁰ A határ Szenteleky *Isola Bella* című regényének jellegzetes sorsképletéből („Az embereket határok közé szorítani nagyon durva dolog, és a nemzeti tulajdonságok örökös kihangsúlyozása talán sokban oka, hogy az emberek nem értik meg egymást, hogy szuronyokkal állnak a határokon, és felülnek minden alaptalan uszításnak.”)¹¹ emelkedik be a 2001-es posztumusz regénybe, de a szivácsi író talán egyik legfontosabb és legtöbbet hivatkozott textusával szemben itt a határ többek között a túlvilágiság és evilágiság, valamint az értelem és örület elválasztó alakzataként jelenik meg, hiszen Juhász Erzsébet a pusztai térbeli-geográfiai kívülrekedést, mobilitásbeli zártságot episztemológiai-metafizikai mélységekig terjeszti ki, és a létértelmezés, valamint az individuummá váló válás és az identitásképzés par excellence akadályává teszi meg.

A határ a látványtól (ismerettől) ugyanolyan elszakító tényező, mint az idő, vagy akár a por, és eleve szűkös koordináták, elhagyhatatlan paraméterek közé szorítja be a szubjektumot, mely koordináták és paraméterek azonban még az otthon képzetét sem, csak a seholét adják ki.¹² Egyrészt a biztonság, másrészt a kívülség, kívülről tekintés perspektívája tűnik el, és válik egyre intenzívebbé az idegenségérzet, a sehollet, és talán legerőteljesebben a már eleve redukált létezés után az értelmetlen, negligált egzisztálás (a senkilét) tapasztalata. A *Határregény* szövegvilágának háborús, tébolyult kontextusában, a széttöredezettség és elszakítottság logikán kívüli közegében, a veszteségsorozatok között a határon való átlépéssel az a nyitottság akadályoztatik meg, mely a kommunikáció, az alkotás, a nagyvilág és az individuum sajátja. Így, akárcsak a Szenteleky-hagyományt dekonstruáló *Műkedvelők* provinciájának „dagadt disznóhizalójában”¹³, trágyaszagában, fojtogató portengerében, hiába fülel és néz a szubjektum, önmagát csak egyre vakuló tükörben bámulja, és a hideg némaságban nem marad más, mint a külső és a belső lét különválasztása, végül utóbbi felfokozása. A belső, túlvilági utazás, az önmagába záródás¹⁴ azonban sohasem garantálja a látást, a látványhoz (ismerethez) való hozzáférést, annak feldolgozását, vagy az identitás érvényességét, akárcsak az individuum tényleges létrejöttét, mint a leporlás működő eljárását.

10 Faragó Kornélia, Utószó. Közép-európai határjáték = Juhász Erzsébet, *Határregény*, Forum, Újvidék, 2001, 95.

11 Vö. Virág Zoltán, A mindig maradás állomáshelyei = Uő., *A szomszédság kapui*, zEtna-Basiliscus, Zenta, 2010, 116.

12 Vö. Juhász Erzsébet, *Senki sehol soha*, Forum, Újvidék, 1992.

13 Juhász, *Műkedvelők*, i. m., 86 – vö. Szenteleky Kornél Bácskai éjjel című verse = Uő., *Szerilem Rómában*, Forum, Újvidék, 1995, 38–39.

14 Lásd: „a teljes önátadás és a végső elhatárolódás mezsgyéjén – billeg: fülelése hideg tengelyében. Nem más ő, mint ördögös vándor, garabonciás, csakhogy az ő útjai mind befelé nyílnak, s ott bent is mindig oda- és elfelé: a távol közeleli s a közel távolai között.” (Juhász, *Műkedvelők*, i. m., 10.)

Mivel a halál (mint az élet alkotó tagadása) az egyediséget eszmélteti fel¹⁵, a vidék kollektívizmusra törekvő hajlama éppen ezért noha tagadni nem tudja azt, beépíti a rendjébe, beemeli, belsővé teszi struktúrájában, egy funkcióvá, aktussá, puszta faktummá redukálja. Így az elveszíti túlvilágiságát, transzcendenciáját, és olybá tűnik, hogy megszűnik az a határ is, mely elválasztja a szubjektumot az elmúlás tapasztalatától és a nemlét világtól. A halál (akárcsak a holt) éppen ezért láthatóvá¹⁶, és korántsem kiemelt jelentőségű vagy váratlan, hanem természetes eseménnyé válik, a provincia életében akcidienciává.¹⁷ A *Műkedvelők* meghatározó és zavarba ejtő momentumai közé tartozik SZA/SZK ráeszmélése múlni nem akaró, halálos betegségére, ugyanígy lázállapotai (és a velük összehangolt irodalomszervezői munka), halódó, fogyó alakja, végül halála. Zavarba ejtő mindez a beteg tüdőt fojtogató portengerben, a nemcsak a test múló szerveit, hanem a lelket (és a folyamatosan megképződni kívánó személyiséget) is fullasztó matéria takarásában, a szürkésbarna szemcsék által betemetett, vastag porréteg alatt rejtőző, számára alig látható valóságban, és nem utolsósorban – másik szövegsíkként, felületként – abban az időbeli távlatban, melynek finom, hulló szemcséi elzárják és homályosítják a jugoszláviai magyar irodalom kezdeteit, SZK egyre problémásabb (igaz) alakját, művészetét, akárcsak a sohasem valódiként nemzett (író)unokák hagyományhoz való adekvát, objektív viszonyát.

Juhász Erzsébet azáltal, hogy az önmagába zárt szellem világába, a kollektív megmaradás szellemébe beemeli annak ellenségét, a változást és nyitottságot, a fenyegető halált, fogásokat keres, tulajdonképpen regényének alapvető programjával összhangban bevett, berögzött viszonyulások, az irodalmi tradíció, a felejtés okozta vakfoltok között (szöveg)portalanít és porkivon. SZK esetében alapvetően fontos megemlíteni a betegségét és viszonylag fiatal halálát, de Juhász Erzsébet nemcsak megemlíti, hanem adekvátan foglalkozik, foglalatoskodik vele, sőt ezt teszi meg – *Határregényéhez* hasonlóan – SZK létértelmezésének, tágabban a hagyomány átértelmezésének kiindulópontjává és egyedüli módszerévé, ráadásul egy olyan közegben, mely éppen a halált és a tőle elválasztódó szubjektum közötti határt próbálja megszüntetni. Éppen ezért válik végül rendkívül fontosá annak megvizsgálása is, hogy SZA a szövegvilágon belül hogyan viszonyul önmaga betegségéhez (de ezzel együtt természetesen a környezet viszonyulásának mikéntje is ugyanennyire kiemelt jelentőségű lehet¹⁸), mennyire van tisztában önmaga végességével,

15 Konstantinović, *A vidék...*, i. m., 46.

16 Azonban ez sohasem adekvát értelemben történik: az, hogy a vidék világában a halál többé már nem transzcendens, hanem csak egy tény a többi tény között, valójában az abszolút halált zárja ki, és teszi lehetetlenné a szubjektum számára az elmúlás mint olyan mélységében, ténylegességében való megértését, belátását.

17 Lásd. bővebben: Konstantinović, *A vidék...*, i. m., 39–41.

18 A vidék negatív viszonyulása SZA-hoz a folyamatos útlevel-elutasításokon keresztül válik a legszembetűnőbbé. Nem más ez, mint az elvagyódó, a nyitottság- és kommunikációéhes, a nagyvilágra kíváncsi, utazni akaró szubjektum leszorítása, határok, meghatározott koordináták és paraméterek közé zárása, mely által felülvizsgálhatóvá, szem előtt tarthatóvá és kontrollálhatóvá is válik, és jobb esetben végül integrálható a valójában passzív, önmagába záródott, tunya szellembe, a nagyvilágtól tartó, a másmilyen gondolkodását elpusztítani akaró kollektívába. Másrészt mindez összefügg SZA beteg tüdejének figyelmen kívül hagyásával is, hiszen ahogy a regény 59. oldalán elhangzik: „Amikor mintegy másfél éve először kérte Aurél a szabadságoltatását, hogy a Márton-hegyi szanatóriumba menjen Pestre, azzal utasították vissza a kérelmét, hogy akinek – orvos létére – még irodalmi tevékenységre is futja, az egészséges, mint a makk.” (kiemelés tőlem. – B. O.) Érdemes lenne egy kiegészítő, terjedelmesebb dolgozatban Póth Erzsébetnek, az utolsó pillanatban elvett házastársnak (aki úgy megy hozzá a beteg SZA-hoz, hogy tudja, nemskóra özvegygé válik) vagy az anyafigurának, Ancsurának, és nem utolsósorban az íróbarátok SZA betegségéhez fűződő viszonyát is megvizsgálni.

annak közelségével, hiszen a vidékből kilógó, azzal szembehelyezkedő szubjektum egyediségének alapfeltétele ez.¹⁹

SZA betegségadata egy zombori látogatáskor, még a műkedvelői tevékenység kezdetén alakul ki, a Vadászkiirt nevű étteremben²⁰ Engel Aladárral lázasan ülve: „ezen az estén érezte magát először gyógyíthatatlan betegnek, hogy kirajzolódik lassan a világból, azazhogy végső nyomot hagy benne máris; az étterem vele szemközti tükrébe, önnön tükröképébe meredve arca, mint valamilyen megkékült ütés, az arca nem volt más, mint fura, megkékült ütés”.²¹ Az ezt követő egyiptomi utazásleírásnál tapasztalható az első kísérlet a halál mint végtelen sárga sivatag evilági tételére, a bebalzsamozott, mint az örökkévalóvá tett, a pusztulástól és felejtéstől megvédett uralkodók „szoborarcának”²² elemzésével az elmúlás „mindennapi közelségének a felismeréséhez”²³ való eljutás, mely a vidék módszerének átfordításával megképezi SZA végességadatát: „Otthonosan érezte magát e keletkező, sugaras reggeli világban, s tán boldognak is, vagy ami még több is ennél: szintiszta igaznak, mint mindazok az élők, akikben a halál – mint csönd és közelség – javában uralkodik már.”²⁴ Innentől fogva SZA számára világossá válik önmaga mulandósága, a halálhoz mint egyre közeledő, végső beteljesüléshez tartó útja, és kezd el még inkább, épp a fenyegető halálnak köszönhetően, a jugoszláviai magyar irodalom helyzetével, írórtársai kézírataival, a közeg szellemi felemelkedésével foglalkozni. A halál valóban elvezeti az önmagáról való tudathoz, önmaga egyediségének és felcserélhetetlenségének a tudatához, a Pusztá elragadtatás című fejezetben pedig a vidéki táj pusztulásképeiben, „az apró horpadás(okban) valamely múzeumi örökkévalóságba állított műremeken”²⁵ önmaga elfuseráltságára ismer, a tájjal azonosnak látja önmagát. A lázálmok, a betegség elhatalmasodása ironikus módon éppen egy külföldi, nagyvilági, párizsi utazása után következik be: „súlyos tudóvérvérzéssel tért haza. Ettől kezdve állapota egyvégtében és feltartóztatlanul romlott”²⁶, melyet jelzésként megelőz az a La Bonne Franquette előtti fudokló, véres köhögés, mely az utánérzések romantikájából (a vendéglő Van Gogh egyik kedvelt kocsmája volt) ragadja ki SZA-t. Noha a párizsi út után erőre kap, tudja, „csak rövid haladékokat kapott”²⁷, lázálmai váltakozása között leveleket ír, kéziratokat olvas és szerkeszt, testének láza és a lázas irodalmi tevékenység egy kettős lázmetaforában ér össze.²⁸ A Póth

19 Külön vizsgálatot kíván még maga Szenteleky betegség- és haláltudata is, jelen dolgozat a terjedelmi megkötöttségek miatt azonban ezzel most nem tud foglalkozni.

20 A Vadászkiirt nevű étterem az *Úgy fáj az élet* Szenteleky-kötet Gesztenyefavirágzás című lírai novellájából származik, ahogy a *Műkedvelők* Interludium című fejezete szintén egy hosszabb bekezdésnyi szöveget idéz ugyancsak ebből a novellából.

21 Juhász, *Műkedvelők*, i. m., 20.

22 Juhász, *Műkedvelők*, i. m., 28.

23 Uo.

24 Uo.

25 Juhász, *Műkedvelők*, i. m., 64.

26 Juhász, *Műkedvelők*, i. m., 59.

27 Juhász, *Műkedvelők*, i. m., 66. – Az idézet pedig a következőképpen folytatódik (mely a tájban önmagát látó szubjektum pontos leírása): „Fáradtság fogta el most. Lehunyta szemét, s így még jobban érezte a körülötte billegő tájat, mely – akárcsak ő – egészen átadta magát az október délutáni napsütés könnyű bódulatának, s önfeledten ragyogott ebben az átmeneti lábadozásban.”

28 „Írni kell mindenkinek sorban, egyre tovább a lelkesítő szavakat. Ír: iramodik feljebb, egyre feljebb a karcsú higanyszál is, és nincs már értelme sem észrevenni, hogy milyen feneketlen a betegség, csak lobog, egymásra mind jobban ráhangolódva, egymást mind jobban szítva a két láz. Nem is kettő, csak egy, nem is az ő lázas teste, nem is az ő lázas akarása, egy rommá égett test fölött lobog, sisseregve, csillapíthatatlanul: lázban a láz.” – Juhász, *Műkedvelők*, i. m., 76.

Erzsébettel kötött házasság előtt²⁹ az orvos SZA, aki természetesen „szakavatott ismerője volt kezdettől fogva a benne pusztító kórnak”³⁰, a szubjektum magatartásának következményévé válik: „miért akart ő mélyebb lélegzetet venni mindig is, ha nem bírta tudóval? Miért akart többet, ha nem győzte szusszal? Ez volt a sorsa, így is fogja befejezni, ellobogva a pusztá elragadtatásban.”³¹ Íróbarátainak látogatása során, amikor beszámolnak neki az Új Hang egyik irodalmi estjéről, melyen SZA betegsége következtében már nem tudott részt venni, végességének tudata egy újabb megvilágításba kerül, egy újabb tónust kap, rezignáltsággal bővül: „Úgy érezte, e pillanatban sikerült először igazából leszámolnia a földi hiúságokkal, most szabadult meg először attól, hogy ne önnön kimaradását érezze mindenhatóan adva mindabban, ami körülötte történik.”³² A Márton-hegyi szanatóriumhoz köthető, és az azt egy héttel megelőző történések világítják meg az individuumpépződés, a halál és a vidék viszonyát, tulajdonképpen az egyedi és az általános (pontosabban ebben az esetben kollektív) problémáját. Mint ahogy már szó esett róla, a halál szémszögéből, tapasztalatából döbben rá a szubjektum önmaga megismerhetetlenségére, majd ezt követő lépésként a világ egyediségére. SZA esetében ez a tudat átvezet a szubjektum öpusztító mechanizmusába, az önrombolásba, és a haldoklás körül forgó személyes élet helyett a közösségi léttel, az irodalommal való foglalkozásba.³³ Az önhibaként érzékelt betegséggel (ami egyébként a vidék szellemének szándékolt eljárása, hiszen a tőle másban önmarcangolást, önhibát vagy büntudatot teremt) és a kollektívával szemben önmaga alulra helyezésével együtt jelenik meg a haldoklás végső stációjában az individuum önsemmisítése is, a rezignáció felerősödik és a világ céltalansága és oktalansága is belátásra kerül.

A *Műkedvelők* SZA halálával ér véget, SZA irodalmi tevékenységének akkori kortársak általi támadásával (azzal, hogy SZA/SZK vicinális irodalmat hozott létre), és a temetésen elhangzó búcsúbeszéd kezdetével, mely azonban éppen a rejtőködő, folyamatos mozgásban levő individuum jelenvalóságát állítja. „...töretlen híved maradunk halálod órájáig, s követünk a törésen, amit te vágtlál ezen a kiszikkadt, kemény ugaron. Mert csak porhüvelyed száll a sírba, törhetetlen hited s szellemed köztünk marad, s világít: in aeternum.”³⁴

29 Ezzel a házassággal jelenik meg a saját halál tapasztalatának problémája és kérdése. A haláltapasztalat Heidegger szerint mindig mások halálának a tapasztalatát jelenti, sohasem a saját halálát. A *Műkedvelők*ben a házasság megkötésével, mivel Erzsébet szemé előtt, fizikai közelségében történik SZA haldoklása, Erzsébet részese lesz a másik halálának, így a haláltapasztalat ha nem is válhat ténylegesen önmaga meghalásának egyedi tapasztalatává, de mindenképp kitagul, és folyamatszerűségében láthatóvá válik: „Erzsébetnek az által a döntés által, hogy végképp mellé szegődik, hézagatlan következetességgel adatik majd meg a saját halála, mely kín, gond, szerelem közt önsorsából nő ki lassúdan.” – Juhász, *Műkedvelők*, i. m., 85.

30 Juhász, *Műkedvelők*, i. m., 79.

31 Juhász, *Műkedvelők*, i. m., 79.

32 Juhász, *Műkedvelők*, i. m., 89.

33 Mindezt jól tematizálja Erzsébet viselkedése, viszonyulása: „A kétségbeesésig tisztában volt azzal, mennyire halaszthatatlan Aurél szanatóriumi gyógykezelése, hogy semmilyen ügy sem lehet olyan fontos, mint maga az élete, s mégis: látva, hogy férjének az élet sem olyan fontos, mint az, hogy szenvedéllyel hatalmasodott kötelességének eleget tegyen, végül ő is teljesen alávetette magát e szenvedélynek: szinte az észrevehetetlenségig elnémította személyességét, Aurél fejével gondolkodva ítélte meg a helyzetet. Segített neki, azaz cinkosává szegődött az önpusztításban.” – Juhász, *Műkedvelők*, i. m., 105.

34 Juhász, *Műkedvelők*, i. m., 119.

Konklúzió

Juhász Erzsébet *Műkedvelők* című regényében az individuumpépítő és identitásképző leporlás, mely természetéből fogva valamilyen holt anyaggal, valami láthatatlannal és ismeretlennel függ össze, egyrészt a Szentelekyhez fűződő irodalmi hagyomány egyszerre re- és dekonstruálásával, másrészt a vajdasági magyar írói magatartás, és konkrétan a többes és egyes szám különböző szólamaiban, az általános alanyban rejtőzködő JE-narrátor véleménynyilvánításával és azok visszavonásával egy eljárás (szövegportalanítás, por-kivonás) lehetőségességének módozatait járja körül. A határelményekkel, különösen SZA betegség-, valamint haláltudatával a végességprobléma és a halál mint változás a vidék kollektívizmusra és örökérvényűsége törekvő szellemében jelenik meg, kikezdi azt, a halál a létértelmezés feltételévé, SZA, SZK, de valójában ezzel együtt az irodalmi tradíció, a jelenbe, az SZK-tól származott íróunokaként létező szubjektum identifikációjának lényegi elemévé, posztulátumává válik.

A Juhász Erzsébet-i portalanító írói módszer – mint ahogy a folyamatos metareflexiók is ezt mutatják – azonban teljesen sohasem valósulhat meg: az időbeli távlat nem zárójelezhető, nem negligálható, ahogy a regénybeli SZA halódó testéről, beteg tüdejéről sem fújható le, vagy az irodalomtörténeti SZK porladó, holt alakjáról sem söpörhető le a por. Lényege és értéke tehát folyamatszerűségében és problémaorientáltságában fedezhető fel, magában a nyomozásban, a fura kutatásában, az utazásban és nem (a könnyen porossá válható) eredményében.

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

NYOMDA KFT KECSKEMÉT

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8.

Tel.: +36 76 501 240; Fax: +36 76 501 249

E-mail: info@print2000.hu

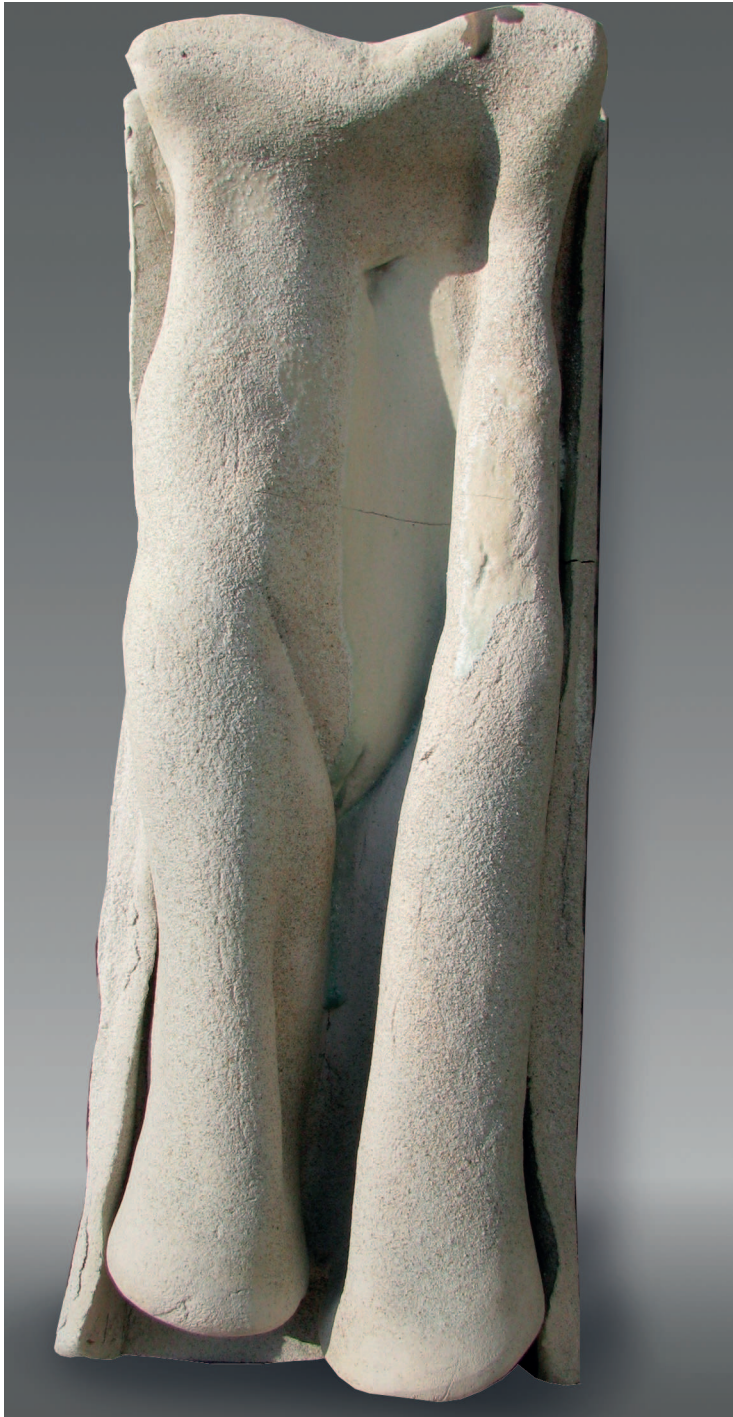
www.print2000.hu

Folyóiratunk megjelentetését a Nemzeti Kulturális Alap

Nemzeti Kulturális Alap

támogatja.

Forrás 2011

Mühlholzi egypercesek

Falak között 2012

Bátoány 2012

Iker oszlop 2011

Sámson 2012

Kőbátány 2012

Androméda megszabadítása 2011

Ölteközök 2011

Inselkedő 2005

Kasérkodás 2012

Átadás 2012

Beteljesülés 2005

Tálalkozás 2006

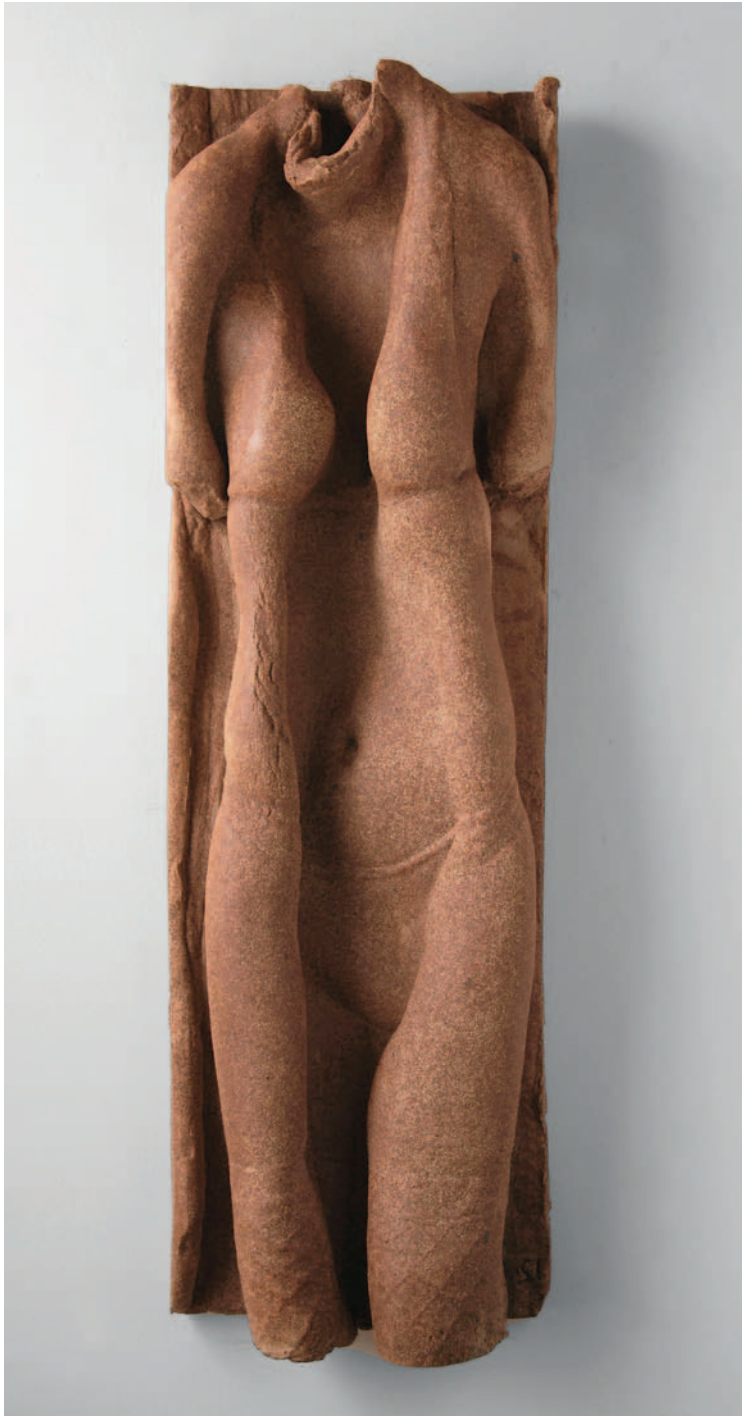
Lótt oszlop 2011

Kifakadís 2012

Női torzó 1987

Neccharisnyás 2008

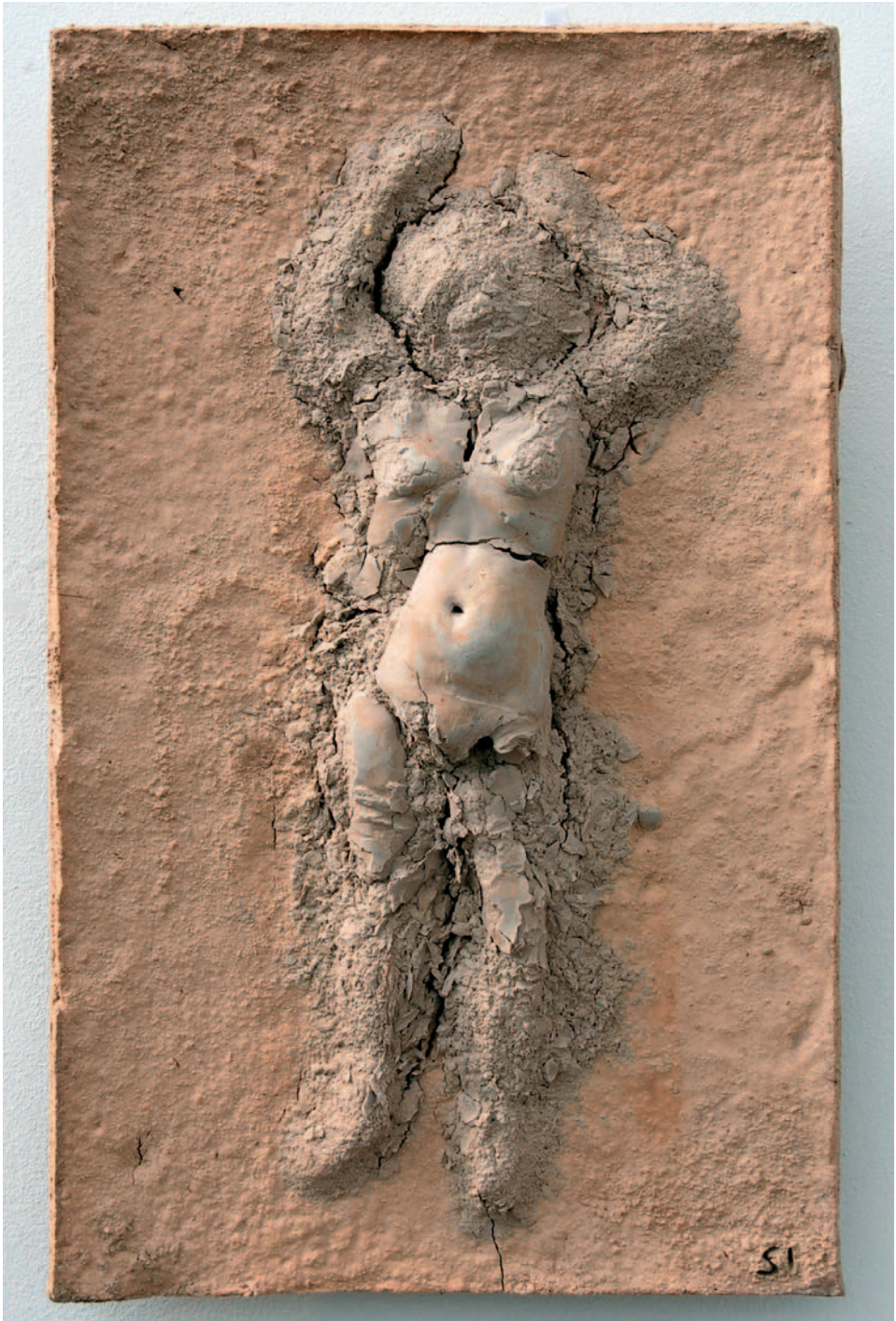
Kuporgó 2011

Kuporgó férfi 2011

Műlandóság 2004

Műlandóság 2004

Házaspár 2012

Sediment 2011

Kereszt 1986